

KÁLNAY ADÉL
HÁBORÚS TÖRTÉNET

TARTALOM
BÚCSÚZÁS
GALÍCIA
FOGSÁGBAN
A SZÖKÉS
A MÁSIK OTTHON

BÚCSÚZÁS

Amikor Lakatos József tizennyolc éves lett, elvitték a háborúba. Merthogy háború lett egyszer csak, s ilyenkor bizony menni kell a hazát védeni. Egy kis, isten háta mögötti faluban lakott József, a falu neve is így szólt, Istenzug. Nem tudni honnan eredt a név, ma már nincs a térképen. Olyan messze volt mindentől, tiszta csoda, hogy eljutott oda is a háború híre. József éppen az erdőből jött haza, amikor utolérte a jegyző kocsija. A jegyző havonta egyszer látogatott el a faluba, hogy elintézzé az ügyes-bajos dolgokat. Háború van fiam, kiáltott le hozzá a jegyző és papírfélét rázogató kezében, háború, itt a papír, neked is menni kell! Menni kell, ismételte József, s kalapjával kezében ott maradt állva, amíg a jegyző kocsija el nem tűnt a szeme elől. József nem nagyon tudta, milyen a háború, vagy inkább nem gondolt bele. Csak ballagott a kocsi után, nyelte a port, igazgatta hátán a köteg fát és mire beért a faluba, el is feledkezett arról, amit a jegyző mondott. Más, fontosabb gondolkodnivalója volt. Az erdőben, nem messze egymástól négy öztetemre bukkant. Csak nemrég pusztultak el, valaki megölte őket, golyó ütötte seb volt mindegyik oldalán. József nem tudta hová tenni az esetet, errefelé nem történt még ilyesmi. Az igaz, hogy láttak már orvvadászokat, de azok elvitték, amit elejtettek. Ez az öldöklés cél nélküli volt, értelmetlen, ezt nem tudta József megérteni, ezen gondolkozott annyira, hogy könnyedén elfeledte a jegyző szavait. Ahogy beért abba az utcába, amelyikből már a térre lehetett látni, rögtön észrevette, hogy valóságos tömeg áll a téren, csupa fekete ruhás asszony és hatalmas hangzavarral vannak, kapkodnak a jegyző felé, aki szemlátomást ijedten húzódik egyre feljebb a kocsira. Még jobban meglepődött, amikor saját anyját is felismerni vélte a tömegben. Mi a nyavalya az, mondta hangosan és meglódult, oda akart érni gyorsan, bár nem tudta kinek is kell a segítségére lenni. Nem én tehetek róla asszonyok, higgyék már el na, kiabált a jegyző, én csak a papírt hozom, dehogy én jelentettem be a fiaikat, hát tudnak azok mindent ott fent, értsék meg! Eszébe jutott most már Józsefnek a háború, meg az is milyen papírról van szó. Elkapta az anyját hátulról, derékon kapta, még meg is emelte, úgy mondta a fülébe, ne kiabáljon már anyám, hát hallja, hogy nem tehet róla, ne csúfoskodjon már itten, és magához szorította egy picit, csak annyira, hogy ne fájjon. Az asszonyok csak nagysokára csendesedtek el, akkorra már József az udvarukban hallgatta anyja zokogását. Nem olyan szörnyű ez, próbálta vigasztalni, mindig is voltak háborúk, meglássa ennek is vége lesz hamar, de az anyja csak zokogott, mint aki már soha többé nem tudja abbahagyni. József végül kezdte magát kényelmetlenül érezni, nem félt ugyan, de valami különös, eddig nem ismert hidegség kúszott fel a hátán, aztán a torka tájékán szorítás lett belőle. Valaki őzeket pusztított az erdőben, fene a bőrit, fogalmam sincs, miért tehetette, tért át más témára, hogy mindketten kizökkenjenek a háborúról való gondolkodásból. Elmegyek, szólok Kálmán bátyámnak, aztán jövök, szedje ki az ételt. Az asszony felállt és szemét törölgetve beindult a házba. József pedig sietett Kálmánhoz, aki olyan előljáró féle volt a faluban, neki meg ráadásul a keresztapja is. Az anyja szentségit, dühödött meg Kálmán, el kell kapni az már biztos. Holnap, vagy még ma kimegyünk, oszt megnézzük. Előbb azonban üzeni kéne az erdésznek is, ha itt van még a jegyző. Hát fiam, lágyult meg hirtelen Kálmán hangja, hallom a hírt, hogy elvisznek téged is. Nem jó hír ez, nem bizony. Széket húzott Józsefnek és poharat vett elő. József csodálkozva nézte. Az öreg pálinkát öntött neki, ilyet sosem csinált, hisz gyerekek tartotta még. Nemrég, Húsvétkor se adott neki mást csak egy pohárka vizes bort. A gyerek ne igyon, ne bagózzon, nincs még itt az ideje, oktatta őt is, meg a többi velekorú fiatalat is. Most meg már úgy látszik, itt az ideje. József még sosem ivott pálinkát, nem szerette a szagát, de most felhajtotta, úgy érezte megsértené keresztapját, ha visszautasítaná. Lehettem vagy tízéves, amikor itt háború volt, kezdte a beszédet az öreg,

apám oda is vészett, vagy nem, ki tudja, mert többet nem láttuk. Azt mondták elvitték őt is az oroszok fogságba. Édesanyám aztán csak várta, várta őt, de nem került elő. A te nagyapád végül megjött, de nem sok értelmeset tudott mondani, mert megsérült a fejére. Nem is csinált az már semmit, csak ült kint az eresz alatt és Kossuth-nótákat fütyült, azokat is hamisan. Reggel kiült, evett, amit adtak neki, este beküldték, akkor bement. Elélt így még vagy tíz évig, anyám irigyelte, bár apád is itt lenne, ha így is, vagy még rosszabbul, csak köztünk, sóvárgott folyton. Még egy ember jött haza, más se, Ilus nénédnek az apja, annak nem lett semmi baja, de ő egész máshol szolgált. Ő aztán sokat mesélt, látta Kossuthot is, meg valamelyik nagy tábornokot, kitüntetése volt, nekünk mutogatta. Ha meg lovasok jöttek, mindig elbújtatták a verembe, de egyszer sem őt keresték. Na, nem egy jó dolog a háború, de majdcsak megsegít az isten. Sokáig hallgattak, Józsefet elkábította a pálinka, el is álmósodott. Aztán hirtelen eszébe jutott, hogy az anyja rég kiszedte az ebédet. Mi legyen most már, állt fel és nagyot rántott az ingén, mintha valami belé akarna kapaszkodni, mit csináljunk az őzekkel? Abban egyeztek meg, hogy még sötétedés előtt kimennek, ha jön az erdész, ha nem. Nem lehet az ilyet annyiban hagyni, morgott Kálmán, amikor kikísérte Józsefet a kapun. A háborúról több szó már nem esett. József sietett haza, dörgölte erősen a szemét útközben, mert mintha a pálinka elvette volna az éles látását, s azt gondolta magában, a fene ott egye az italt, ha ilyen bamba, lassú lesz tőle az ember. Most teszem ki az ételt harmadszor, mondta az anyja szemrehányóan, aztán bizonyára erről is valami szomorú jutott eszébe, mert csak el kezdett pityeregni megint, de József úgy tett, mint aki nem vesz észre semmit. Muszáj volt így tennie, mert végképp nem voltak vigasztaló szavai, fogalma sem volt, hogyan nyugtassa meg anyját. Evés közben azon gondolkodott, hogy el kell innen menni, hát milyen is lesz az. Nem sokszor volt el a faluból, s akkor is csupán valami szomszéd helyre, most meg ki tudja hová kerül, mit lát, hall, ha ugyan egyáltalán értik egymást arrafelé az emberek. Aztán ki ellen kell menni, kérdezte az anyja, mintha belehallgatózott volna a gondolataiba, de József vállat vont. Honnan tudhatnám, majd ott megmondják, az a dolgu, kanalizta befelé a bablevest.

Később, az erdőben, ahogy forgatták ide-oda az őzeket, kerestek valami nyomot, amin elindulhatnának, azért csak előhozta. Kivel áll most haragban az ország vajon, de keresztapja is csak hümmögött, kétszeresen is, mert ezt se tudta, meg az orvvadászokat se. Megbolondult a világ úgy látszik megint, mondta, eltelik egy idő nyugalomba, aztán az embereknek újból vér kell, meg ne kérdezd, miért. Mint Lajos bátyád, aki három hétig is megül otthon szépen, aztán csak beállít a kocsmába, megissza a sok pálinkát, szétveri a berendezést, meg akit előtalál, majd megjámborodik, hazamegy lefeküdni és egy darabig csendbe van. Az őzeket szekérre rakták, úgy egyeztek meg az erdésszel, hogy elviszik hozzá, hátha ő kisüt valamit. Ó, a szerencsétlenek, sopánkodott az erdész felesége és magához szorította két kisgyerekét, nem jó ember az ilyen biztos. József csak bólogatott, s lopva nézte az asszonyt, mert már jó ideje nem mert ránézni, azóta, hogy egy lakodalmon magán érezte azt az égető tekintetet, ami zavarba hozta és nem tudott mit kezdeni vele. Félt ettől a tekintettől, veszélyesnek tartotta, ezért most is inkább a kezeit nézte, ahogy az ujjak fésülgetik a gyerekek haját, de már ettől is furcsa borzongás fogta el és megfájdult a gyomra.

Hónapok múlva, amikor már akárhogy szerette volna sem tudta még csak megmutatni sem merre lehet a hazája, érdekes módon ez a kép idéződött fel benne, ha haza gondolt. Nem a falut látta, nem is a házukat, mégcsak nem is az anyját, akire pedig igen sokat gondolt, hanem ezt a két, gyerekfejet simogató asszonyi kezet és ilyenkor végre sírni tudott a fájdalomtól. Hát nem vadászpuska volt, annyi szent, mondta ki az erdész, valaki itt egyszerűen célba lőtt az állatokra, ez az igazság. Háború van, szólt erre Kálmán, mintha ez mindent megmagyarázna. Háború, jajdult fel az erdész felesége és az erdész is csak nézett, nem hallottak még róla, pedig általában elsőnek tudtak a fontosabb eseményekről. Az erdész gyakran járt be a városba,

kapcsolata volt egy úri vadásztársasággal, vitte, hozta a híreket. Hetek óta ki sem mozdultam, két lovam is megellett, annyi itt a munka, alig győzöm, semmiről nem tudtam, mentegetőzött az erdész. Azt mondja a jegyző, hogy megölték a trónörökösöt és azért. Ezt a gyereket is elviszik ni, ma jött meg a papír, bőkött Józsefre Kálmán és József menten elpirult, mert érezte, hogy most mindenki őt nézi, az erdész, a gyerekek, az asszony és sajnálkoznak rajta, pedig ezt nem akarta. Nem nagy ügy, dörmögte, s egyre lejjebb hajtotta a fejét, de ez csak olaj volt a tűzre. Nem nagy ügy, sikkantotta el magát az asszony, méghogy nem nagy, ismételte sírósan, a háború egy borzalom lehet, ott ölni kell és meg is ölhetnek, mit tudod te! A jegyző szerint hamar vége lesz, legalább is azt mondták ott fönt az okosok, vigasztalta Kálmán, de látszott, hogy ezt maga sem hiszi. Álltak ott egy jó ideig szó nélkül, aztán csak el kellett indulni. Mentek is hát, a háborúról való gondolkodást mindenki magában folytathatta, mert több szó nem esett róla, így az elhangzott szavak ott maradtak befejezetlenül a levegőben, ide-oda lebegtek az udvar fölött, legföljebb az erdészne tudta volna őket elhessenteni, de ő csak állt kábultan és dermedten, úgy nézett a szekér után, pedig már a kerekek nyiszorgását is elnyelte az erdő. Nézett bele a sötétedő erdőbe, mintha már láthatná is azt az alakatlan rémet, amiről az imént szerzett tudomást, s aminek első gáztetteiről tanuskodnak ezek a szerencsétlen őzek az udvaron, ám csupán a hosszú árnyékú fák néztek vissza rá szánakozva.

Az úgy lett végül, hogy a városba kellett bemenni, onnan búcsúztatták a katonákat. A faluban azért rendeztek egy kisebb búcsúztatót, egy szomorút az elindulás előtti napon, jöttek a rokonok, szomszédok, a férfiak kezét fogták szótlanul, az asszonyok megölelték, összecsókolták őket, a gyerekek meg puskákról, meg ellenségről faggatóztak. Aztán ki-ki eltűnt a szerelmével, menyasszonyával, csak József nem, mert neki nem volt senkije. Azért ő is elment, fel az erdőbe, bolyongott benne cél nélkül, gondolatok nélkül. Eljutott egészen az erdészházig, de nem ment le, nem is mutatkozott, csak nézett le egy ideig, figyelte a mozgást az udvaron. A gyerekek szaladgáltak, az erdész meg az istálló és a ház között ingázott. Az asszonyt nem látta sehol, biztos bent dolgozott a konyhában. Végül vissza kellett menni, várta őt a vacsora. Ki tudja mikor fogtok legközelebb ilyen jót enni, mondták az asszonyok és tömték volna őket, de előre nem lehetett jóllakni és azt is nehéz volt elképzelni, hogy milyen lesz a többi vacsora ott a háborúban.

József nem akarta, hogy az anyja bekísérje a városba, de nem tudta lebeszélni, így ott tolongott, ágaskodott szegény a fájós derekával az irdatlan tömegben, ám Józsefet már csak egy pillanatra láthatta a vonat lépcsőjén. Akkor sikerült egy olyan nagyot kiáltani, hogy nemcsak a fia, de mindenki odafigyelt a közelben. Így búcsúzott el tőle utoljára, messziről integetve. Imádkozok érted, sírta bele a világba, és a vonat már füstölt, szörcsögött, fújta a gőzt és József alakja beleveszett ebbe a fehér semmibe, eltűnt, ahogy a pokol kapujában tűnhet el az ember.

József a vonaton egy darabig nem szólt senkihez, inkább úgy tett, mintha aludna. Körülötte nevettek, vagy ettek a katonák, ő pedig a városi búcsúztatóra gondolt. Még mindig csengett a füle a trombitaszótól, éppen a rezesbanda mellett állt, közvetlen közélről fújták az indulókat, szinte megállás nélkül. Mindegyik zenész kövér volt és vörös arcú, József úgy látta némelyik majd szétpukkad az erőlködéstől. Ha éppen nem játszottak izzadt homlokukat törölgették és a nyálát öntögették ki hangszereikből. Ezen a búcsúztatón egyébként nem szomorkodott senki, lelkesítő beszédekkel mondtak, úgy tűnt mindenki aki az emelvényen ül örül a háborúnak. Elég keveset értett a beszédekből, de azt kivette, hogy győzni mennek. Olyan egyszerűnek látszott, mintha az egész egy napig tartana, látni már a végét, amikor ugyanilyen lelkesen, ugyanitt, mint visszatérő hősokeket ünneplik őket. Még egy pap is kiállt és megáldotta a katonákat, akkor egy kalapos, napernyős hölgy csak szeméhez emelte a zsebkendőjét, látszott rajta, hogy meghatódott és Józsefnek átfutott az agyán, hogy talán a hölgy fia ott lehet közöttük. Az anyjára gondolt, ő is sír most valahol, elrejtve a hatalmas tömegben, meg arra gondolt még, hogy mi-

ilyen rossz lesz neki, ha visszamegy és nem lesz aki segítsen, vagy egész nap egy szót szóljon hozzá, hogy fogja megtalálni a helyét abban a nagy egyedüllétben. Eszébe jutottak még az őzek is, a szép erdészné is, így a búcsúztató utolsó részét nem is hallotta, csak a zenekar riasztotta fel, fújtak valami pattogós masíroztatót, s mehetett szépen ki-ki a dolgára. Így, utólag elégedett volt a búcsúztatási ceremóniával, megadták a módját, fogja majd mondani keresztapja, ha elmesélik neki az asszonyok, s ha még az is igaz lenne, amit mondanak, hogy könnyű lesz megverni az ellenséget, akkor tényleg nem tart soká az egész. Arra figyelt fel, hogy a többiek is erről beszélnek, az ellenség gyávaságáról, ügyetlenségéről, a háború közeli végéről, mindenki nagyon egyetértett, ám egyszer valahonnan a kupé másik végéből valaki azt mondta furcsa rekedtes, durva hangon, ti ezt el is hittétek barátocskáim, és gúnyos volt ez a hang, meg szánakozó is egyszerre, kis gyerekekkel beszél így az ember, amikor már ki tudja hányszor szólt! Mindenki a hang irányába fordult és József látta, hogy nemcsak a hang volt durva, de olyan az ember is, sötét nézésű, ijesztő alak, ahogy beszélt orrlukai kitágultak, a szája elvékonyodott, mintha gyűlölne minket, gondolta József és elhatározta, hogy nem szereti ezt az alakot, s ha lehet távol tartja magát tőle. Ezt most miért mondja, nyöszörgött szomszédja, egy sápadt, szemüveges fiú, aki olyan volt, mintha valakinek a kisöccse lenne, egyenes derékkal, egy zöld szatyorral az ölében ült, türelmetlenül, mint aki bármikor megérkezhet, s nem húzhatja az időt a leszállással, állandóan az állomásokat figyelte. Mondja mert olyanja van, vágta rá egy kerek képű parasztyerek, ne is törődj vele, inkább pakolj már le, hová olyan sietős? Jóízűen falatozott, azt lehetett hinni, hogy kifogyhatatlan a zsákja, másoknak is osztogatott nagy jószívvel. Nesze, kínálta a sápadt fiút is, de az csak a fejét rázta, le nem menne egy falat a torkomon, mondta szabadkozva, s újból a koszos ablakra meredt, homloka gyöngyözött az izzadságtól, időnként egy-egy csepp megindult és befolyt a szemüvege mögé, s olyan nagyokat nyelt, hogy ádámcsutkája le-fölszánkázott hosszú nyakán. József nem tudta, hogy ez a gyerek fél, de azt érezte, hogy valami nem jól van, mintha tévedésből ülne itt közöttük, győzni induló hadfiak között. Szeretett volna szólni pár szót, de nem találta a hangot, amin meg lehetne szólalni, hát csak ült mellette némán és néha bólogatott, meg hümmögetett, hogy mire azt maga sem tudta. Lassan besötétedett, lámpát nem gyújtottak, így nagyon sokáig lehetett látni milyen vidékeken haladnak. Látott József sok jó földet, erdőt, olyan magányos tanyákat, beleborzadt, hogy lehet ilyen helyen élni, védtelenül, rejtek nélkül. Náluk biztonság volt, a hegyek biztonsága, soha, gyerekkorában sem jutott eszébe félni, mert úgy fogták őt körül a hegyek, mintha anyja, apja állna őrt neki minden oldalról. Ott van e, bökött kifelé bicskájával a kerek képű, valahol arra laktunk még nemrég is, csak apámék feljöttek valami koma miatt, aki felbiztatta őket. Én ugyan sose szokom meg, az már biztos. Ha visszajövök hát csak beköszönök apámékhoz oszt indulok vissza a régi tanyánkhoz. Ami pénzem lesz, azon mind földet veszek. József rácsodálkozott, aztán rögtön megértette, hisz neki is csak a magáé volt a kedves. Már csak ők ketten voltak ébren, körülöttük szuszogott, hortyogott mindenki. A sápadt szemüveges időnként feljajdult, aztán meg mintha le akarná tépni a ruháját. Fázom, úgy fázom, nyafogott egyszer csak furcsa, gyerekes hangon, anya hideg van itt, panaszkodott. Nézték a fiút, a kerekképű szánakozva a homlokára mutatott, baj van ennek itt, mondta, vagy nagyon be van tojva, ennek nem lesz jó vége, az ilyennek nem való a háború, és József is így gondolta, ennek tényleg nem, dehát kinek is való, talán nekik, vagy valakinek itt a vagonból? Végül nem kezdett erről beszédet a kerek képűvel, lassan elálmosodott ő is, fejét a hűvös ablakhoz nyomta, teste felvette a vonat ringását. Utoljára még csak eszébe jutott, mit mondott egyik tiszt a másiknak az indulásnál, pedig azt hitte nem tudja megjegyezni. Sose hallott szó volt, egy név, s most a vonatkerekek kizakatolták, Ga-li-ci-a, Ga-li-ci-a, hallotta kintről, a talpa alól, hát egy ilyen helyen fog kezdődni számukra a háború, olyan a hangzása, mintha valami virág neve lenne, vagy egy illatos nőé, azt a kalapos hölgyet hívhatnák így, aki könnyezett a búcsúztatásnál, gondolta még, aztán elaludt.

Álmában megérkezett a háborúba, s a háború pont olyan volt, mint az a majális, amelyen gyerekkorában vett részt a városban. Mindenütt sátrak álltak, mézeskalácsot és fűtyölös cukrot árultak, volt ringlispil, meg bábszínház is, bűvészsátor és kötél-táncos. Szóval minden ugyanolyan volt, mégis mindenki tudta, hogy háború van, katonák jöttek és puskájukkal célbalőttek a körhintára. A pénztárban a jegyző ült és olyan papírt osztogatott, hogy ki hová menjen harcolni. Ott volt József anyja is, de kalap volt a fején és fehér kesztyűs kézzel integetett, közeledett József felé, de az utolsó pillanatban máshoz szaladt, egy más katonát ölelt át és ahogy sírt könnyei patakká válva ömlöttek le a katona hátán. József iszonyodva látta, hogy a víz nem áll el, egyre nagyobb lesz, egyszerre bokáig állt már a vízben s valahol messze ütemesen döngeni kezdett valami, a föld is remegett ettől a döngéstől, már hullámozott a víz a lábánál. Akkor az idegen katona megfordult és kiderült, hogy a sápadt szemüveges fiú az, de nem szelíden nézett, hanem fenyegetően és azt kiáltotta felé, hogy győztünk, s folyton vicsozított hozzá. Ahogy jött felé, kiderült, hogy a döngést az ő lábai okozzák, egyre csak nőtt, már majdnem akkora volt, mint egy fa, vagy egy torony és Józsefnek hátrálnia kellett, hogy össze ne tapossa. Végül nem tudott tovább hátrálni, hatalmas erővel nekiesett a falnak, s ebben a pillanatban világosan látta, hogy meg fog halni. Hirtelen meg is nyílt a lábánál egy irgalmatlanul mély szakadék és ő azonnal beleugrott, ám legnagyobb meglepetésére nem zuhant le, csupán szállingózott, mint egy tollpihe. Még éppen végiggondolta, hogy ez így sokáig fog tartani, amikor egyik pillanatról a másikra felgyorsult a zuhanás és a következő pillanatban óriási robajjal csapódott a földre. Valóságos csapódásra ébredt fel, ott feküdt a padlón, fejét alaposan beverte az ütésbe. Mindenki innen-onnan kászálódott elő, a kerek képű állt egyedül, rémülten és sápadtan mindkét kezével a vészfékbe kapaszkodva. Az ablakon hűvös levegő kúszott be, hozta magával a harmatos rét illatát. József hatalmasat szívott belőle, ellenőrizni akarta, hogy tud-e még egyáltalán lélegezni, mert bordái kegyetlenül szúrtak valahányszor mozdult egyet. Mi történt, kérdezte a kerek képűt, de az csak kapaszkodott és kifelé mutogatott, oda kellett hát menni az ajtóhoz, már mások is ott tolongtak és bámulni kifelé. A vonattól nem messze a fűben furcsán kitekeredve egy ember feküdt. Senki nem látott tisztán a hajnali derengésben, ezért leugráltak a vonatból és közelebb mentek. Néhány tiszt is előkerült, de egyelőre nem zavarták vissza őket, el voltak foglalva a rendkívüli eseménnyel. József már egész közel állt, közelebb nem is mehetett, mert sötét volt a fű az ember körül, olyan sötét, mint az erdőben az őzek körül, Józsefnek rögtön eszébe jutottak és ugyanazt a zavart érezte most is, hogy valami nincs rendjén, de nem igazán tudta mi is az. Nem maga a halál ténye lepte meg, sokkal inkább a helyszíne, a módja, az áldozata. A fűben a szemüveges fiú feküdt, szemüveg nélkül, égre meredő szemekkel. Kiugrott, mondta egyenest a fülébe valaki és József tudta, hogy a kerek képű áll mellette, mert fokhagymaszag borította el, kiugrott, ismételte, én láttam, nem fogod elhinni, mikor felébredtem, ott ült az ablakban, mint aki éppen csak a lábát lógázza, még egy pillanatra azt hittem álmodok, a következő pillanatban meg már dobta is le magát, csak annyit mondott, jaj és vége volt. Mondtam, hogy flúgos, vagy nagyon be van tojva, hát ez lett belőle. Én rángattam a vészféket, hát csak nem lehet így tovább menni, mintha nem történt volna semmi, nem igaz? Gyorsan beszélt a kerek képű, nagyon is gyorsan, József még azt is érezte, hogy remeg, mert beszéd közben a karját szorongatta. No, ennek legalább esze volt, mi meg csak mint a birkák, mondta valaki szinte vidáman mögöttük. Az a sötét arcú férfi volt, aki már a vonatban kigúnyolta őket, most is, mintha örülne, hogy beigazolódik, amit mondott. József haragudott rá, szeretne volna kioktatni, de érezte, hogy nem elég okos ő ehhez, ezért úgy tett, mintha nem hallott volna semmit. Csak álltak csendben, nézték a szemüveges fiút. Egyre jobban látták, mert gyorsan kelt fel a nap. Könnyű pára terült szét a tájon, a messzi bokrok, fák mintha fehér tengerben álló szigetek lennének, valahol harangoztak, minden annyira békés volt, leheveredni lett volna jó. A fene vigye, haza kéne menni, mondta valaki szomorúan, József pedig arra gondolt, hogy ennek a

fiúnak be is fejeződött a háború, anélkül, hogy elkezdődött volna, meg arra, hogy ez az első halott, akit lát és igazán nem tudta, mit kell ilyenkor tenni. Nagy ürességet érzett, egyszerre olyan lett, mintha már időtlen idők óta úton lennének, s az út vége is a végtelenbe vészett. Oda volt hajítva áldozatul egy láthatatlan fenevadnak, amelyről nem tudni mikor támad, csak azt, hogy létezik, s egyre közelebb kerül hozzá. Amikor visszaszálltak a vonatra a kerek képű azt mondta, össze kéne tartanunk, engem Józsinak hívnak. Engem is, mondta József és kezet fogtak, de kerülték egymás tekintetét. A vonat meglódult és ott hagyták a szemüveges fiút, hadd nézze az eget, amíg a legközelebbi csendőrségtől odaérnek. A nap már teljes erejével sütött, hamarosan újból hegyek közé értek, az állomásokon amerre elhaladtak integettek az emberek, a katonák pedig visszaintettek, kurjantgattak, búcsúztak a hazától. József is ott állt az ablaknál és integetett. Nem tudta a jövőt, így azt sem tudta, hogy utoljára látja, amit lát, s hogy ugyan rengeteg vidéket be fog járni, de ide többet vissza nem kerül. Arra gondolt, biztos jó barátok lesznek a kerek képűvel, mert olyan megfontolt, józan gyereknek látta, de hogy a sors együtt görgeti majd őket kényére-kedvére, arról fogalma sem lehetett. Nem tudod hová megyünk, kérdezte új barátja. Galíciába, vágta rá azonnal és maga is meglepődött határozottságán. Galíciába, visszhangozta a kerek képű, hát az meg hol van? József megvonta a vállát, aztán előre intett, a hegyek és erdők felé. Nyilván valahol mögöttük rejtezett ez a különös táj, ahol már várta őket az ellenség, arc nélküli, név nélküli katonák, akik nem is tudják, hogy eggyel kevesebben fognak megérkezni, mert a szemüveges fiú egy mozdulattal kitörölte magát a háborúból.

GALÍCIA

Aztán egyszercsak ott voltak a háborúban. Vagy inkább a háború termett ott körülöttük. Az első jele ennek egy állomáson volt, ahol már órák óta álltak, izzadtak és lassan mindenkit elfogott a türelmetlenség, aminek ráadásul nem volt semmi értelme. Mikor érünk már oda, mondta valaki szinte nyafogva, majdnem úgy, ahogy az anyjának szokta a gyerek szoknyát rángatva mondani, de senki nem válaszolt, hisz senki nem tudta rá a választ. Kicsike állomás volt, mégis sok ember tolongott benne, batyukkal, zsákokkal, sok apró gyerekkel, idegen beszédűtől, meg gyereksírástól visszhangzott minden. József ijedt arcokat látott, kétségbeesett asszonyokat, öreg férfiakat, meg egészen fiatalokat. Jobbára szőkék voltak és kék szeműek, s nem integettek nekik, nem nevettek rájuk, még nézni se igen mertek feléjük. Menekülnek, ezek már menekülnek, mondta Józsi és József is így gondolta, csak éppen azt nem tudta ki elől, s hogy ezek most az ellenség, vagy kifélék egyáltalán. Kicsivel odébb, az állomás mellett egy nagy artézi kúthoz lányok érkeztek. Ruhájuk olyan viselet volt, amelyet József még sosem látott, de azonnal szépnek talált. Ringott a sok szoknya a lányokon, fejük fedetlen volt és vaskos copfjaik ide-oda himbálóztak. Ezek a lányok nem voltak szomorúak, nagyokat kacagtak, hangjukat vitte a feltámadó szél a vonat felé, s még valamit, valami friss illatot, talán mosószappanét, amelyet otthon is érzett már József vasárnaponként. Az egyik lány egyszerűen csak szólt a többieknek, erre mind a vonat felé néztek, s még jobban kacagtak. A katonák kezdtek magukhoz térni, intettek, meg odaszóltak a lányoknak, azok meg, hogy semmit nem értettek csak még jobban kacagtak. József is hamar belekerült a játékba, integetett, nevetett ő is, s próbálta kitalálni, melyik lány lenne hozzá való, ha választani lehetne közülük. Ebbe a hirtelen támadt kellemességbe, annak a kellős közepébe, elvágva ezt a kacagó, évődő szálát, melyet a fiatalság sodort egy pillanat alatt, s feszített ki a kút és a vonat közé, tört be váratlanul a háború hírnöke, hogy jajgatással és nyögéssel, vérrel és szennyel adjon hírt arról a világról, amelyről csak az imént feledkeztek meg egy pillanatra. Sebesülteket szállító szerelvény érkezett, teljesen tele volt, fehér fityulás ápolónők hajlongtak benne erre-arra, s az állomáson akkora csend lett, hogy még a légy zümmögését is lehetett volna hallani, de nem azt hallották, hanem a nyöszörgést, a jajgatást, siránczó, káromkodó beszédet. Mindez egy különös dallammá fonódott, összevegyülve a gőzmozdony szuszogásával. Te jó isten, mondta József, ezek aztán jól néznek ki. Ágaskodva próbált belesni a vagonokba. A mozdony fehér füstje időnként függönyként felemelkedett, s láthatóvá tette a szerencsétleneket, aztán újból leereszkedett, s jótékonyan eltakarta egy időre őket. József bámészkodott, noha valójában nem is tudta, akarja-e ő ezt látni. Arc nélküli, kar és láb nélküli embereket, akik észre sem veszik őt, akik csak jajgatnak és ordítanak a fájdalomtól, akik felől émelyítő szag árad, s akik onnan jönnek, ahová ő tart éppen, az időt is siettetve türelmetlenül, s gyanútlanul. A lányok a kúttól vizet kezdtek hordani a vagonokhoz, ahogy felnyújtották a kancsót, ki-kilötytyent a víz, rá a hajukra, arcukra, némelyik így olyan lett, mintha sírna, gondolta József, pedig nem sírt egyik sem, csak összeszorított szájjal vitték a vizet, s egy pillantást sem vetettek többet Józsefekre.

Úgy látszik, emiatt a vonat miatt álltak olyan sokat, mert nemsokára felparancsolták őket és elindultak. Lassan gördültek végig a hosszú kórházvonal mellett, vagy ők mentek lassan, vagy az a vonat volt iszonyú hosszú, mert József úgy érezte sosem lesz vége. Aztán, amikor elhagyták, akkor is még sokáig ott terjengett köztük az az édeskés bűz, amelyet később oly sokszor érzett, de most még nagyon idegen volt, s ha lehunyta szemét állandóan megjelentek a csupa vér, csonka férfiak, hiába akart a látványtól megszabadulni. Hát mit gondoltatok, milyen a háború, szölongatta szomszédait odébb a sötét nézésű ember. Bizonyára látja rajtuk mennyire odavannak, s így akarja vigasztalni őket, morgott József, no ez is tudja, mit kell mondani.

Aztán, ahogy magában újból gondolkozott erről a kérdésről, megdöbben attól, hogy mennyire sarokba szorítja. Mert csak úgy volt, úgy lehetett, hogy egyszer sem gondolta ő bizony végig, milyen is lesz a háború. Vagyishát gondolt arra, hogy meglövik, vagy meghal, meg minden, csak éppen nem gondolt utána egy percre se, milyen lesz az, mi lesz akkor. Gyanakodva nézte szeme sarkából a sötét nézésű embert, most először érezte úgy, hogy ez az ember sokkal többet tud, mint ők mindnyájan, s talán nem is véletlen, hogy ilyen a tekintete, s hogy amit ő rossz indulatnak, gonoszságnak gondolt, az lehet, hogy csupán keserűség. Az ember már régóta az ablakon bámult kifelé, azóta, hogy a kérdést bosszús hangon feldobta a levegőbe, most azonban, mintha megérezte volna, József meddig jutott a gondolkodásban hirtelen elfordult az ablaktól és egyenesen a szemébe nézett. Sokáig nézték egymást, végül József fordította el a tekintetét, mert zavarba jött ettől a nézéstől, úgy érezte, mintha lelke legmélyére látta ez az ember, s olyat pillanthatna meg ott, amiről ő maga sem tudott. Jóval idősebb volt, mint ő, akár az apám is lehetne, gondolta József, de nem igazán tudott mit kezdeni ezzel a gondolattal. Apa nélkül nőtt fel, s emlékeiben apja csak deréktől fölfelé jelent meg mindig, hisz csupán egyetlen egy ovális, fakó képet látott róla, amelyen vasúttiszti egyenruhában látható, a mellén kitüntetések, a fején egészen a szemébe húzva a sapka, alóla néz büszkén a világba. Apád azt se tudta meg soha, hogy a világon vagy, mondta egyszer anyja, jóval azután, hogy hírét hallották szerencsétlen halálának. Ez volt a gyászbeszéd fölötte, úgy látszott ennyivel tartozott csupán régenvolt szerelmének. Azért ne bánd apádat, órá szakadtál, tőle vagy olyan szép, tette még hozzá, s ettől József zavarba jött, egyrészt mert nem gondolta magát szépnek, másrészt mert sejtette, hogy ezt fájdalommal mondja az anyja. Amennyit ő az egésztől megtudott igazán kevés volt, s azt se az anyjától, hanem innen-onnan kellett összekoldulni. A vasúthoz szerződtek le azt a sápadt arcú, beteges lányt, akit Lakatos Erzsinek hívtak. Egy év se telt belé, s József már meg is fogant a testében. Cselédnek vették fel, de az állomásfőnök azonnal látta, hogy nem bírna semmilyen erősebb munkát. Jó szíve volt, nem küldte el, hanem beosztotta irodai szolgálatra. Írni, olvasni ugyan nem tudott, de az nem is kellett. A munka attól volt irodai, hogy hozni, vinni kellett valamilyen papírokat, mikor kihez küldték érte. Így talált rá a frissen végzett tiszt úr, éppen egy nagy könyv borítóján silabizálta a betűket, ide-oda mozgatta a könyvet, s elmélyülve figyelte hogyan csillognak a napfényben az arany nyomású betűk. Abból lett a baj, mondta nevetve a keresztapja, az egyetlen ember a faluban, aki erről nevetve tudott beszélni, hogy a jótét lélek kitalálta, megtanítja Erzsit olvasni. No az meg is lett, de aztán más is lett belőle, szegény Erzsike meg mehetett volna világgá, ha hagyom. Nehéz élete lett onnantól Lakatos Erzsinek, pedig addig se volt könnyű. Beleöregedett a bánatba anélkül, hogy fiatal lett volna. József apját elvezényelték onnan, anélkül, hogy bármit megtudott volna, s talán jó is volt így, mert mondják sosem tudott megállapodni, mindig csak a szoknyák után futott, bánatot és szenvedést szórt szét maga körül, s amikor meghalt, az se történt másként, csak vadászat közben. Az állomásfőnök feleségével igyekeztek szerelmeskedni egy távolabb veszteglő lekapcsolt hálókocsiba, amikor az a szerelvény, ami alatt éppen átbújtak, egyszerre meglódult s mindkettőjüket lekasálta. Sokáig rebesgették, hogy nem volt ez véletlen baleset, de addig senki nem ment, hogy bizonyítani is akarta volna. Megérmelték, ez volt a vélemény, de hogy József anyja mit gondolt erről az sosem derült ki. Egy biztos, fekete ruháját soha többé nem vette le, s József ugyancsak hátrahőkölt, amikor az egyik mulatság alkalmával egész véletlenül megtudta, hogy anyja csupán pár évvel idősebb, mint a szép erdészné, akire oly különös érzéssel tekintett. Anyját öreg, szomorú asszonynak látta olyan régről, amire csak vissza tudott emlékezni. Az ő házukban örökös volt a csendesség, mindenki szinte szó nélkül tette a dolgát. Őt is korán munkára fogták, s nem is ágált ez ellen, csak néha barátokat szeretett volna maga körül. A faluban volt is pár velekorú gyerek, s tán játszottak is volna vele, de József nem akart úgy játszani. Elhúzódott hát és egyetlen szórakozása az lett, hogy felmászott a kertükben lévő legmagasabb fára, s onnan kémlelte a környező

vidéket. Elképzelte, hogy egyszer majd utazni fog, s amikor először bevitték a városba örömben legszívesebben a földet is megcsókolta volna, hogy csak egy kicsivel is, de odébb került a világban. Álmában se juthatott eszébe, hogy vágya mily szörnyűséges módon válik majd valóra, mert bizony ha tudja, igen hamar lemondott volna a vágyakozásról. Most legalább is, közeledve a háború felé így érezte. Újból visszaneézett arra a férfire, akiről még az apja is eszébe jutott, pedig felőle aztán igen ritkán gondolkozott, de az már fejét leszegve, karbatett kézzel javában aludt. Akkor aztán ő is elhelyezkedett és elhatározta, addig fel sem ébred, amíg nem lesznek ott végre már abban a háborúban.

Ekkor ismét álmodott, mint az elkövetkezőkben is oly sokszor, pedig otthon mindig álomtalan, mély alvásból ébredt, vagy legföljebb néhány, alig összefüggő halvány álmokképre emlékezett, amik, mire felöltözött már szertefoszlottak, mint apró felhőpamacsok, ha megkergeti őket a szél. Mostani álmai viszont színesek voltak és valóságosak, napokig nem hagyták nyugodni, s vagy elborzasztották, vagy sóvárgást keltettek benne, valami után, ami nincs, de akár lehetne is, ha még tovább alszik, talán örökké. Most éppen egy olyan erdőben járt, amelyet még sosem látott. Borzongott, fázott ebben az erdőben, mert ide nem jutott el a napfény, a fák mintha az égisz elé értek volna, s hatalmas törzsükre mindenféle ismeretlen növények kúsztak, lehetetlenné téve az előbbre jutást. Haladni szeretett volna pedig, valahová sietni, de nem bírta, a növények már őbelé is úgy kapaszkodtak, mint a fák törzsére, olyan volt, mintha már némelyik a vérét szívta volna, de nem ez volt a legszörnyűbb, hanem egy furcsa hang, ami miatt a fülét is be kellett fognia, ám ez sem segített, sőt, mintha még erősebben hallotta volna. Ez a hang úgy szólt, mint mikor kaszát pendítenek, de nem egyet, hanem százat, s mire az egyik pengése elülne, addigra megszólal a másik, felerősödik, elhalkul, ám soha meg nem szűnik. Ettől a hangtól kellett volna neki elmenekülni, de hiába, a folyondárok egyre jobban megkötözték, már kiáltani sem tudott, sőt lélegezni sem, a mellét is összepréselte a fájdalom. Aztán hirtelen rázkódni kezdett, ide-oda rángatta valami akarata ellenére. Ahogy a szemét kinyitotta közvetlen közélről a sötét nézésű ember arcát látta, az beszélt hozzá, az rángatta, de furcsa módon nem hallotta amit mond, csak a szája tátogásáról olvasta le. Kelj már fel, eltalálták a vonatot, ég minden, ki kell innen jutnunk, tátogta ez az óriásira nőtt száj, s egy pillanatra arra gondolt, ez is egy álom, ám a férfi nagy nehezen felrángatta, amitől rögtön térdre is esett, de amaz nem törődött vele, így vonszolta tovább, nem hagyva neki időt arra, hogy felálljon. Szeretett volna pedig felállni, körülnézni, megérteni mi is történt, de úgy látszik nem lehetett. Arra gondolt még, mitől van annyira világos, amikor éjszakának kellene lennie, meg hogy Józsi, a barátja hol lehet, aztán ott is volt már az ajtóban. Magától zuhant innen kifelé, s valahová le, úgy érezte, egy feneketlen sötét gödör aljára, s alig hogy leért, máris láthatatlan erő emelte a magasba, hogy aztán a következő pillanatban nagy robajjal visszahajtsa. József akkor ismét kinyitotta a szemét, de már látni semmit nem lehetett, mintha puha, nedves vattacsomóba nyitotta volna bele, a szájához is ez a puha nedvesség ért, az orrához is és nem lehetett tőle levegőt venni. Végem van, gondolta és elvesztette az eszméletét.

Amikor magához tért egy bokor aljában találta magát és nem volt mellette más, mint az a férfi. Megint beszélt hozzá, most már hallotta is, messziről, nagyon messziről jött a hangja, de emberi hang volt, bár furcsán fémcsengésű, s mintha nem is egyedül, hanem kórusban szólalt volna meg. Szerette volna megkérdezni, mi történt, de nem tudta szóra nyitni a száját, s a fejét sem bírta felemelni, pedig szét akart nézni. Hosszú idő beletelt, mire megértette, hogy kilőtték a vonat utolsó két kocsiját, hogy az egyik kocsi széthullott darabokra, az övék meg csodálatos módon csak megbillent és kigyulladt, aki tudott, kimászott belőle. Azt is megtudta végre, hogy Mártonnak hívják a férfit, aki többet tudott a háborúról már induláskor, mint ők mindnyájan, meg azt, hogy nincs sok esélyük a menekülésre, mert mindenfelé ellenség van már, s őket bizony nem keresi senki az övéik közül. Még páran lehetünk, mondta Márton,

majd összefogdosnak minket, mint a nyulakat, menekülésnek nem sok az értelme, te meg amúgy se nagyon mozdulhatnál törött lábbal semerre. József most esett igazán kétségbe először. Eltört a lába, s még valami biztos van, hiszen mozdulni akarna de nem tud, mi lesz most így vele, azt se tudni, hol vannak, még el se jutottak, ahová kéne, s máris itt fekszik tehetetlenül. Háborúban nincs menetrend, vigasztalta Márton, sosem az történik, ami következne a józan ész szerint. Meg kell szokni, hogy a következő pillanatban már nem létezel, hogy semmit nem tervezhetsz, még annyit sem, hogy mindjárt iszom egy korty vizet, mert nem létezik mindjárt sem, semmi, csak ez a pillanat, ami most van. Ezért én nem mondhatom meg neked, mi lesz veled, hiába nézel rám, hisz azt se tudom, velem mi lesz, pedig nekem ép mindenem, ó, hogy az a nyomorult, istenverte rohadt világ, kanyarított a beszédhez még egy cifrát és úgy nézett körül, mit aki azonnal megtalálja a bűnöst és széjjelszedi. Aztán elhallgatott, legyintett, József látta, hogy milyen erőfeszítésébe kerül lenyugtatni magát. A cimborád, mondta aztán, biztos megmenekült, mert láttam felegyenesedni a vonat mellett. Helyet készített magának és Józsefnek is, felültetlek, mondta és megpróbálta közelebb húzni a bokorhoz, eszünk is majd valamit, visszamegyek a vonathoz, ott biztos lesz ennivaló, s valami kis víz is. Még szerencsénk is lehet, elfognak hamar, le se lőnek, fogságba visznek, aztán számunkra vége a háborúnak, ehhez szóljál, nevetett, aztán lehajolva a magas fűben hamarosan eltűnt József szeme elől. József lehunyta a szemét és szeretett volna valamire gondolni, de ez egyáltalán nem ment, egyszerűen nem bírt gondolkozni, s ez olyan hihetetlen és rémisztő volt. Mindig elkezdte onnan, hogy rázza őt ez az ember, ez a Márton és lépésről lépésre végig akart menni azon, ami ezután történt. Ez azonban nem sikerült, csak ide-oda ugrált a gondolata, furcsa képek keveredtek az egyszerű eseményekbe, s olyankor azt hitte, megint valami álom jön elő. Csupa vér arcokat látott például, aztán valakit, akinek a karja helyén semmi nem volt, a vállából meg úgy spriccelt a vér, mint a szökőkútból a város főterén. Jajgató, hörgő hangokat hallott, valaki mintha sírt volna, s mindez annyira elviselhetetlen volt, mint az a tehetetlenség, ami a földhöz szegezte. Gyorsan kinyitotta a szemét, rányitotta az égre, az meg kék volt, de olyan gyönyörűen kék, amilyen csak ősszel szokott lenni. És az égen nem volt semmi, semmi jele annak, hogy itt, vagy valahol háború van, s annak sem, hogy ő itt fekszik törött lábbal, s még ki tudja mivel, mert az égre nincs ráírva semmi, nem úgy van, mint ahogy azt gyerekkorában elhitte keresztapjának. Nem tudod mit csinálj, mondta neki nagy komolyan, hát olvasd le az égről, azon minden kérdésedre ott a válasz. Ő meg milyen sokáig kereste az írást, és ott kereste az istent is, ha a felhők között hosszú fénycsíkokat látott azt hitte azok az isten fényei, s emlékezett, milyen csalódás volt, mikor megtudta a tanítótól, hogy bizony csak a nap sugarai. Isten sokkal, de sokkal messzebb van, vigasztalta akkor a tanító, s pont ez jutott most eszébe, s gyorsan behunyta a szemét és nemcsak behunyta, de össze is szorította, ahogy csak bírta, de hiába, mégse tudta azt a két vékonyka könnycsíkot visszatartani, ami először lassan, majd egyre gyorsabban folyt végig arcán, le a füléig.

Amikor Márton visszaérkezett, már nem sírt, úgy-ahogy össze is szedte magát. Mártonnál annyi holmi volt, hogy ki sem látszott közülük. Ahogy pakolta le a zsákokat, s rakott egyre nagyobb halmot belőlük, úgy nőtt József ijedelme. Ez mind másé, nyögött fel, s Márton meg is állt a pakolásban annyira meglepte, hogy nehezen szólalt meg. Másé, másé, mondta, de az biztos, hogy annak már nem kell. Rengeteg ennivaló került elő, meg takarók, köpenyek, s egy tömlőben víz. József ennek örült a legjobban, mohón itta, de úgy érezte hiába, amennyire ő szomjas, nincs annyi, ami enyhíthetné. Aztán csak abbahagyta, s megpróbált valami mozgást kicsikarni nyomorult testéből, s ez nagyjából sikerült is. A mozdulattól, ami leginkább egy kígyó bágyadt vonaglásához hasonlított, végigfutott a lábában egész a gerincéig egy iszonyú fájdalom. Örült ennek a fájdalomnak, mert azt jelezte, nem bénult meg a lába, hisz ez lett volna a legszörnyűbb, ami érheti. Kis idő múlva már a jobb lába ujját is tudta mozgatni, majd óvatosan a lábfejét, közben nézte mi mindent pakol Márton a leterített katonaköpenyre. Még

borotválkozó felszerelés is volt ott, meg dohánytartó zacskó, mellette egy aranyos csillogású vékony dobozka, József tudta mi az, mert látott már ilyet. Annál a városi ügyvédnél látott, aki sosem hiányzott a téli vadászatokról, s aki ha megálltak pihenni mindig két dolgot csinált egymás után. Először elővett a bundája mélyéről egy fémből való hengert, letekerte a tetejét, s azonnal édeskés szeszgőz csapta meg József orrát, idegen neve volt az itálnak, forró rum, magyarázta az ügyvéd, töltött magának és egy hajtásra megitta. Másodjára meg egy aranyos dobozkat húzott elő ugyanonnan, ahogy kinyitotta, csak egy egészen apró kattánást lehetett hallani, és egy vékony barna rudacskát emelt ki, kezével meggyúrta, morzsolgatta, végül meggyújtotta és nagy élvezettel fújta a füstöt. Egyszer Józsefnek odaadta a kis dobozt, szivartárca, mondta és mutatta benne a feliratot is. Az ügyvéd neve, meg még valakié és két évszám látszott érdekesen kunkorodó betűkkel. Egy hölgytől van, régi emlék, avatta be, s József úgy látta, hogy szája elé teszi a kezét, mintha azt intené, pssz, ez titok. Józsefnek persze fogalma sem volt, kinek is mondhatná el ezt a dolgot, hisz az ügyvédet is csupán a téli vadászatok alkalmával látta, s zavarba is jött egy kicsit, hogy egy úr őt ilyesmibe beavatja. Arra gondolt, ő ugyan el nem mesélne semmit se idegennek, se ismerősnek, milyen dolog az. Azt mindenesetre megfogadta, hogy nem mondja el az ügyvéd titkát sem senkinek, aztán el is felejtette, csak most jutott eszébe, ahogy a csillogó holmit meglátta. Nagy nehezen előrehajolt és felvette a tárcát. Kisebb és finomabb volt, mint az ügyvédé, de ugyanolyan halk kattánással nyílt ki. Belül nem barna, hanem fehér rudacskák voltak, ilyet még nem is látott. A feliratot kereste és valóban ebben is ugyanolyan betűkkel ott volt, Víz Ábrámnak, unokámnak örök emlékül és még alatta egy rózsa is szép véséssel. Elszomorodott József ettől a felirattól. Arra gondolt, hogy ez az ember már nincs és az is lehet, hogy a nagyanyja még él, és azt hiszi, hogy ez a tárca most is ott van az unokája zsebében, s hogy mit szólna, ha látná, hogy egy idegen ember fogdossa, tapogatja. Később, amikor már jól laktak és Márton elővette a fehér rudacskákat, meggyújtotta és szívta lehunytt szemmel, Józsefnek el kellett fordítania a fejét, nem bírta nézni. Mondtam, hogy akié volt annak már nem kell, mordult rá Márton, hát sajnálnád tőlem ezt a kis dohányt, mikor azt se tudjuk mire virradunk? József nem szólt, nem tudta mit is mondhatna. Beburkolózott, lecsúszott úgy, hogy nagyjából fekvésben legyen és aludni akart.

Éjszaka volt, amikor felébredt, mert zsibbadni kezdett a lába, s valahogy szeretne volna más-felé mozdítani. Hosszú időbe telt, amíg sikerült olyan helyzetet felvenni, amelyben elviselhető lett a zsibbadás. Újhold volt éppen és József fölé olyan csillagos égbolt borult, amitől mindig megdobbant a szíve, s valahányszor látta, órákig nézni akarta. Most ideje lett rá, s bámulta is, ide-oda vitte tekintetét a hatalmas feketeségen. Csupán két csillagot ismert névről, a göncölt, meg a sarkcsillagot, de soknak tudta az alakját, csak a nevét nem. Arra gondolt, milyen érdekes, hogy már annyit utaztak, itt vannak ebbe a nagy messzeségbe, s mégis csak azt látja, amit otthonról is megnézhet. Erről aztán mindjárt eszébe jutott, hogy mit csinál az anyja? Dologidő van, mennek-e neki segíteni, vagy egyedül kínlódik napra nap? Keresztapám biztos segít, gondolta, ő nem hagyja anyámat, sose is hagyta. Később arra gondolt, hogy szegény anyja várhatja majd a levelet, ő ugyan nem tud neki írni, hisz nincs is a háborúban, ahol van biztos ágy, meg papíros, ami kell, hanem itt van egy bokor alatt, s csak a más holmija van körülötte, fölötte meg a csillagos ég. Távolról furcsa ismétlődő morajlásokat hallott, először nem tudta mire vélni, viharra gondolt, de olyan derült volt az ég. Végül rájött, hogy ez bizony ágyúzás, vagy mi a fene, a háború felől jön a zaj, de mennyire olyan, mint egy száraz nyári zivatar, mennydörgéssel, villanásokkal. Gyerekkorában, ha ilyet látott, mindig szeretett volna ott lenni, mert imádta a vihart, a többi gyerek mind félt tőle, de ő élvezettel nézte, hogyan cikáznak a villámok, számolt a fény és dörgés között, így szinte pontosan tudta, mikor ér hozzájuk. Gyönyörűnek tartotta a súlyos fekete felhőket, olyanok voltak, mint a jól lakott, nehéz tőgyű tehének, ahogy lomhán himbálják magukat befelé a rétről. Hiszen csak ne lennék tehetetlen,

keseredett el megint, de tovább nem is gondolta mi lenne akkor. Nézte Márton, olyan csendben aludt, mint aki már nem is lélegzik, milyen nyugodtan tud aludni, mintha minden rendben lenne, gondolta. Aztán meg az jutott eszébe, hogy ez az ember megmentette az életét és nem tudta, hogy ezt most meg kell-e köszönni, vagy mit csináljon. Fogalma sem volt arról, mennyire össze van kötözve életük fonala, mennyire úgy lesz majd velük, mint az ördögkeréssel, ahogy a cirkuszi mutatványosok össze szoktak fogódzni kéz a lábbal egy karikába, aztán úgy gurulnak, hogy egyik rántja fel a másikat és fordítva, szóval, hogy ők is így lesznek egymással egészen addig, amíg egyikük végül képtelen lesz tovább lendíteni és lendülni, s ott marad fekvé a porban. József egyáltalán nem gondolkozott azonban a jövőről, legföljebb a következő napról, de most még arról se nagyon. Csak nézte a csillagokat, lassan halványodtak, némelyikük el is tűnt, s ahonnan az előbb a villanásokat látta most másfajta fényesség áradt. Hajnalodott, s a hajnallal didergető hűvösség is érkezett, úgyhogy József magára húzta teljesen a nehéz kabátot és aludni próbált.

Magyar, magyar, fel, erre a kiáltásra ébredt és egy csomó alakot látott, arc nélkül, mert mögöttük éppen feljött a nap és az alakok körbe voltak fogva arany napfénnel, akár a szentképeken, ez jutott hirtelen eszébe Józsefnek, de ezeknek a kezében szuronyos puska volt és ordibáltak, ahogy a torkukon kifért, mindegyik mást kiáltott. József nem értette az idegen beszédet, csak ezt, magyar fel, ezt értette, igyekezett volna is felállni, de sehogy sem bírt. Márton, Márton, kiáltott többször is kétségbeesve, de Márton igen nehezen ébredt, többször is kinyitotta, meg behunyta a szemét, mint aki nem hiszi el, hogy valóság, amit lát. Kelj már fel az istenért, ezek itt lelőnek, ordította neki. Márton lassan kászálódott, közben csendben beszélt, dehogy lőnek, akkor már régen lelőttek volna, aztán húzta őt is, Józsefnek iszonyú fájdalom volt minden mozdulat, de annyira fel akart állni, hogy minden erejét beleadta. Nemsokára már állt is, Mártonra dőlve, s közben lassan ide-oda forgott vele a föld. Jaj, de rosszul vagyok, ezt mondogatta magában és egy ideig nem is bírt másra figyelni, csak a gyomra remegésére, meg arra a pokoli szédülésre, ami kínozta. Magyar ki vagy, mit akarsz, ezt ismételte valamelyik alak és olyan közről beszélt, hogy érezni lehetett fokhagyma szagú lehelletét. A szurony ott villogott az orruk előtt és József arra gondolt, hogy ezek mintha félnének legalább úgy kiabálnak, pedig láthatják, hogy náluk nincs semmi, hogy ketten vannak és ő még nyomorék is, mégis ott a félelem az ordításukban, a lökdösésükben, s még az is lehet, hogy Mártonnak mégsincs igaza, mert ezek félelmükben fogják lepuffantani, mint egy nyomorult állatot. Ekkor meglepetésére Márton beszélni kezdett, beszélni azon az idegen nyelven, ami leginkább a tótira hasonlított. Ezt a nyelvet ismerte József, mert élt egy ideig egy tót család a faluban, amikor még kisgyerek volt és azok beszéltek így egymás között. Az asszonyok, amíg meg nem ismerték őket nem engedték a gyerekeiket a közelükbe, sőt még fenyegették is velük. Ha nem leszel jó, odaadlak a drótos tótnak, ezt mondták és bizalmatlanul méregették a családot. Keresztapja vetett aztán véget ennek, tiszta marhaság, jelentette ki, hogy jut ilyen az eszetekbe, csak olyan emberek, mint mi, mire vagytok úgy elhivalkodva és összegyűjtött egy csomó lyukas edényt, kézen fogta Józsefet és beállított a drótoshoz. Ezzel megtört a jég, a gyerekek örültek a legjobban, mert nagyon érdekes volt nézni, hogyan dolgozik az öreg drótos, minden mozdulatát elfigyelték és csapatban kísérték ki a falu végéig, ha elindult más falvakba, vagy be a városba. Nézték, amíg el nem tűnt a kanyarban, aztán füleltek, mikor hangzik fel hosszú, elnyújtott óbégatása, amin a távolság még torzított is. Dróóótoz, főóóodoz, ezt hallották és ők is belekiabálták a világba nagy boldogan. A gyerekei nem nagyon voltak játszó korban, a legkisebb is már József fölé nőtt, pedig vele szívesen játszott volna, az biztos. Szinte fehér szőke-ségű kék szemű kislány volt, sápadt arcán piros foltok gyúltak, ha túl sokat hajolt, vagy sokáig állt a kútnál, s bár nagyon szótlan volt, Józsefre mindig rámosolygott, s egyszer még meg is simította a fejét. József sokat gondolt akkoriban erre a kislányra, gyakran ólálkodott a házuk előtt, vagy felmászott a kertjük végében terpeszkedő körtefára. Az ágak teljesen eltakarták és

innen hallgatta teljesen érthetetlen, különös dallamú beszédüket, innen figyelte őket akkor is, amikor egyszer olyan váratlanul, ahogy jöttek, felpakoltak egy kocsira és csendben kivonultak a falu életéből. Ezeknek a katonáknak a beszéde, meg Mártoné eszébe juttatták Józsefnek azt a régi szomorúságát, ami elfogta, ahogy nézte a fáról az elhagyott udvart, meg a lelakatolt ajtókat. Mi az, hogy tót, kik azok a tótok, vallatta keresztapját, ő meg azt felelte, egy másik nép, egy másfajta, érted, s úgy érezte, hogy érti, nem is kérdezősködött tovább. Nohát, gondolta most magában, akkor ezek is tótok biztos, s jobb volt így, hogy kitalálta, már nem félt annyira. Közben Márton kifogyott minden mondanivalójából, de úgy látszott jól beszélt, mert lenyugodtak kissé a katonák. Egy vigyázott rájuk továbbra is a szuronyos puskával, csak egy hajszállal már távolabb tartotta, a másik feltúrta a gyűjteményüket, s ami élelmet talált dobálta bele egy nagy zsákba. Végül eltűnt a csillogó tárcsa is, csak éppen nem a többi holmi közé. A katona tévovázott kissé, de aztán a tárcát a saját zsebébe dugta és még rá is vágott párszor a kezével, megütögette, úgy, hogy na ez jó helyen van. Elvisznek minket, azt nem tudom, hogy hová, de visznek, szólt csendesen Márton és a hangja bizakodó volt, az volt benne, hogy erre számítottam, megmondtam előre. Jófélének látszanak, kockáztatta meg József, de látta Márton szeme villanásából, hogy most kinevetné, ha tehetné. Azok, jófélék hát, ismételte, elvégre a muszkák között is van ilyen is, olyan is. Muszkák, csodálkozott József, hát nem tótok ezek, bökött a katonák felé, akik nagyon tanácskoztak valamit, s karjukkal egy irányba integettek, az volt a mozdulatukban, ide, ide! Miért lennének tótok, kérdezett vissza Márton, s közben két vastag fadarabot tett kétoldalról József törött lábához is egy szíjjal szorosan körbetekerte. Megmondtam nekik, hogy fáj a lábad, de azt nem, hogy eltört, akkor még a végén itt hagynának. Ez feszesen tartja, valamennyire tudsz menni, aztán majd meglátjuk. József nem nagyon hitt ebben az egészben, mert még a járás gondolatára is összerándult, csodálatos módon azonban a két fadarab tényleg úgy tartotta a lábát, hogy nem érzett fájdalmat, amikor ránehézkedett. A katonák még mindig ott álltak, s teljesen olyan volt, mintha megfeledeztek volna róluk. Talán nem lesz olyan szörnyű, gondolta József és megnyugodva várta, hogy történjenek a dolgok.

Nemsokára meg is láttak egy lovaskocsit, két katona ült rajta, a hátuljában meg néhány ijedt ábrázatú férfi, a kocsi mögött fegyverrel két kísérő. Magyar, eriggy, parancsolt rájuk az a katona, aki a legtöbbit tudhatta magyarul és meg is taszigálta őket, ha nem értették volna a szép szót. József most már látta az arcát, semmiben nem különbözött egy akármilyen arctól, amilyet már ezerszer láthatott, s rögtön az jutott az eszébe, ugyan mi a fenéért képzelte, hogy az ellenség egészen másként néz ki. Szinte jókedve lett ettől a butaságtól, most már végképp eldöntötte, hogy nem lesz itt semmi baj, ezzel a jókedvvel próbált felmászni a szekérre, amíg egy hatalmasat nem sújtott a hátára az a katona, amelyik a kocsi mögött állt, és aztán abba se hagyta az ütlegetést, amíg József összes erejét összeszedve be nem zuhant a szekér aljába. Egy pillanatra elsötétült előtte a világ, s mire észhez tért már zötyögött is a kocsi, neki meg fel kellett volna emelkedni, mert minden egyes zökkenésnél beleverődött az arca a deszkába. Sajnos azonban képtelen volt jó ideig eltalálni azt a lendületet, amivel fel bírja magát rántani, mire eltalálta már csupa vér volt az arca, az orrából ömlött a vér, s úgy érezte, mintha a fogai is meglazultak volna. Arra gondolt, miért nem segít neki senki, amikor meglátta, hogy akik a kocsin ülnek, azoknak hátra van kötve a kezük és tehetetlenül nézik vergődését. Végre csak sikerült felülnie és a hátát nekidöntötte a szekér oldalának. Így már láthatta, hogy Márton a kocsi mellett megy, ez megnyugtatta kissé, aztán megkereste azt a katonát, aki így felsegítette őt az előbb, de nem tudta eldönteni, hogy melyik lehetett. Egykedvűen mentek a kocsi után, fegyverüket folyton feléjük tartva, egymáshoz se szóltak egy szót sem, csupán néha köptek egyet erre-arra. Én is itt vagyok testvér, hallotta egyszer csak Józsi hangját, nem is akart hinni a fülének, hát ő is megmaradt, az egyetlen háborús barátja, s valóban, ott ült a szekér végében, csak éppen az arca volt felismerhetetlen, kékre, zöldre dagadt, egyik szeme ki sem látszott a

nagy duzzanatból. József intett a kezével, de szólni nem bírt, a szája tele volt vérrel és nem tudta, hogyan szabaduljon meg tőle, mintha szeretett volna minél tovább megőrizni valamit a normális életből, abból, ahogy viselkedni szokott, vagy egyszerűen csak nem tudta, hogyan kezdje el azt a másikat, amelyiket most már ki tudja meddig élnie kell. Végül nagy nehezen sikerült annyira felvergődnie, hogy ki tudott köpni a szekérből, aztán újból visszacsúszott, most már éppen csak a feje búbját látta Mártonnak, meg néha a homlokát, de ez is jó volt, egy biztos pont ebben a nagy bizonytalanságban, mert Mártonnak még a homlokából, a feje búbjából is az sugárzott, minden rendben van, a legjobb úton vagyunk, hogy kikerüljük a háborút és megússzuk ezt az egészet. József úgy érezte, egyre távolodnak valamitől, hogy kifelé mennek, maguk mögött hagyják, mit is, talán az egész háborút, de tévedett. Ahogy telt az idő, egyre közelebb jutottak, s egyre beljebb egy idegen országba. Párszor beszélgetni próbáltak, de azt nem lehetett, szótlanul túrték hát a hőséget, nézték a látóhatárt, s az nyújtott némi vigaszt, hogy amerre haladtak, erdős hegyek sötétlettek, az igaz, nagyon messze, ki tudja odaérnek-e valaha. A katonák úgy tűnt, nem akartak megállni, talán a végtelenségig bírának gyalogolni, gondolta József és Mártont sajnálta, de az ő feje mindig ugyanolyan ritmusban mozgott, mintha ő meg a katonák valami versenyt folytatnának, ki bírja tovább. Végül az egyik katona előre kiáltott a szekéren ülőnek, hosszan kiabált valamit, Józsefnek úgy tűnt, egy dolgot többször is elismételt, mire a szekér megállt. Mártont felkergették a szekérre, oda-kötötték őt is a szekér oldalához, majd elvonultak egy fa alá. A kocsit a tűző napon hagyták, s ott hagytak egy őrt is, aki a sok összekötözött embert kellett hogy őrizze. A zsákból ettek, ezeknek gyűjtöttem én, morgott Márton, most felfalnak mindent, nekünk meg semmit nem adnak. Ekkor érezte meg József, hogy mennyire éhes, s ami még rosszabb, szomjas, s hirtelen felrémlett előtte, amire pedig még nem gondolt sosem, hogy éhezni fognak, meg szomjazni, s ki tudja megszánják-e ezek a katonák a kínládásukat. Úgy látszott, a többiek is ilyesmiket gondolnak, mert mindenki sóváran nézett a fa árnyékában eszegető katonák felé, akik láthatóan mindenről elfeledkeztek az evés kedvéért, még társukról is, aki egyik lábáról a másikra állt és patakokban folyt róla az izzadság. Egy idő múlva, éppen amikor ott a fa alatt előkerült az aranylő tárcsa, s a katonák sorra szagolgatták a fehér rudacskákat elfogyott az ör türelme és odakiáltott valami durvát a többieknek. Azok úgy néztek vissza rá, mint akik álomból ébrednek, mint akik nemcsak azt felejtették el, hogy egy cimborájukat kiállították a tűző napra, hanem azt is, miért és hol is vannak ők valójában. Aztán látszott, senkinek nincs kedve felcserélni az őrzést a kellemes árnyékkal, intettek hát társuknak menjen inkább ő is közéjük. Nem fognak nekünk enni adni, szólalt meg Józsi, amikor már nem hallhatták őket, éhen fogunk döglenni, ismételte idegesebben, még valami sírás féle is bujkált a hangjában. Annyit biztos adnak, hogy meg ne dögljünk, nyugtatta Márton, de szegény Józsit ez egyáltalán nem vigasztalta meg. József olyan kétségbeesést látott barátja szemében, olyan rémületet, hogy összerándult tőle a gyomra. Érezte, hogyan ragad át őrá is, s pillanatok alatt szétárad egész testében. Remegés fogta el, szeretne volna levenni a szemét Józsiról, hátha az segít, de nem bírta, már minden porcikájában remegett. Ki kellene mennem, jajdult fel és úgy érezte menten maga alá csinál. Egy pillanat alatt meggyűlölte ezt az egész rohadt háborút, az életet, önmagát főleg, mert ilyen tehetetlen, szerencsétlen, s mert ilyen szégyent kell megérnie, hogy nem tud uralkodni magán. Megint Márton mentette meg, odakiáltott a katonáknak, sürgető volt a hangja, s azok meg is indultak, mintha Márton szavának engedelmeskedni kéne még az ellenségnek is. Mindenki elmehetett a dolgára, na ilyen se volt még, hogy puskával a fenekemben végezzek ilyesmit, nyögött Józsi, de József semmit nem tudott válaszolni, el volt foglalva a maga kínjával, hogy leguggoljon, vagy csak úgy görnyedjen, el kellett döntenie hamar, és akkor még ott volt az, hogy bámulja őt egy idegen ember... Gyomra és belei mindenesetre nem sok időt hagytak neki a tépelődésre, s eldöntötték helyette, mit kell tenni. Ide figyelj, öcsém, szólt rá Márton, miközben a szekér felé terelték őket, jó lenne, ha rám

hallgatnál végre. Háború van, nem számít semmi, két eset van, vagy megmaradsz, vagy nem, s ezt se te döntöd el, mint ahogy a többit sem. Ha meg akarod úszni, akkor csináld mindig, amit mondanak és ne nagyon gondolkodjál, meg ne essél kétségbe mindentől! A félelmet pedig meg kell szokni, aztán már nem is támad rád annyira. József torka száraz volt, mégis annyiszor kellett nyelnie, mintha sok nyál gyűlt volna össze a szájában. El nem tudta képzelni, hogy lehet megszokni a félelmet, az éhezést, a fájdalmakat, még mit sem tudott arról, hogy ő valójában mennyire erős, mi mindent képes kibírni, mivé alakítja akarata ellenére ez a borzalom, aminek háború a neve, amiből még mindig szinte semmit nem látott, mintha csak a szélén keringene egy ijesztő szakadéknak, ahová bármikor beleszédülhet.

Enni végül kaptak, de vizet nem adtak nekik, merthogy kevés volt, s hamar kiderült, hogy ez hiányzott jobban, a víz. Állandóan csak arra gondolok, hogy otthon leeresztem a kútba a vödöröt, mondta Józsi, hallom a vödör csobbanását és már tekerem is fel a kötelet, aztán iszok csak úgy, a vödörből. Nem volt erejük, hogy rászóljanak, de mindegy lett volna már, ők is látták már a saját kútjukat, ők is emelték a vödöröt, hiába nem akartak emlékezni. Az erdő közben csak közelebb került, időnként árnyas fák között haladtak, s a nap se sütött olyan melegen. A katonák idegesek voltak, Márton azt vette ki a beszédükből, hogy ott hagyták őket, hogy nem is tudják pontosan merre kell menniük. Össze is vitatkoztak hamar, úgy tűnt, mintha nem is lenne parancsnok közöttük, vagy ha van is, nem nagyon hallgatnak rá. Nagyon rosszul vagyok, jajdult fel hirtelen az egyik fogoly, jaj anyám, mondta még, aztán már csak rángatózott a teste. József rémülten nézte, egyedül az ő keze nem volt megkötve, tennie kellett valamit, odacsúszott a magánkívül vonagló testhez, s megpróbálta lefogni. Magához húzta a fejét, szorította a melléhez, de nem boldogult vele. Kétségbeesve nézett széjjel és segítségért kiáltott, pedig ott volt mindenki a közelben. Nyavalyatörése van, állapította meg egy fiú, a szájába kéne dugni valamit, mert elharapja a nyelvét. Volt a mi házukban egy ilyen, levette magát a földre és forgatta a szemeit, szörnyű látvány volt. Aztán előjött a felesége, nagy darab, szőke asszony, lehajolt, megragadta a hajánál, fölrántotta, a másik kezével meg belegyömszölt a férje szájába egy fadarabot, olyan hengeres formát, aztán leült mellé a földre és addig simogatta a fejét, amíg az ember el nem csendesedett. József nem látott semmit, amivel a száját ki lehetett volna támasztani a szerencsétlennek, odanyomta hát a karját, hadd harapja a kabát hajtókáját, talán elég vastag, nem ér el a harapás a bőréig. Aztán csitítgatni kezdte, végigsimította csapzott haját, s az volt az érzése, mintha ez az egész nem is vele történne, hogy itt ül egy szekéren, törött lábbal és egy idegen ember fejét simogatja. Ekkor már jó ideje álltak, az oroszok szemmel láthatóan tanácsstalanok voltak, merre kéne fordulni. A nyavalyatörős lassan megnyugodott, József hátradöntötte, eligazgatta a lábait, az meg fejét mellére ejtve elaludt. Miről beszélnek vajon ezek, szólalt meg Józsi, úgy nézegetnek közben felénk, mintha akarnának velünk valamit, nem tetszik ez nekem. Majd még ott az erdőben megölnek, ezektől kitelik. Mit is mondtál, fordult Józsefhez, hová jöttünk mi, hová hoztak minket? Galíciába, ott vagyunk, felelte József és maga is elcsodálkozott, mennyire biztos ebben az egy dologban. Nem maradunk itt, mondta Márton, ez a föld most a jó ég tudja kié, lengyeleké, oroszoké, de még mások is vannak itt. Én azt gondolom bevisznek minket az országukba, intett a katonák felé, az meg állítólag olyan nagy, hogy a másik fele már Ázsiában van. Józsinak tátva maradt a szája annyira, hogy egy kissé még a dagadt szeme is kinyílt. Aztán meddig vihetnek, kérdezte elképedve, az istenit és hogy kerülünk vissza? Úgy nézett szét, mint egy szomorú bohóc, arcán színes festékkel, Józsefnek ez jutott eszébe, az egyetlen cirkuszi előadásból, amit életében látott. Ott az egyik bohóc, aki különösen esetlen volt és mindig csak baj érte, folyton azt bömbölte a közönség felé, és most mit csináljak, pont ilyen volt Józsi is, ilyen tanácsstalan. Senki nem válaszolt neki, ugyan milyen választ lehetett volna adni egy ilyen kérdésre?

Végül úgy lett, ahogy senki sem gondolta. Az történt, hogy a nagy tanakodásba egyszer csak óriási robajjal beleszólt a háború. Valahonnan, tőlük jobbra löni meg ágyúzni kezdtek és a katonák alaposan meg lettek kavarva, mert fogalmuk sem volt, hogy kik is lehetnek. A lovak pedig úgy megijedtek, hogy időt nem hagyva a tanakodásra felhorkantak és úgy elindultak az erdő felé, hogy nem volt ember, aki megállíthatta volna őket. A bakon ülő orosz megpróbálta visszatartani őket, de végül elvesztette az egyensúlyát és egyszerűen lerepült az ülésről. József teljes erejéből a kocsi oldalába kapaszkodott, még a fogait is összeszorította, mintha azzal vissza lehetne tartani a rémülten vágázó lovakat. Kis idő múlva már az erdőben voltak, az oroszokat már látni sem lehetett és egyáltalán semmi egyebet nem lehetett látni. Ágak csapódtak feléjük, mintha kiáltoztak is volna, s a kiáltásokat az erdő hol elnyelte, hol többszörösen visszadobta, József csak magával tudott törődni, hogy megmaradjon a szekéren, igyekezett teljesen lehajolni, hogy az ágak ne kapaszkodjanak belé. Ki tudja meddig tarthatott ez az örült rohanás, ami oly hirtelen kezdődött és legalább ilyen hirtelen ért véget. Mindenesetre igazán nem tarthatott soká, mert a nap még beszűrődött a fák között. A felvert por ott kavargott a fénycsíkokban és a hirtelen beállt csendben csak a lovak zihálása hallatszott. József úgy nézett széjjel, mint aki most ébred valami részeg álomból. Láta, hogy társait teljesen meggyötörte ez a rettenetes vágta, ők nem tudtak kapaszkodni, tehetetlenül csapódtak erre-arra és most még nyomorultabbnak látszanak, mint ahogy ő érezte magát. Nézte őket, aztán egyszerre rádőbbsent, hogy itt vannak egyedül egy idegen erdőben, itt ahol a háborúnak kéne lenni, de semmi más nincs, csak ők meg két agyonhajszolódott ló és az is eszébe jutott, hogy amióta elindult, még csak olyan történt, amire egyáltalán nem számított, s ettől furcsa mód jókedve kerekedett. Most végre megérezte, amit eddig csak legfőljebb gondolt, hogy még bármi is lehet, s ez olyan volt, mintha megszabadult volna valamitől, ami eddig fogva tartotta. Szabadok vagyunk, mondta Józsi és úgy vigyorgott, kételkedve, mint aki nem is mondja, inkább kérdi. Nem olyan egyszerű ez, nyögte Márton és megpróbált felülni. Teljesen bevágódott a kötél a kezembe, jó lenne, ha találnál valamit, amivel megszabadíthatok minket, fordult Józsefhez, aztán újból megismételte, nem olyan egyszerű ez. József egy széthasadt fadarabbal kezdte fűrészelni a köteleket, s közben arra gondolt, hogy ez tényleg nem olyan egyszerű, mégis, az öröme nem szűnt meg. Örült, hogy régóta tartó tehetetlensége véget ért és örült az erdőnek, az erdő szagának, amit jó ideje nem érzett és csak most döbbsent rá, mennyire hiányzott neki. Ahogy egyik kötelet a másik után szabdalta szét úgy erősödött benne az a gondolat, hogy az igaz, nem tudni a jövőt, de bármi véletlen beleszólhat ebbe a háborúba úgy is, hogy jobb legyen. Amikor az utolsó társát is kiszabadította és felegyenesedett, még sajgó lábát is el tudta felejteni. Csak belenézett az erdőbe és végképp megnyugodott. Ugyanolyan fák vették körül, mint otthon, s ugyanúgy biztonságban érezte magát. Azt nem tudta még, hogyan lesz ezután, de egy valami különös módon megszűnt. Elhagyta őt a félelem, amitől oly irgalmatlanul szenvedett és ami annyira gyengévé és védtelenné tette. Rendben leszünk, mondta ki hangosan és látta, hogy Márton is úgy néz rá, ahogy a többiek, ahogy eddig őrá még soha senki nem nézett. Valahogy úgy, ahogy ő nézte mindig a keresztapját, elismeréssel, büszkén. Ahogy egy férfire néz az ember.

FOGSÁGBAN

Amilyen hirtelen jött a szabadság, olyan hirtelen véget is ért. Alig vackalódtak el éjszakára, alig bújtak össze amennyire csak lehetett, mert a gyorsan érkező sötéttel metsző hideg is érkezett, az erdő egy pontjából, talán éppen amerre másnap elindultak volna, ijesztő hangok hallatszottak, egyelőre még messziről, de a csend és a sötét közelebb hozta és felerősítette a hangokat. Emberek, mondta József, emberek, meghozzá úgy jönnek, ahogy vadászathoz szoktak felállni. Meg fognak találni minket, ijedezett Józsi. Szégyellte magát, hogy egy pillanatig is elhitte, ki lehet innen kerülni, meg lehet menekülni. Talán jobb is így, vigasztalta Márton, úgysem lett volna semmi esélyünk. Innen nem lehet csak úgy hazamenni! Azt se tudtuk volna, merre induljunk. Ha nem pusztítanak el azonnal minket, akkor élve kellünk nekik. Elvisznek majd, hadifoglyok leszünk. Ez mindjárt kiderül, intett a sötétség felé, ahonnan egyre élesebb, egyre durvább hangok közeledtek. József is csalódott volt, valamiért ő is reménykedett a megmenekülésben, de legalább pár szabad napban, ám most, ahogy egyre közelebb ért hozzájuk a nagy fekete semmiből a háború zaja, már képtelenségnek tűnt az egész. Ugyan hogyan is lehetett volna ennyivel megúszni, gondolta keserűen. Csak kucorgunk itt, mint árva alomban a rókakölykök, siránkozott tovább Józsi, valamit tenni kéne azért! Már teljesen síró volt a hangja, el is csuklott, szíogott, de az is lehet, hogy csak a hidegtől, József legalábbis nem tudta elképzelni, hogy cimborája elsírja magát. Ő továbbra sem félt, de tudta, érezte, hogy társai félnek. Talán Márton nem, bár ő is nagyon csendes lett, gyanúsán csendes, mintha nem lennének szavai arra, ami nemsokára következni fog. Mit tehetnénk, felelt nagy sokára Józsinak, most nincs mit tenni. El nem futhatsz, el nem bújhatsz, ez nem a mi erdőnk, nincs benne helyünk. Ha hadifoglyok leszünk, enni is adnak rendszeren, mondta a nyavalyatörős, mert másként nem lehet, így nyugtatta magát és hogy nem válaszolt senki még egyszer elismételte. Persze, sajnálta meg József, közben egyáltalán nem gondolta, hogy így lesz, de azt sem, hogy másként. Üres volt a feje, sötét és alaktalan lett a jövő is, mint az erdő körülöttük.

Amikor megtalálták őket, már hajnalodott. Valahogy előszörre elkanyarodtak tőlük, mögéjük kerültek és csak visszafelé haladtukban akadtak rájuk. Lehetek vagy harmincan és eléggé dühösek voltak, mintha Józsefék direkt bújócskát játszottak volna, pedig ők szegények csak ott gubbasztottak egy kupacban, ahová repítették őket a megvadult lovak. Ezt próbálta is elmagyarázni Márton, ám senki nem figyelt rá, csak lóbálták a lámpát az orruk előtt és lökdösték őket a puskával, nagyot taszítottak rajtuk, vagy valakibe belerúgtak, látszólag csak úgy, ok nélkül. A háborúban nem kell ok, mondta jóval később Márton, már a táborban, amikor Józsi nyaggatta mindenféle kérdéssel. Józan esze szeretett volna mindenre valamiféle elfogadható magyarázatot kapni, úgy volt vele, ha tudja mi miért van, akkor jobban el lehet viselni. A háború az egyetlen magyarázat, ismételte Márton, de Józsi nem akarta megérteni, látszott rajta, ahogy konokul összeszorította a száját, hogy mást, okosabbat akart hallani. Az első tábor az erdő túlsó felén volt és nem is lehetett igazán tábornak nevezni. Egy falu közepén, nagy udvaron taposták egymást az emberek, jobbra magyarok, legföljebb néhány német szót lehetett hallani. A kerítés körül örök álltak szuronyos puskával, időnként bebedőfték a lyukak között, bele a levegőbe, vagy megpiszkálták, aki túl közel került. Állandó pálinka- és fokhagymaszaguk volt és folyton röhögtek valamin. Az örök mögött időnként falubeliek jelentek meg, gyakran gyerekestül, olykor az egész család és szájtátva néztek befelé a kerítésen túlra. Néha mutogattak, magyaráztak valamit egymásnak, vagy fintorogtak, némelyek feléjük rázták az öklüket, aztán elmentek. Egyszer egy öregasszony jött és kiabált befelé mindenféle szörnyűséget. Érteni még Márton sem értett semmit, de azt tudni lehetett, hogy átkokat szór rájuk valamiért. Ki tudja kije halt meg, akit rajtunk kér számon, mondta

Márton és magában József is megbocsájtott neki, messziről egészen olyan volt az alakja, mint az anyjának, meg is dobbant a szíve, amikor először meglátta. Az anyám pont ilyen, mondta egyszer Józsi és József nem is csodálkozott. Régen rájött már, hogy valamiért az asszonyok egy idő után egyformák lesznek, valami egyformává gyúrja azt a sok különböző alakot, arcot. Nem tudta miért van ez, s ha a szép erdésznére gondolt, még hihetlenebbnek tűnt az egész. Mert ugyan micsoda erő kéne ahhoz, hogy egy olyan asszonyt is, mint ő képes legyen mássá tenni? Ritkán gondolt az erdésznére, inkább nem is gondolt, csak egyszer-egyszer megjelent előtte a képe, de annyira elszomorodott tőle, hogy igyekezett elhessegetni. A legszörnyűbb az volt, amikor álmodott vele, olyan valóságos álom volt, amiből nem is akar az ember felébredni. Ráadásul gyönyörű is volt, akár egy mese. Az erdészné nevetett és forgott, mint annak idején a tánc közben, hajfonata minden fordulatnál az arcába csapódott Józsefnek, s ettől az asszony csak jobban kacagott és vele nevetett József is. Aztán hirtelen megemelkedett alattuk a föld és hegyek bújtak elő, magas, selymes fűvű hegyek, s ők egyikről a másikra lépdeltek, talpukat végigsimította a fű, valami csodaszép épület felé tartottak, de hiába, az épületig sosem értek el, se közelebb, se távolabb nem került, mégis elérhetetlen maradt. József ekkor sírni kezdett, a szép erdészné pedig vigasztalta. Megsimogatta József fejét, s ugyanúgy a kötényéhez húzta, mint a gyerekeit szokta. József lassan megnyugodott, de nem volt hajlandó többet arra a gyönyörű palotára nézni, hanem azt mondta az asszonynak, haza akarok menni és ez már nem az ő hangja volt, hanem valami kisgyereké, talán az asszony kisebbik fiáé, haza akarok menni, ismételte, de a szép erdészné csak a fejét ingatta és a szájára tette az ujját. Amikor fölébredt ebből az álomból, igazi fájdalmat érzett a szívében és azt kívánta, bárcsak sose álmodna többet, mert olyanok az álmok, mintha egy mély sebet tépdésnének folyton. Kiszolgáltatottnak érezte magát, nem a valóság, hanem az álom kiszolgáltatottjának, gyengévé tették a szép képek, pedig erősnek kellett lenni. Nem arra gondolt, hogy élni szeretne, hanem a félelemre, amit nem akart érezni többé.

A gyűjtőben kevés ideig voltak végül. Csak összevárnak egy szállítmányra való embert, aztán visznek is, mondta Márton és igaza lett. Egy napon fölparancsolták őket a földről és hajtották őket az állomásra. Megyünk, mint a birkák, morogta Józsi, Márton meg bólogatott, náluk van a fegyver, pajtás, ez már csak így van. Józsi nem szólt többet, de József látta, hogyan nő benne az indulat, állkapcsa csak úgy rángatózott megállás nélkül, kezét is ökölbe szorította és egészen elkékült már a nagy szorítástól. József igyekezett mellette maradni, meg akarta védeni, érezte bármelyik pillanatban megtörténhet, hogy vissza kell fogni, le kell csillapítani. Nem akarta elveszíteni, mint ahogy Mártont sem, összetartoztak ők már, mióta kilőtték a vonatot, vagy mióta ott álltak a szemüveges fiú élettelen testénél, vagy még sokkal régebbtől, mióta a sors egy helyre terelte őket, hogy együtt vegyenek részt ebben a vándorlásban, amit mások háborúnak neveznek, de ők csak hányódnak benne ide-oda szándék és akarat nélkül, mint tollpihék a szélben, s nemsokára egyre messzebb lesznek, olyan messze, ahová gondolni se lehet. És velük volt már a nyavalyatörős is, amióta József karjaiba vette, benne bízott, a táborban is odafészkelte magát közéjük. A többiek eltűntek a tömegben, csak néha bukkantak fel, amikor sorban álltak a fekete kenyérért, meg a híg löttyért, amit naponta egyszer kiosztottak nekik. A disznóknak különbet vettem, morgott Józsi, aztán csak megette. Azt mondod, ha ott leszünk, majd jobb ételt adnak, piszkálta Mártont, ő meg úgy nézett vissza rá, mint aki azt akarja megtudni bolondoznak-e vele. Mikor mondtam én ilyet, méltatlankodott, aztán csak legyintett. Sok bajod lesz még, mondta máskor Józsinak, olyan vagy, mint egy betöretlen csikó. Ezt látta József is, ezért őrizte annyira cimboráját az állomásra menet is, nehogy valami eszébe jusson, amitől csak rosszabb lesz minden. Bele is kapaszkodott, mert elég nehezen tartotta a lépést. Amíg a gyűjtőben voltak úgy ahogy rendbe jött a lába, leszedték róla a fadarabokat, de menni csak sántítva tudott, s minden lépésnél egy furcsa nyilallást érzett a sípcsontjában. Az állomás messze volt a falutól. Egy kopár mezőn állt a bódé és egyetlen

sín pár futott két irányba az ismeretlen messzeségbe. József meglepődve látta, hogy másfelől is terelnek embereket, s egyre többen lesznek. A vonat még nem volt sehol, amerről jönni kellett volna tompa dörgések hallatszottak, s időnként füstszagot hozott a szél. Néha végigsöpört rajtuk, beterítette őket porral, szeméttel. Ez már az ősz, mondta Józsi és mind bólogattak, érezni lehetett a levegő szagából. Nem korán van még ahhoz, kérdezte a nyavalyatörős, akit Tóninak hívtak és nagyon vallásos volt, minden este imádsággal zárta a napot és őket is erre biztatta. Tudtam egy-két imát, de elfelejtettem, vallotta be Józsi, Márton semmit se szólt, József meg arra gondolt, hogy amióta itt van a háborúban valóban egyszer sem imádkozott, valamiért nem tud, csak az van állandóan a nyelvén, hogy jaj, istenem, segíts, ettől többet nem képes mondani. Azt se tudta lehet-e ilyenkor bármit kérni, a tanító annak idején azt mondta, isten elfordítja onnan a szemét, ahol békétlenséget lát, akkor most nemcsak elfordul, hanem tenyerébe hajtva fejét zokogni kénytelen. Korán van még az őszhöz, ismételte Tóni, már a természet is megbolondult, úgy látszik. Otthon még biztos meleg van, mondta Márton, de ez már más vidék. Azt hiszem, lesz még hidegebb is, tette még hozzá és elnézett messze, a végtelenbe vesző sín pár nyomán és sokáig nem tért vissza a tekintete.

Nagyon sokáig vártak a vonatra, már úgy volt, hogy visszaterelik őket, amikor megjelent. Marhavagonokba lökdöstek mindenkit, s rájuk zárták az ajtót. Ettől kezdve többé kevésbé titok volt, merre járnak. Az apró ablakon csupán az eget látták, néha a magas hegyeket, a fák koronáját, éjjelente meg pár fényes csillagot. Gyakran és sokat álltak, ilyenkor megnyitották az ajtót, de kimenni nem nagyon lehetett, csak kilesni az őr feje fölött, ám hiába, szinte semmit nem láttak, pontosabban mindannyiszor ugyanazt, egy-két kopott épületet, katonákat és pár embert, akik batyukon ülve nyilván egy másik vonatra vártak, türelmesen. Sokat szenvedtek az utazás alatt. Éhségtől, hidegtől, levegőtleniségtől, saját mocskuktól. Enni egyszer kaptak naponta, szükségüket is naponta egyszer végezheték. Lehajtották őket a vagonból és állandó ordibálás mellett végezték el a dolgukat. József ilyenkor teleszívta magát friss levegővel és tudta, hogy a többiek is ezt teszik. Volt, aki belemarkolt a fűbe és teletömte magát zölddel, mardoshatta az éhség nagyon, aztán benn a vagonban gyötörte a görcs, hányt, vagy éppen a hasa ment. Így járt, aki nem bírt uralkodni magán, ám József nem tett ilyesmit, ő csak a levegőből lopott, egy idegen ország levegőjéből, ami semmiben nem különbözött az otthonitól, legföljebb egy kicsit élesebben hatolt a tüdőbe, egy kicsit szúrta az orrát, meg a torkát, mégis hihetetlenül jó volt, nemcsak belélegezte, hanem ette, sőt meg is fürdött benne, megrészegetett tőle. Mindig nyílt pályán álltak meg, s mindig lakatlan táj vette őket körül. Hát nagyobb a föld, mint hittem, mondta csodálkozva Józsi, hogy itt mekkora rétek vannak és úgy hordozta körbe a tekintetét, mintha örökre meg kéne jegyezni mindent, amit lát. Egyszer a szomszéd vagonból valaki nekifutott ennek a végtelenségnek, de nem sokáig érezhette boldognak magát, legalább ötven löttek rá, tisztára, mint a vadászatban, amikor a vad megugrik a bozótból, gondolta József, aztán elfordult, azt már nem akarta látni, amikor odaérnek a szerencsétlenhez és még néhányszor belelőnek. Megbolondult ez, vagy mi, ijedezett Józsi. Nagyon meg tudott ijedni attól, ha látta mások mire képesek, mintha attól félt volna folyton, hogy egyszer csak vele is megtörténik olyasmi, amit nem tud előre, hogy tőle is kitelik valami szörnyűség, amit nem gondolhatott magáról addig. Tóni többször rosszul lett, József azonban már tudta mit kell tennie, s Tóni valahányszor magához tért a rohamból, mindig ugyanolyan a hálás szemmel nézett rá, mint először. A vagonban nem sok szó esett. Nem tudtak már találgatni, elfogytak erről a szavaik, ugyanazt meg minek ismételtgették volna. Minden kifürkészhetetlen és bizonytalan volt, egyetlen bizonyosság létezett, hogy még élnek, semmi más. Mindent meg lehet szokni, inkább kérdezte, mint mondta Józsi, levesszürcsölés közben. Éhes ember mindent megeszik, válaszolta Márton, aztán meg még nem is vagyunk igazán éhesek, s úgy nézett megint, mint aki tud valamit, valami többet, ami mindenki más előtt rejtve van. József nem szerette ezt a nézését, nem egyszer látta már, s mindannyiszor összeszorult tőle a

szíve. Olyan érzés fogta el, mintha ilyenkor Márton a jövőből nézne vissza rájuk, a jövőből, ami valahol ugrásra készen vár, várja, hogy feltűnjenek valamelyik kanyarban, s akkor elébük álljon, s így kiáltson, megvagytok! József pedig nem akart a jövőről gondolkozni, sem a múlttól, mert elgyengítette.

Lassan már azt sem figyelték, mennyi ideje vannak úton. Egykedvűek és üresek lettek, s ebben az volt a jó, hogy nem tudott igazán fájni semmi. Pedig egyszerre változni kezdett a táj, az út is elfordult, már nem azokat a csillagokat látták éjjelenként, a nap is másként sütött be a kis ablakon, máshová kellett állni annak, aki néhány percig oda akarta tartani arcát a fénynek, nagy és még nagyobb hegyek bújtak elő a semmiből, olykor erdőben mentek napokon át, megváltozott az emberek ruhája az állomásokon, s még az arcuk, az arcuk is más volt, már tényleg idegen, csupán a fáradtság rajtuk, az volt nagyon ismerős. Hatalmas folyókon dübörögtek át, itt-ott láttak belőle valamit, a felcsillanó óriásvizet, nem hitték volna, hogy ilyen létezik. Néha olyan helyeken álltak meg, ahol sós illatot hozott feléjük a szél, s ha megnyalták ajkukat még az is sós volt. A tengernél van így, mondta Tóni, én egyszer voltam ott, egy szép helyen. A vasútnál dolgoztam, onnan küldtek. Abbáziában, az tényleg egy szép hely, minden fehér, meg kék, hát szép nagyon, ismételte, mint aki nem bírja most már sosem abbahagyni, de a többiek nem tudták, hol van az a hely, így magára maradva lassan elcsendesedett. Volt olyan, hogy napokig álltak egy helyen, távol az állomástól, valami vakvágányra tolva. Ha lezavarták őket a vagonból, nem nézhettek az állomás felé, pedig olyan messze volt, hogy semmit nem láthattak volna meg.

Aztán egyre zordabb lett az idő, különösen éjszaka, egy reggel meg minden hófehér lett. Ilyenkor otthon még szüret van, sóhajtott Józsi, ezen aztán vitatkoztak egy darabig, mindenki másként tartotta számon az időt. Számolni kéne a napokat, mondta valaki, más meg azt mondta, minek, végül nem jutottak semmire. József azonban ettől kezdve egy vonást karcolt minden nap a bögréjére és ilyenkor mindig eszébe jutott a tanítója. Ő olvasott egy emberről nekik, aki egy lakatlan szigetre vetődik, naplót ír, dolgozik és számon tartja az időt. Ez az ember nagyon érdekelte Józsefet, szerette a róla szóló történeteket, igazi nagy hősnek látta, s folyton róla faggatta a tanító urat. Szerette volna megtudni, hogy tudhat valaki annyi mindent. Ja, az élet mindenre megtanít, mondta erre a tanító úr, s nem lehetett tudni, hogy ez biztatás, vagy fenyegetés, mert a tanító úr mindig komoran, szigorúan nézett, amióta a felesége meghalt a negyedik gyerek szülésekor. József arról is sokat ábrándozott, hogy ő van annak az embernek a helyében és még azt is el merete képzelni, mit csinálna másként ott, azon a lakatlan szigeten. Ezek jutottak eszébe, ahogy húzogatta a napokat, meg az, hogy vele most olyasmi történik, mint azzal az emberrel és akkor el is mosolyodott. Márton, aki látta József hirtelen születő mosolyát, nem tudta mire vélni. Mi történt, firtatta és aggodalom volt az arcán, valami baj van? El nem képzelhette, mitől lehet valakinek jókedve, hacsak egy pillanatra is. József intett a fejével, de nem szólt. Nem tudott beszélni, talán még gondolkodni sem igazán arról, amit megérezett. De később, egy éjszaka, amikor csak ketten voltak ébren, azt mondta Mártonnak, azért az jó, hogy nem vagyunk egyedül, előbb-utóbb csak kitalálunk valamit. Márton nem mondta mit gondol erről, tompán, élet nélkül felelt, inkább csak hogy szóljon. Hát, majd valamit ki lehet találni, persze, de Józsefnek ennyi is elég volt, ígéretnek vette, úgy értette, hogy akkor most megegyeztek valamiben és ettől kezdve egy kicsivel könnyebbnek érezte a szívét. Kellott is, hogy ő erősödjön, mert a többiek szemmel láthatóan gyengültek, még Márton is egyre szótlanabb és egykedvűbb lett. Szeméből eltűnt az az élénk szúrósság, ami először olyan ijesztő volt József számára. Vajon tart még a háború, szólalt meg egyszer Tóni, vagy már régen vége van és elment mindenki haza? Erről megint elbeszélgettek egy darabig. Márton úgy gondolta, hogy a háborúnak még nem lehet vége. Hosszabb ügy az annál, mondta, nem folyt még elég vér. Csak néztek Mártonra, nem mindenki értette mit akar ezzel,

de József tudta, mert eszébe jutott, mit mondott keresztapja, amikor a háborúról beszélgettek, meg az őzek az erdőben, látta azokat is, fénytelen szemüket, hát igen, vér kell az embereknek, sok vér, mire megnyugodnak.

A vagonban egyre hidegebb lett, úgy összebújtak, mint a juhok az akolban, de ez sem segített, egy fadarabbal befedték a kis ablakocskát, a réseken azonban dőlt be a hideg. Márton egy éjszaka fölparancsolt mindenkit és járni kellett fel-alá, meg csapkodni, dörzsölni a testüket. Másnap megpróbált beszélni az örökkel, de azok elzavarták. Harmadnapra azért meglepetés várta őket, amikor leugráltak a vagonból. Egy dobkályhában tűz égett, vagononként terelték oda a foglyokat és odatarthatták kezüket, lábukat a tűzhöz. Az örök néha nagy darab fákat dobáltak a kályhába, ilyenkor felcsapott a láng, s meg is pörkölte néhány óvatlan kezét. Olykor meg belekavart a szél, s úgy terítette szét a szikrákat, mint vetőember a magot, de nem ugráltak földre, jól esett ez is, meg a fény is, ami a szemükbe lobbant. Szerettek volna sokáig állni ott, de nem lehetett, jött a következő vagon, s mire a helyükre értek, már a tűz emlékét is lemarta bőrükről a jeges szél. Ettől kezdve ez minden nap megismétlődött, ha sokat nem is ért, mégis valamit. Nem tudták mi indította az öröket erre a jótékonykodásra, s azt sem tudták, melyikre nézzenek ezután más szemmel. Még más is történt. Az egyik állomáson egy csomó szalmát hoztak és behányták hozzájuk. Ebbe vackolták be magukat, betömködték a résekbe, még a kabátjuk alá is dugtak, hátha melegít. Ha egyszer hazakerülök, csak bundában fogok járni még nyáron is, nyöszörgött Józsi. Meg fogunk fagyni, súgta Tóni Józsefnek, ez szörnyű, ennek soha nem lesz vége, s úgy markolászta József karját, mint aki el sem akarja többé eresztetni. A fagyhalál szép halál, morogta Márton, nem fáj semmid, csak elalszol szépen. József bosszúsan nézett rá, miket beszél ez itten, egyéb sem hiányzik Tóninak, mint egy kis biztatás. Tudom én, mondta Tóni, láttam egyszer egy házaspárt, aki így halt meg. Egy hideg téli reggelen jöttem haza a munkából és ott ültek egy padon. Már messziről láttam őket, mert egy utcai lámpa világította meg a padot. Mondtam magamban, na ezek is megbolondultak, leülni ilyenkor. Emlékszem minden lépésnél hatalmasakat csikordult a hó és a lámpákról karnyi jégcsapok lógtak. Közelebb érve meg már azt is láttam, hogy mosolyognak. Ott mosolyogtak összedőlve békésen a dermesztő hidegben. Csak amikor szólani akartam láttam, hogy nincs azokban már egy csepp élet se. Másra sem tudtam gondolni, csak hogy jó nekik, milyen jó. Elsírtta magát és nem is szégyellhette, mert egyre hangosabban zokogott, sírása betöltötte az egész vagon, és akkor valaki szintén sírni kezdett, aztán egy másik, harmadik, csupa esetlen hang, síráshoz nem szokott férfítorkok. József is érezte, hogy forrósodik a szeme, s akarata ellenére elindulnak a könnyei. Egyre többen zokogtak, egymáshoz szorult testük ugyanarra az ütemre rázkódott, csak sírtak bele az idegen fagyos éjszakába, amin értelmetlen és ostoba módon vonszolta őket keresztül a vonat. Siratták azt az öreg házaspárt és elsírták magukat, eddigi nyomorúságukat, s az eljövendőt is, azt is jó előre, hisz ki tudja később lesz-e még könnyük egyáltalán.

A következő nap iszonyú hóviharral köszöntött rájuk, a réseken mindenütt zúdult a hó, különös módon azonban nem fáztak, még a kedvük is jobb volt. Csak vége lesz már ennek az útnak, különben még lefutunk a földről, mondta Márton, József pedig örült, hogy megszólalt végre, s így beszél. Aztán, mintha minden Márton szavának engedelmeskedne, nagy csikorgással, zökkenéssel megálltak és nemsokára mindenféle idegen zajokat hallottak kintről, autó hangját, meg lovak prüsszkölését, lábdobogást és egy furcsa éles, visító zúgást. Leszedték a kis ablakról a deszkát és felmásztak leskelődni, de a kavargó hó miatt alig láttak valamit. Fát fűrészelnek, ismerte fel József, sokat hallottam ilyet az erdősnél, motoros gép, magyarázta, lábbal kell gyorsan tekerni egy dobfélét, amire a gép beindul. Csúnya, fülsértő hang volt, de ők örültek ennek is, a hosszú napok némasága után jó volt hallani. Szerintem megérkeztünk, mondta Józsi és mindenki éppen így gondolta.

Amikor kinyitották a vagon ajtaját elállt a hó és valami halvány derengést láttak az égen, ahol a nap készült áttörni a felhőket. Óriási hóba huppantak, néhol derékig ért, néhol térdig, ahogy a szél eligazgatta. Ide-oda ingadozva, hunyorogva álltak, nyújtózkodtak, leskelődtek. József is izgatottságot érzett a gyomrában, találgatni próbálta milyen lesz a tábor, szeretett volna már ott lenni, megtudni, megérezni valamit abból, hogyan lesz ezután.

Úgy lett, hogy behajtották őket a táborba, ami egészen közel volt a vasúthoz, majd vagononként szétszortatták a foglyokat. Ott toporogtak éhesen, reszketve, mert csoportonként mehettek be a fürdőbe. Márton megpróbált tájékozódni, odafordult egy őrhöz, aki fegyverére támaszkodva álldogált mellettük és időnként nagyokat köpött a hóba. A katona úgy tett, mint aki nem hallja, de nem is látja Mártont, egy messzebb álló társa azonban rákiáltott Mártonra, hogy takarodjon a helyére, aztán még mondott valamit, ugyanúgy ingerülten kiáltva. Márton gyorsan visszalépett. A fürdőben orvosi vizsgálat is van, meg fertőtlenítenek. Az tart ilyen sokáig. Próbálkozni kell, súgta Józsefnek, ki kell tapasztalni, melyik őr mennyit enged meg. Mindig tudni kell, mire számíthatunk, kinél mit tehetünk, mit nem. József bólogatott, persze ezt kell tenni, hiszen ki tudja meddig fognak itt élni. Eszébe jutott Tóni. Odaaraszolt hozzá óvatosan, készen arra, hogy bármikor helyére fusson, ha visszazavarják. Odabent orvos is van, mondjad a bajodat, hátha számít, mondta és Tóni megint csak hálásan nézett rá, apjára néz így a kisgyerek, pedig Józsefnél jó pár évvel idősebb lehetett. Egyszer csak kinyílt a fürdő ajtaja és nekik meg kellett indulni futólépésben az ajtó felé. Olyan volt, mintha a pokol kapuja várná őket, gomolygó gőz áradt ki és ők belefutottak ebbe a gomolygásba, el-eltűntek benne, kaparta a torkukat és sokan köhögni kezdtek. A gőz forró volt és szúrós, s valahol bent a fürdő túlsó felén egyre többet és sűrűbbet okádott furcsa sistergéssel valami. Időnként vaskos lángok lobbantak elő a fehérségből, s amikor döngve becsapódott mögöttük az ajtó egy pillanatra még inkább fogolynak érezték magukat, mint a vagonban, vagy kinn, a havon dideregve. Hármával állították fel őket, mindent le kellett venni magukról és ledobálni egy halomba. Sárgásbarna szappandarabot nyomtak a kezükbe, úgy nézett ki, mint egy kő, s hozzá egy gyökérkefét. József látta, hogy hatalmas kövekre vizet öntenek, s azonnal gőz borít el mindent. Nekik egy vályúfélébe kellett állniuk és dörzsölni magukat a kefével, meg a szappannal. Aki korán abbahagyta, vagy gyengén csinálta, annak intettek, hogy jobban, erősebben. Józsefnek nagyon jól esett a dörzsölés, pedig a lúgos szappan marni kezdte a bőrét, addig sikálta magát, amíg vörös nem lett a teste. Itt-ott még a vére is kiserkent, de nem bánta. Örült, hogy végre megszabadulhat attól a sok mocsoktól, ami már hetek óta csak gyarapodik rajta. Látta, hogy Márton ugyanolyan elszántsággal dörzsöli magát, aztán szétnézett a többiekre mind. Így meztelenül jól látszott milyen elgyötört és gyenge mindenki. Soványak és szőrösek, görnyedten, sápadtan álltak. A szemük pedig olyan különös, mintha fényesebb, meg domborúbb lenne. Józsefnek elszorult a szíve ezektől a szemektől, látott már hasonlót, az eltaszított gyerekek és a kivert kutyák néznek így. Nem tudta, hogy ő pont ilyen szemekkel néz a többiekre, hogy ugyanolyan véznán és görnyedten áll, s azt sem, hogy ez csupán a kezdet, innentől minden csak rosszabb lesz. Furcsa módon inkább reménykedett. Ahogy a forró víz megtisztította testét, s kellemesen elkábította a gőz, olyan hangulat lepte meg, mint hideg otthoni teleken, amikor az erdőből hazatérve melegfürdőt vett. Mi is lehetne baj? Lesz fedél a fejük felett, csak meglesznek valahogy. A fürdés után egy másik helyiségben egy furcsa szerszámmal, ami legjobban hurkatöltőhöz hasonlított fehér port szórtak rájuk. Tetőtől talpig ellepte őket, belement az orrukba is, szúrós szaga köhögésre ingerelt. Utána le kellett ülni egy székre és egy pillanat alatt leborotválták fejüket, arcukat. Ezután állhattak az orvos elé, aki egy nagyon kövér, apró ember volt, szár nélküli szemüveget viselt és elnézett mellettük valamerre a szoba homályába. Folyamatosan beszélt, teljesen monoton hangon, de igen gyorsan, úgyhogy Márton is minden harmadik mondatot ha értette. A vizsgálat abból állt, hogy a fogoly odaállt az orvos elé, terpeszbe rakta a lábát, aztán megfordult, lehajolt, s már mehetett is tovább. József azt hitte

kérdezni is fognak tőlük valamit, de senki nem volt kíváncsi semmire. Tóni előtte került sorra, hátrapislogott Józsefre és széttárta a karját, nincs itt kinek szólni, súgta, nem értik mit mondok és kiállt az orvos elé. Márton ekkor előrelépett, egészen közel az orvoshoz és mondott neki halkan pár mondatot. Az orvos, mintha darázs csípte volna meg, akkorát ugrott ültében, aztán segélykérően nézett a katonákra, csinálna valaki már valamit, hogy ez az örült, aki megzavarta a rendet eltűnjön. Az egyik katona máris lökdöste vissza Mártont és kiabált vele, Márton azonban visszakiabált. Mindenki elképedve nézett rá, József is, Tóni arca meg teljesen eltorzult a félelemtől. Márton azonban még mindig beszélt, József úgy értette, hogy mindig ugyanazt a három-négy mondatot ismételgeti. Akkor a homályból előlépett egy tiszt, oda-intette magához Mártont, körbejárta, alaposan megnézte magának, aztán az orvoshoz ment, s a fülébe súgott valamit. Az orvos idegesen felnevetett és ingatta a fejét. József látta, hogy a tisztnek ökölbe szorul a keze, egy darabig még ott görnyed az orvos fölött aztán kiegyenesedik és int Márton és Tóni felé. Csak azon imádkoztam, mondta később Tóni, hogy Márton nehoogy szóljon még. Az orvos egy kegyetlen dög, mondta Márton, úgy látszik mindenki fél tőle. Legalább ez is kiderült, meg az, hogy ez a tiszt emberséges. Meg az is, hogy semmit sem tehet, szólt keserűen Józsi és a többiek bólogattak. Ott ültek a házban, ahol ettől kezdve élnek majd, mindenki igazgatta a fekhelyét, összehajtogatta azt a pár holmit, amit még a fürdőben kaptak. Márton elmagyarázta mit mire adtak, az örök ugyanis egyáltalán nem törődtek azzal, érte-e valaki őket, saját nyelvükön adták az utasítást, osztották a parancsot. Két durva szövésű gatyá és ing, egy fekete kabát, nadrág és két kapca, ez volt a rendes viselet. Ezenkívül adtak egy kabátot még, ami vastag volt és nehéz, hozzá egy füles sapkát, meg egy pár kesztyűt. A helyiségben harminc ágy volt, középen pedig egy asztal. Az ablak előtt állt a kályha, csövét az ablakon lógatták ki, ezért sosem lehetett teljesen becsukni. Mikor kapjuk vissza a ruháinkat, morgott Józsi, úgy érzem magam, mintha nem én lennék. Valóban furcsán néztek ki mindnyájan, kopaszon, csupasz képpel, idegen ruhában. Visszaadják hamar, csak azokat is fertőtleníteni kell, mondta Márton, a tetőtől nagyon félnek, azért is kopasztottak meg minket. Éppen elpakoltak, mire beadták a vacsorát. Fekete kenyeret, meg vizet tett az asztalra egy ferde szemű, kiismerhetetlen arcú katona. Elhadart pár mondatot, szeme közben úgy villogott, mint egy tör pengéje a napfényben. Ha megettük le kell feküdnünk, fordította Márton, a latrina kint van az épület mellett jobbra, na és senki ne próbáljon elmászkálni, mert azt agyonlövik. Ugyan, kinek lenne kedve elmászkálni, gondolta József és megpróbálta szétrágni valahogy a kenyeret. Igyál hozzá vizet, javasolta Márton, vagy mártogasd a bögrébe, attól felpuhul. Némán eszegettek, mindenki a kenyérrel birkózott. Aztán ugyanilyen csendben lefeküdtek. Elfűjták a lámpát, de a kályha világított még sokáig. József nem tudott elaludni. Az ágy kemény volt, de jólesett ez a keménység, annyira más volt, mint a bokor alatt, a szekéren, meg a vonaton. A kályhában hamvadó tűz furcsa fényrajzokat firkált a falra, s József úgy bámulta azokat, mint valamikor gyerekkorában, gondolatok nélkül, megbűvölve. A szoba megtelt szuszogással, hortyogással, néha fel-felnyögött valaki és éppen, mikor elgondolta, hogy az egész éjszakát ébren tölti, észrevétlenül és hirtelen József is elaludt.

Álmában ismét a fürdőben járt, ahol a gőzből félelmetes alakok bukkantak fel, némelyik emberformájú volt, mások pedig ördögnek, vagy valamilyen állatnak látszottak. Józsefet akarták valahová elvonszolni, de ő kirángatta magát a karmaikból és futni kezdett körbe-körbe a szobában, majd ez a futás szédületes körforgássá változott. József úgy érezte, hogy úszik a levegőben és egyre gyorsul, végül zuhanni kezd. A zuhanás olyan sokáig tartott, mintha nagy magasságból történne, aztán a következő pillanatban már az orvos arcát látta közvetlen közről. Az orvos valamiért nagyon haragudott, s úgy tátogott, mintha meg akarná harapni. Szemüvege mögött nem a szemét látta József, hanem égő farakást, olyat, mint amilyet az erdőben szoktak rakni, de ez a tűz nem volt barátságos, fenyegető volt és időnként gőz tört ki belőle, s elborította József arcát is. Szerette volna otthagyni az orvost, de valamiért nem tudta,

így csak rémülten reszketett, forróságot érzett, az arcán sós izzadság csorgott és azt ismételte, ne, ne, ne, de azt nem is tudta, mi az, amit nem akar. Aztán váltott a kép és egy vízparton járt egyedül. Gyönyörködött a vízben, de egyszerre valahonnan messziről óriási hullámok indultak meg, egyre magasabbak lettek, rohantak a part felé, s a parthoz érve megtorpantak, magas falként megálltak, a hullám taréja József fölé hajolt, s ő félelemtől reszketve ment ezelőtt a hullámfal előtt. Szaladni akart, vagy ellépni oldalra, de képtelen volt rá, hát csak félt tovább, s egyszer bekövetkezett, amitől rettegett, a fal ráomlott és elborította a jéghideg víz.

Amikor felébredt nagyon elcsodálkozott. Egy üres szobában feküdt, nem abban, ahol elaludt, s fogalma sem volt arról hogyan került oda. Felülni nem tudott, egyszerűen nem volt ereje hozzá, még a kezét sem bírta megmozdítani. Szólni akart, de arra sem volt képes. Aztán bejött egy őr és bejött vele Márton. Nagyon örvendezett, hogy látja Józsefet, beszéltek valamiről az őrről, majd az őr kiment a szobából. Akkor Márton leült az ágyára és elmondott sorban mindent. Hogy már azt hitte ő is, József nem áll többet lábra, hogy iszonyúan beteg volt, hogy az orvos semmit nem adott, felőle meg is halhatott volna, hogy rengeteg idő eltelt mostanig, hogy felváltva etették, itatták őt hárman, mert a tiszt, aki olyan emberséges volt megengedte. József egyik ámulatból a másikba esett. Teljesen biztos volt benne, hogy mindössze két álomnyi időt aludt, mondta is mindjárt Mártonnak, vagy inkább suttozta, hogy nem tudja elhinni, amit mesél. Pedig igaz, bizonygatta Márton, hát semmire sem emlékszel? Pedig néha még beszéltél is valamit, eleinte különösen sokat, valami szörnyekről, aztán az orvosnak is kiáltottad, ne, ne, ne! Na ő aztán nem is csinált semmit, csak rád fogta, hogy meg fogsz halni és fenyegetőzött, hogy kitör a járvány. A tiszthez szaladtam könyörögni, így raktak ide és egy jó pár napig én is itt lakhattam. Mindenki annyira félt a járványtól, hogy megközelíteni sem mertek. Nekem sem volt szabad az ajtóig menni, csak ha már lerakták az ennivalót. Vödör-számra hoztam be a havat, meg a jeget és azzal kenegettelek, vigye már le a lázad, de semmi. Néha már a szemed is forgattad, ijesztő volt nézni. Aztán egyszer kétségbeesésemben levetkőztettelek és rád zúdítottam egy csomó havat, ki se látszottál alóla és vártam. Ott olvadt el rajtad az összes, lecsordogált az ágy alá a víz, te csak feküdtél, mint akiből kiszállt a lélek. Na, mondtam véged lett, csak hiába volt minden, hát egyszerre kezdesz nyöszörögni, vacogni, nyúlálni a takaró után. A lázad sem tért többet vissza. Akkor megkönnyebbültem ám! Egyszer gyerekkoromban hűtötte le így a lázát nagyapámnak nagyanyám, gondoltam, ha neki segített... de azért nem voltam biztos benne, jót teszek, vagy nem. Hát így. Amikor látták, hogy én nem betegedtem meg, végre kimehettem, aztán Józsival, meg Tónival felváltva ápoltunk. Közben engem a tiszt magához vett, mert szüksége lett egy emberre, aki érti őket. Mindenkinek fölírta az adatait, honnan jött, hol esett fogságba, ilyesmi. Igazán rendes ember, például most megengedte, hogy megünnepeljük a karácsonyt, pedig náluk ez nem is ünnep. József csak itta Márton szavait, néha lehunyta a szemét, de ha Márton abba akarta hagyni, csak intett, hogy folytassa. Karácsony, gondolta, úristen, már karácsony van, de valahogy más nem jutott eszébe, nem tudott az időről gondolkozni és semmiről, csak csodálta Mártont, milyen szépen összefüggően beszél, jön-megy, pakolászik. Nemsokára meggyógyulsz, meglátod, biztatta Márton és odahajolt, hogy megigazítsa a matracot alatta. Kapaszkodj a nyakamba, mondta. József nagy nehezen felemelte a kezét, átkulcsolta a nyakát és amennyire bírt fölhúzódkodott. Márton egyik kezével megtámasztotta a hátát, a másikkal meg helyére rántotta az elcsúszott matracot. József érezte, hogy akarata ellenére szétcsúsznak ujjai, s karjai lehullottak, mintha nem is hozzá tartoznának. Gyenge vagy még, vigasztalta Márton, aludj, majd később visszajövök. József boldogan fogadott szót, lehunyta a szemét, még érezte, hogy Márton óvatosan megtörli az arcát, homlokát, majd lassan elúszott megint, el a szobából, valami ismeretlen valóságon túli világba.

A következő ébredése már kellemesebb volt. Erősebbnek érezte magát, s meglepődve fedezte fel, hogy éhes. Látom, jobban vagy, örvendezett Márton és valami ragadós, tésztára emlékeztető ételt tömött a szájába. Semmi íze nem volt, de József szó nélkül ette, aztán megitta a sárgás löttyöt is. Holnap megpróbálok többet hozni, mondta Márton, s valóban ettől kezdve csodálatos dolgokat művelt. Volt úgy, hogy egy kis olvasztott zsírt hozott, abba mártogatta József a fekete kenyeret, máskor meg egy kis darab avas szalonnát. A többiek is jöttek, saját ennivalójukból kevéskét lecsippantottak, s odahordták neki. Ő meg nem győzött hálálkodni. Nagyon jó vagy hozzám, mondta egyszer Mártonnak, nagyon jó. Ugyan, motyogott Márton, egyszer én, egyszer te, így van ez már. József látta, mennyire zavarba jött, így nem is hálálkodott többet. Ismerte ezt a kényelmetlen érzést, a szép erdésznő köszönetre egyszer neki, hogy megtalálta az elcsatangolt gyermekét, hát akkor érezte, jaj, hagyná már abba, megvolt és kész, mit kell arról annyit beszélni! Honnan tudsz te ennyire az ő nyelvükön, faggatta máskor Mártont. Ő meg elmesélte, hogy a nagyanyja orosz, ilyen egyszerű. Nagyapám általa menekült meg a haláltól, magyarázta, negyvenkilencben orosz fogságba esett, elvitték őt is valameddig, ott raboskodott. Nagyanyám pedig valami parancsnoknak, vagy kifene úrnak a lánya volt. Aztán ahogy lenni szokott. Meglátták egymást, megszerették, kis idő múlva nagyanyám már gyermeket is várt. Volt egy kis cirkusz, de aztán elsimult minden. Nagyanyám apja először kitagadta a lányát, aztán megszelídült. Néhány évig ott éltek, de nagyapám nem bírt megszokni, akkor felkerekedtek, hazaköltöztek. Volt egy kis birtok, azon gazdálkodtak. Apám már ott született. Nagyanyám szépen megtanította a nyelvére, aztán engem is, merthogy ő nevelt. Az anyámat nem is ismertem, meghalt, amikor megszülettem. Én már nem beszélek olyan jól, pedig ha hárman voltunk csak, mindig oroszul folyt a szó. De hát rég volt, csoda, hogy ennyi is eszembe jut. József szívesen hallgatta Mártont, ő pedig egyre többet mesélt. Hangjából lassan eltűnt az a keserűség, ami Józsefet eleinte úgy bosszantotta. Olyan más ember lettél, dicsérte egyszer Józsi, éppen mikor visszaköltöztették Józsefet a helyére. Mindnyájunkat megváltoztat a háború, válaszolta Márton, ti is mások lettetek és még nincs vége, tette hozzá, de nem hallatszott fenyegetésnek, inkább csak úgy megállapította. Mindenki bólogatott, de később Józsi megkérdezte, mit is jelent ez. Mi az, hogy nincs vége? Mi lehet még? Nemsokára vége a háborúnak, aztán hazaküldenek minket, jönnek a nagy békekötések, a fogolycserék, te mondtad, nem? Hát igen, felelte Márton, de mi az, hogy nemsokára, azt senki se tudja. Itt a hiba! Fél évvel ezelőtt semmit nem tudtunk még arról sem, hogy háború lesz, most meg itt vagyunk.

Amikor már József is tudott mozogni, neki is ott kellett állni naponta háromszor, de néha többször is az udvaron. Olykor több órát is igénybevett ez az álldogálás. Reggel kihajtották őket, felsorakoztak, s vártak. Soha nem derült ki, hogy kire, mire. Örök jöttek-mentek, rájuk ordibáltak, vagy éppen levegőnek nézték őket, aztán visszaküldtek mindenkit a házakba. Lehetek vagy kétszázan, mindnyájan magyarok. Senki nem lázadozott, még csak nem is panaszkodtak. Naponta egyszer kaptak meleg ételt, és az ácsorgáson kívül szinte semmi rossz nem történt velük. Márton hozta a híreket, de a háborúról semmit nem lehetett tudni. Messze van, intett neki mindig a tiszt, ha erről kérdezte. A tiszttel igen jó viszony alakult ki, megígérte Mártonnak, hogy elmondja, ha hall valamit a sorsukkal kapcsolatban. De úgy látszott nemigen hall semmit, mert nem szólt egy szót sem. Egyszer azért azt mondta, mindenki írhat majd levelet. A tiszt magas volt és kék szemű, hegyes kis szakálla volt és bajusza. Mindig úgy nézett ki, mintha skatulyából húzták volna ki, mint aki éppen bálba készül. A tábornak ő a parancsnoka, magyarázta Márton, de mégsem ő. Az orvos valamiért több hatalommal rendelkezik, de nem tudom miért. Márton gyűlölte az orvost az első pillanat óta. Iszonyú ember, higgyétek el, semmi jó nem telik tőle. Azt se bánná, ha itt mindenki elpusztulna, csak a pálinkája meglegyen. Állandóan ellentmond a parancsnoknak, s még élvezi is, az meg fuldoklik dühében. Nagyon sokat vitatkoztak, egyre többet, ezt mindenki látta. Az orvos, ha csak tehette

megszégyenítette a parancsnokot a foglyok előtt is. Egy alkalommal, mikor összevitatkoztak és a tiszt ellépett tőle, az orvos megvetően utána köpött. Ki kell kerülni, amennyire csak lehet, mondta József és mindenki helyeselt. Közben készülődtek a karácsonyra. Egy fát kéne állítani a tér közepére, javasolta Tóni, de Márton úgy nézett rá, hogy menten elhallgatott. Te jó ég, mit képzelsz, hol vagyunk, cserkész táborban? Végül úgy lett, hogy minden házba vittek be egy fenyőágot. Márton szerzett papírt, abból hajtogattak templomot, angyalt, ilyesmit. Barna színű, keményebb papír volt, be is tört ott, ahol meghajtották, nem sikerült olyanra, amilyenre szerették volna, de azért mindenkinek tetszett. Lakomára is készültek, már napok óta mindig meghagytak valami ételt, kenyeret, avas szalonnát, édességnek, meg a marhának való répából tettek félre. Ezt Józsi a konyháról hozta, ahová fát szokott hordani. Majd meglátjátok ebből mi lesz, biztatta őket. A karácsony mindenkit izgalomba hozott. Még azok is mozogni kezdtek, akik eddig csak ide-oda ténferegtek egykedvűen. Kitakarították a házakat, aztán bezsírozták a csizmákat. Szólni kéne a parancsnoknak, hogy fürödni szeretnénk, mondta valaki és Márton már indult is, hogy intézkedjen. Úgy két hetente vitték el őket a fürdőbe és most nem volt még itt az ideje. Józsi éppen új szerzeményét mutogatta boldogan, egy nagyobbacska fazekat, amit a konyháról kunyerált, amikor Márton visszajött. Falfehéren állt az ajtóban, dühében a száját harapdálta és ők csak döbbsenten nézték, mi lehet a baja. A rohadt, tört ki belőle, a rohadt, ismételtette és nem tudott magához térni. Az történt, hogy éppen megbeszélték a fürdést a parancsnokkal, amikor belépett az orvos és egy pillanat alatt összekaptak ezen. Az orvos gúnyolódott, a tiszt pedig dühöngött. Válogatott sértéseket vágtak egymás fejéhez, volt ott már szó mindenről, mondta Márton, de leginkább fenyegetőztek. A felét se értettem, legszívesebben eltűntem volna, ha lehet. Végül a parancsnok adta fel, kirohant, talán, hogy lehűtse magát, mert a vita közben is állandóan a pisztolyához kapdosott. Akkor az orvos odajött hozzám, megmarkolt itt az államnál és úgy fenyegetett meg, hogy közben a nyála az arcomba fröcsögött. Vége lesz itt hamar a jó világnak, azt mondta, meg azt, hogy ha kell az egész tábor leöleti, úgyis fölösleges ennyi embert etetni, na és a kutya sem keres majd senkit, mert ez a világ vége és ő majd megmutatja, de ha elkezdődik végre valami és nem ez a cári selyemfiú lesz a parancsnok, hát biztos, hogy rajtam, meg a hozzám hasonlókon kezdi. Márton úgy nézett szét, hogy megnézett mindenkit külön-külön és csak nagyon lassan tért magához. Senki nem szólt, nem volt mit mondani. József arra gondolt, hogy az orvostól bármi kitelik, s hogy ezt Márton is tudhatta volna. Nem értette, mi az ami ennyire kizökkentette cimboráját a nyugalomból. A tehetetlenség, érted, mondta később Márton, engem így még... mert jól van, amikor elfogtak, meg az úton végig az örök, de azzal úgy voltam, hozzátartozik a háborúhoz. De ez, ahogy mondta, meg ahogy nézett, ez már nem a háború, valami más, még attól is szörnyűbb.

Hát fürdés nem lett és ez mutatott valamit, a parancsnok megfutamodott, legalábbis így nézett ki a dolog. Viszont küldetett minden házba egy marék teafüvet, talán vigasztalásul. Tóni a kölcsönként fazékba szedte a havat és rakta a kályhára. Nem fognak ki rajtunk, kiáltozta, mindjárt lehet fürödni! Ujjával méregette a víz hőmérsékletét és a vizet rápöccintgette a kályha oldalára. Tóni vidámsága mindenkire átragadt, sorban dobálták le ruháikat és várták a fürdőt. Józsi kiszaladt még hóért és megdörzsölte a csupasz hátakat. Pillanatok alatt nagy szaladgálás kezdődött, ott kergetőztek pucéran az ágyak között. Gyerekek vagytok ti még, nevetett Márton, fene nagy gyerekek. Amikor mindnyájan lefürödtek, akkor jött Józsi az apróra vágott marharépával. Kitartóan kavargatta egy fadarabbal és a szobában egy idő múlva édeskés illatot lehetett érezni. A fadarabot föl-fölemelte és ilyenkor sűrű, barna lé csordogált. Akkor lesz kész, ha megáll benne a kanál, magyarázta Józsi és ott állt késő éjjelig a hamvadó tűz mellett, kavargatta a szirupot.

Másnap volt a karácsony. Iszonyú hófúvásra ébredtek és alig tértek magukhoz, már az udvarra kellett menni. Ott ácsorogtak vagy két órát, aztán már olyan sűrű lett a hóesés, hogy semmit nem láttak, behunyt szemmel toporogtak a hóban. Legalább ma ne kéne, mérgeződött Józsi, ezt a disznóságot, ráadásul széllel szemben állítanak! Végül letelt ez is, mehettek vissza a házakba és folytathatták a készülődést. Odakészítettek az asztalra mindent, amit összegyűjtöttek, Józsi kikaparta a barna masszát, kimosta a fazekat és teavizet tett föl. A bögrébe mindenki tett a szirupból, s várták, hogy kész legyen a tea. Milyen kár, hogy nincs gyertya, mondta valaki, s akkor Tóni vett néhány vékonyabb fát és azt mondta, ezt fogjuk meggyújtani gyertya helyett. Józsefnek még eszébe jutott, hogy nagyanyja mindig szór a tűzhelyre fenyőtűket, s azok előbb megperdülnek a forróságtól, majd felizzanak és csodálatos illatot hagyva maguk után elfekednek. Morzsolt a tenyerébe a faágról és a kályhára hajította. Hamarosan fenyőillat terült szét a szobában és valaki elkezdte énekelni a Csendes éjt, meggyújtottak két fadarabot, a lámpát pedig elfűjták. Aztán sokáig csak énekeltek, egyre több dal jutott az eszükbe, a lángok össze-vissza táncoltak a szobában, s jöttek az újabb dalok...

Néha valaki abbahagyta és elment eszegetni, vagy belekortyolt a teába. József nagyokat szippantott a levegőből. Érezte, hogy olyan mámoros lesz a feje, mintha italozott volna, az arca égett és látta, hogy a többiek mind ugyanilyen kipirultak és mámorosak. Vajon otthon mi van, sóhajtott Józsi és erre abbahagyták az éneklést, mindenki hazára gondolt, a családjára, meg a régi karácsonyokra, nagy csend lett a szobában, az égő fadarabokat a kályhába hajították, s csak bámultak utána. József arra gondolt, hogy pár hónapja van távol otthonról és olyan, mintha már hosszú évek teltek volna el, hogy alig-alig emlékszik arra, milyen is volt, amikor még nem volt háború. El lehet felejteni az otthont, sajdukt bele a szívébe, megtörténhet, hogy eltűnnek sorra a képek, amiket az agyában őriz, hogy elhalványulnak mind, ahogy a napszitta vászon kékje? Nagy csendességben voltak, semmi más nem hallatszott, mint a tűz pattogása és kintről a szél, amely hullámokban, visítva söpört végig a táboron, megdöngetve a ház oldalát. Senkinek nem volt kedve megszólalni, mintha a szó szilánkokra törhetné az emlékeket. Ebbe a némaságba csattant bele, mint tükörbe hajított kő egyetlenegy éles hang, hogy aztán egy időre még nagyobb csend legyen. Mindnyájan felismerték a pisztoly hangját, pár pillanat múlva katonák rohantak, kiabáltak, felbolydult a tábor. Józsefiek is kimentek a ház elé, de már zavarták is vissza őket. Azt kiabálják, hogy meghalt a parancsnok, fordította sápadtan Márton. Fölöslegesen, valamiért mindenki értette. Egymás arcát fürkésztek, mintha erőt meríthetnének ahhoz, ami lesz ezután. Márton intett, hogy mindjárt jön és kisietett. József kétségbeesetten futott utána, féltette cimboráját, fogalma sem volt hová megy, mit akar csinálni. Mire utolérte, már a parancsnoki épületnél ágaskodott. József is belesett az ablakon, látta, hogy az örök mind bent állnak, előttük az orvos és beszél, hadarva, ahogy mindig is szokott. Szinte minden mondatánál széles vigyorba merevedik az arca, s ettől különösen félelmetesnek látszik. Hangja monoton, mégis fenyegető, Józsefnek a hideg futkosott tőle a hátán, s látta, hogy a katonák is egyik lábról a másikra állnak, meg vakaróznak zavarukban. Aztán egyszer csak hirtelen vége lett a beszédnek, az orvos intett, menjen mindenki a dolgára. Márton megrántotta Józsefet és rohantak vissza ész nélkül, kétszer is elzuhantak a hatalmas hóban. Mielőtt bementek volna házba, Márton megragadta József karját. Az orvos azt mondta, hogy a parancsnok öngyilkos lett. Elhiszed te ezt? Amíg nincs más rendelkezés átveszi a parancsnokságot. Idegesen szorongatta Józsefet. Tudod mit jelent ez, faggatta tovább és József tudta. Meg akarta nyugtatni barátját, de képtelen volt rá. Végül Márton összeszedte magát. Pokoli lesz meglátod, pokoli, mondta még és bement a házba. Bent azonnal nekiestek, vallatták mindenről. József pedig csak állt, nézte a szakadó havat. A parancsnoki házból részeg óbégatás és röhögés hallatszott. József arra gondolt, hogy a jövő ki tudja már hányadszor megint olyan lett, mint a hófüggönyön túli világ, láthatatlan, de már létező, meg arra, hogy vajon ki lehet-e majd bírni, ami ezután jön. Nem tudott azonban választ erre a kérdésre, mert

aki a választ egyedül tudta, az ott óbégatott, röhögött a láthatatlan oldalon. Ő tudta egyedül a jövőt, József legföljebb, ha sejtette. A többiek bent izgatottan tárgyalták az eseményeket. Megölte a parancsnokot a szemét, mondta Józsi, akkor ez tényleg mindent megtehet. Vigyázni kell most már az örökkel is, ki tudja melyik lett az ő embere. Leshetjük a levélpapírt is, sóhajtott Tóni, meg a híreket a sorsunkról. Egyre nőtt az elkeseredés, nem számított már a karácsony, a reménytelenség megint ott ólálkodott körülöttük, s csak percek kérdése volt, hogy mindenkit elborítson és megbénítson. József érezte, hogy most valami olyat, de olyat kéne mondania, amitől meghátrál ez a rém, amitől hajlandóak lesznek tovább élni. Amint lehet, meg fogunk szökni, szólalt meg magának is váratlanul és szeme azonnal Mártont kereste, ne hagyja már éppen most egyedül. Megszökni, kerekedett el Tóni, dehát hogyan is... be sem fejezte, csak legyintett lemondóan. Igenis, megszökünk, kapta fel a szót Márton, amint lehet, így van! Megtervezzük, van idő, kifigyeljük, meg minden, aztán... Egy pillanat múlva mindenki erről beszélt. Elalváskor József odasúgta Mártonnak: megcsináljuk, tényleg? Meg, mondta Márton, a szentségít, meg fogjuk csinálni.

Az álom nehezen jött megint. Hajnal felé járhatott már, mire abbamaradt a részeg kornyikálás. Addigra a hóesés is elállt, a súlyos fellegek is eltakarodtak az égről. Telihold volt, s ettől, meg a hótól akár olvasni is lehetett volna szobában. Adja isten, hogy meglegyen, amit akarunk, mondta halkán József és összekulcsolta a kezét. Imádkozott. Talán itt, a világ végén közelebb vagyunk az éghez, gondolta még és álomtalan, mély alvásba zuhant.

A SZÖKÉS

Mennyire voltak közel az éghez, mennyire nem, azt nem lehetett tudni, a Jóisten mindenesetre elég későn válaszolt. Hosszú évek teltek el, mire megadta, amit kértek. Addigra persze már senki és semmi nem volt ugyanaz. Azon a kellemes tavaszi napon, amikorra már csupán néhány foltocska maradt a temérdek hóból, ami rájuk zúdult télen és csupa csobogás és locsogás volt a világ éjjel-nappal, az erdő pedig olyan lett, mintha folyton sóhajtozna, szóval azon a napon egy másik József futott be barátai után a fák közé, hogy aztán örökre eltűnjön a vaktában lövöldöző katonák elől. Ez a József nem tudott tovább várni, nem hallgatott senkire. Hiába mondták egy ideje többen is, hogy hamarosan vége már a fogságnak, viszik majd őket vissza, egészen a határig és ott kicserélik más foglyokkal. Ez a József már csak magának tudott hinni, annak, amit nem is az esze, hanem az ösztönei parancsoltak, azok pedig azt parancsolták, hogy itt az idő, el kell menni, el, minél messzebb ettől a borzalmas helytől, ami szörnyűbbnek tűnt a háború elképzelt poklától, s félelmetesebbnek az ismeretlen világtól, amelybe menekült.

Addigra több, mint öt év telt el, öt olyan év, amelynek szinte minden napja ugyanolyan volt. Kivételt csak a rosszabb napok jelentettek, azok olyanok lettek, mint jeles ünnepek, a fájdalomnak, a megaláztatásnak, a halálnak jelzőoszlopai. Ezekre a szörnyűséges napokra visszagondolva tudtak fogódzót találni az időben, különben beleszédültek volna az összefolyt, semmi napok tudatot sorvasztó ingoványába.

A tábor parancsnoka az orvos lett, kegyetlen, gonosz állat, mondta Józsi és Józsefnek újból vigyázni kellett barátjára, nehogy vesztét okozza a természete. Az orvos valóban gonosz volt, az okos gonoszok fajtájából, ez a legveszélyesebb, mondogatta Márton, ezzel aztán vigyázni kell, mert olvas a gondolataidban, s olyan csapdákat állít neked, hogy nem köszönöd meg. Ám hiába figyelmeztetett mindenkit, a csapdába mégis ő sétált bele legelőször, aztán, amikor kikötve ájuldozott a tábor közepén a dermesztő hidegben már nemigen gondolkozhatott arról, mit is kellett volna tenni. Úgy látszott, az orvos nem tudta megbocsájtani neki, hogy a fürdőben megszólította, vagy csak egyszerűen érezte, hogy okosabb ez az ember önála, ki tudja. József mindenesetre csodálkozott, amikor Márton gyanakvását és gyűlöletét félretéve elfogadta az orvos ajánlatát, legyen ő továbbra is a tolmács. Így többet tudok majd segíteni, magyarázta Márton, pedig rajta kívül senkinek nem volt szüksége magyarázatra. Csak vigyázz, próbálkozott József, de Márton nem vigyázott. Az orvosnak pedig olyan eszközei voltak, amik Mártonnak eszébe sem juthattak. Mire észbe kapott már éppen arra akarta rávenni, hogy a foglyok között végezzen amolyan felderítő, tisztogató munkát, így egykettőre ott találta magát kikötve a havon, Józsefék meg tehetetlenül nézték, s el nem tudták képzelni, hogyan lesz ennek vége. Egy katona úgy negyedóránként leöntötte Mártont egy fazék forró-vízzel, aztán visszament a házba, s onnan nézték röhögve, hogyan gőzölög, füstölög a teste, meg körötte a hó. Márton vörös lett és jajgatott, a hajáról nemsokára hegyes jégcsapok lógtak, s bőrét is mintha vékony jéghártya borította volna. Ezt nem éli túl, ismételte Tóni és fel-alá járt, öklével hol az ajtót, hol saját fejét ütögette, aztán sírni kezdett. Csináljunk már valamit, kiabált Józsi, valamit csak kéne csinálni! József is tenni akart valamit, de olyan iszonyatos félelem bénította meg, hogy még gondolkozni sem tudott rendesen. Amíg mi itt tanakodunk, ő megdöglik ott kint, a fenébe, mondta valaki, s ezt mindnyájan tudták, mégsem bírt mozdulni senki. Mit is tehetetek volna, vigasztalta őket később Márton, csak jól felbőszítettétek volna őket, aztán sorban lelőttek volna mindenkit. Bólogattak, szívesen vették a feloldozást, de a szégyent, ami akkor beléjük költözött, semmilyen vigasztaló szó ki nem törölhette. Márton

csodálatos módon túlélte ezt a szörnyűséget, még bele sem betegedett, csak a bőre lett olyan, mintha összeégett volna, még hetek múltán is foszlott, vérzett is, fel-felhasadt, s fájt minden mozdulatra. No, ez például egy olyan nap volt, amit meg kellett jegyezni, s össze lehetett kötni azzal, amikor ez a Jegorov lett a parancsnok. Aztán voltak más napok is, például amikor meghalt Tóni. Szép csendesen himbálózott a kötélén, ők meg ezt is csak nézték, akárha egy óriási színházban lettek volna, tátott szájjal, leesett állal, miként Tóni és még csak rendesen el se tudták siratni, mert a siratáshoz asszonyok kellenek, nélkülük olyan felemás, semmilyen még a gyász is. Tónin látszott már akkor egy ideje, hogy nem bírja sokáig, visszatértek a rosszulletei, s hiába kapaszkodott Józsefbe, ez csupán abban segített, hogy nem harapta szét a nyelvét, egyre növekvő félelmén nem tudott enyhíteni. Az orvoshoz nem fordulhattak. Egyszer, amikor sorakozás közben lett rosszul, csak arrébb húzták a földön, s leöntötték vízzel, Józsefet meg visszalökdösték, amikor odaszaladt hozzá. Ezt nem lehet annyiban hagyni, rendelkezett Márton, hát vannak jogok is, meg minden, a hadifoglyokra törvények vonatkoznak. Készült nagyon, megy és beszél az orvossal, talán ez ijesztette meg annyira Tónit, hogy megkeresse azt a kötelet. Meg akart ez téged védeni, annyira szeretett, mondta Józsi Mártonnak. A tábor egyik sarkában ástak neki gödröt az örök, aztán csak úgy behajították, jól látták messziről is, de nem keseregtek ezen, inkább arra gondoltak, hogy túljártak a parancsnok eszén. Volt a táborban ugyanis egy pap, valahonnan az alföldről való, még egészen fiatal legény, őt hívták be a házba, mondjon már imát Tóniért. Milyen vallású volt, firtatta a pap, mert én görögkeleti vagyok. Igen, mondta Józsi, hát akkor ő is az volt, és akkor szépen imádkoztak Tóni lelkéért. Akkor már nyár volt, de itt csak mintha tavasz lenne, Szibéria, magyarázta Márton, Szibéria, itt nem olyanok az évszakok, mint nálunk. Tóni halála nagyon megviselte őket, nem is gondolták volna, de olyan volt teljesen, mint amikor egy gyermeket veszít el az ember és az rettenetesen tud fájni. Alig tudtunk róla valamit, pedig hátha őt is várják, mondta Józsi, de hiába kutatták át minden holmiját, egy fényképen kívül semmit nem találtak. A képen egy lány ült egy padon, előrehajolt, haja az arcába lógott, a lábánál rengeteg galamb, páran a kezéből ettek, a háttérben pedig egy templom bejárata látszott talán. A kép sárga volt és vízfoltos, a hátán ez állt, Róma, 1913. Hát ezzel nem tudtak mit kezdeni, de József eltette azért, nem volt szíve eldobni. Tóni halála éjszakáján iszonyú álmot látott, verejtékezve ébredt belőle, aztán a következő éjszakán ismét ezt álmodta, majd megint és megint, végül már el sem mert aludni annyira borzasztó volt. A lánnyal álmodott a képről. Hogy a kép megelevenedett. A lány haját ide-oda lebegtette a szél, és azt gondolta, hogy ez egy nagyon szép lány. Odament hozzá egészen közel és azon gyötrődött, hogyan szólítsa meg. El kellett mondania, hogy Tóninak vége, s még valami üzenetet is át akart adni, de alig tudott megszólalni. Aztán egyszer, nagyon sokára a lány lassan felé fordult és meglátta végre, hogy a szeme helyén csak két gödör van, s hogy vér folyik ezekből a gödrökből. A lány beszélt is, de teljesen hangtalanul, József mégis értette, nem halt meg, mondta, itt van a szememben, nézz bele, nézz csak, s neki közel kellett menni és a lány üres szemgödrébe nézni, s ahogy belenézett, közvetlen közélről látta, hogy az nem is a lány szeme, hanem egy sírgödör, s a mélyén ott fekszik szerencsétlen Tóni, s akkor egy forgószelet felkapta, és már repítette is befelé őt is, egyre lejjebb, lejjebb.

No ez a forgószelet ugyan Józsefet nem sodorta a sírba, de néhány foglyot csak felkapott. Tóni után sokan próbálkoztak öngyilkossággal, aztán lassan abbamaradt ez is, talán azért, mert a Halálnak más ötletei is voltak, amikkel féktelen étvágyát kielégíthette. Jött először a vérhas, nevezetes időpont lett ez is, ugyanis éppen ekkor érkezett a táborba egy küldöttség, mindenki óriási örömére. Elterjedt, hogy a foglyokkal akarnak beszélni, s arról is szó lesz, nemsokára mehetnek haza, mert történt valami fordulat a háború menetében, sőt, tudta meg Márton az egyik őrtől még más nagy dolgok is vannak, az oroszok forradalmat csináltak és kiléptek a háborúból. Ha ezek hivatalos emberek, tervezgetett Márton, akkor nekik mindent elmond-

hatunk, hogy mennyire rossz nekünk, hogy miket csinál a parancsnok, mindent. Gondolom a parancsnok ott se lesz, nem kell, hogy ott legyen, reménykedett, és mindenki elhitte, mert olyan jó volt elhinni. Aztán a küldöttség elment anélkül, hogy egyetlenegy fogollyal beszélt volna. A vérhas miatt, mondta az őr, de a parancsnok elmondott mindent, nem félni, tette hozzá magyarul, és úgy nevetett, hogy látszott az összes odvas foga. Józsi ordított, ez a szemét csak kitalálta ezt a vérhas dolgot, milyen ravasz, milyen ravasz, a többiek meg reménytelenül ácsorogtak, nem is volt erejük, hogy csatlakozzanak Józsi dühéhez. A vérhast azonban nem találta ki senki, ez nagyon hamar kiderült. Mint a futótűz ragadt át a járvány egyik barakkról a másikra, és a sok nyomorult, legyengült ember alig tudott elvonszolódní a latrináig. Volt, aki útközben esett össze, és ott feküdt a mocskában, amíg nem lett annyi ereje, hogy megmozduljon. Az őrk között is kitört az ijedelem, ettől az ijedelemtől aztán még kegyetlenebbek lettek. Idegességükben olykor lelőttek néhány embert, mintha ettől megnyugodhatnának. Egyszer csak híre ment, hogy a parancsnok is beteg, aztán hallották, semmi baja, csak nem akar mutatkozni, amíg tart a járvány. Józsi és Márton is elkapta, de talán mert a végét járta már a kór, nem lettek túlságosan betegek. József ápolta őket, ahogy tudta, forralt vizet adott nekik, meg az elszenesedett fa porát. Tudta, hogy így a jó, emlékezett, anyja is ezt adta a kiscsirkéknek, ha ment a hasuk. Elővigyázatosságból ő maga is ette, s adott a többieknek is, akiket el tudott érni. Másik barakkba nem nagyon merészkedett, nehogy éppen ott ragadjon rá a betegség. Mire vége lett a járványnak, feleannyian maradtak, sovány, roskadozó emberek. Szinte mindnyájan ugyanolyan arcúak lettek, csomó vézna, hallgatag testvér.

Aztán megint lett valahogy, jöttek a táborba más emberek, azt mondták vöröskatonák, sokat tárgyaltak a parancsnokkal, járkáltak köztük is, de nem kérdeztek semmit tőlük, sőt, mintha nem is látták volna őket. Inkább az épületek érdeklik ezeket, mondta Márton, valami olyat hallottam, hogy hoznának még embereket, vagy ilyesmi. Sokat emlegettek egy nevet, Lenin, így mondták, és Józsefék nem tudták, az ki lehet. A cár nincs többé, magyarázta a beszédes őr, kész, vége, meghalt. Most ez a Lenin van helyette, érted, ő a cár, na világos és úgy tűnt, mintha sajátmagával is igyekezne megértetni ezt az egészet. Jó ember ez a te Lenined, faggatták, az őr meg vigyorgott és bólogatott, jó, jó, bizony. Egy fenét lesz az jó ember, morgott Józsi, hogy lehetne jó, ha paroláz egy ilyen szarházáival, mint ez a parancsnok. Józsinak egyébként szerencséje volt, mert a parancsnok valamiért észre sem vette. Hiába nézte úgy, mintha meg akarná ölni a szemével, félhangosan a legcifrább káromkodásokat szórta rá, semmin nem akadt meg a parancsnok szeme, pedig lett volna mit látnia. József egy ideig állandó izgalomban volt, de aztán belátta, felesleges, Józsi nem lehet szálla a parancsnok szemében, mert egyszerűen valamiért nem látja. Annál inkább látta Mártont. Többször ugyan már nem büntette meg, de nagyon sokszor fenyegette és megalázta, amikor csak eszébe jutott. Márton túrt mindent, még egyszer nem sétált be a csapdába, ha igent kellett mondani, igent mondott, ha nemet, akkor meg nemet, és ha hallgatni kellett, akkor hallgatott. Józsi viszont egyre vakmerőbb lett, egy alkalommal éppen az őr előtt, aki már értett magyarul ezt-azt, mondja, hogy mit álmodott. Azt álmodtam, nyújtózott nagyot kéjesen, hogy a parancsnoknak kitekertem a nyakát, így ni, mutatta, még a reccsenést is hallottam, bizony! Diadalmasan nézett körbe. Az őr megint nevetett, elérte valakit, és kitalálta hozzá a többit. Loptál csirkét, kitekerted nyaka, ugye, Mártonék pedig gyorsan ráhagyták, és másról kezdtek beszélni. Ez az őr nagyjából rendes volt, az egyetlen, aki hajlandó volt magyar szavakat megjegyezni, s beszédbe elegyedni a foglyokkal. Lövöldözni se látták soha. Szemjonnak hívták. Olyan parasztforma legény ez, mint én, mondta Józsi, helyett, hogy dolgozna otthon a földjén, itt eszi a fene. Ne bántsát már, szidta Márton, nem tudod te a sorsát, hogy mi jutott neki. Hát ez igaz volt. József is sokszor elgondolkodott, hogy ki vagy mi szabja ki az ember sorsát, hogy is van ez, mitől függ, kinek mi jut, de nem nagyon jutott előre a gondolkozásban.

Egy más alkalommal pedig az történt, hogy éjszaka lövöldözésre ébredtek. Valahol a táboron kívül lövöldöztek, de a táborban is mindenki fel-alá rohangált és kiabált. A csatazaj hol közelebb jött, hol távolodott, aztán hirtelen abbamaradt. Senki nem tudott aludni egész éjjel, csak kémleltek bele a csillagtalan sötétbe, így mindnyájan láthatták, amikor egyszerre világosodni kezdett az ég alja. Mintha hajnalodna, súgta valaki, de tudták nem hajnal az, hanem lángol valami rettenetesen. Nemsokára lovasok jöttek, a tér közepén itatták lovaikat, a lovakról fehér hab csorgott és némelyik leroskadt a földre. A gazdája akkor fejbőlötte, kiabált a parancsnoknak, és a lóra mutatott. A parancsnok intett, és pár ember máris elvonszolta a tetemet a konyha felé. Na, jól belaknak ezek holnap, irigykedett Józsi, és nagyot nyelt, s a többiek is mind, hisz jóformán semmi étel nem jutott már nekik. Az idegen katonák sokan voltak, és mind inni vágyott inkább, mert egy óra múlva már részegen óbégattak a parancsnokkal együtt.

Másnap Szemjon elmondta, hogy ezek a vöröskatonák most megöltek egy csomó fehéret, a cár híveit, és felgyújtották a falut is, ahol a fészük volt. Minden felégett, mesélte, minden, és úgy látszott, mintha örülne. Példát kellett mutatni, mondta még, olyan példát, hogy többet senki ne merje támogatni a fehéreket. Még ilyet, képedt el Józsi, ezek itt egymást irtják, oszt még örül is neki. József akkortájt azt álmodta, hogy otthon van, éppen az erdőben, amikor megérzi a füstszagot, és rájön, hogy a faluját felgyújtották. Lélekszakadva rohan, vagyis rohanna, de hiába, nem bír haladni. Csak a ropogást hallja, és ez olyan szörnyű, hogy be kell fognia a fülét. Aztán egyszerre mást is hall, egy kétségbeesett zokogást, és mindjárt tudja, hogy a szép erdészné sír, szeretné látni, szólni hozzá, de nem találja sehol. Mire nagy nehezen eljut az erdő végébe, ahonnan már az egész falut látni, nagyon elcsodálkozik. A falu helyén ugyanis semmi nincs, annyira semmi, hogy még az elégett romok sem, csupa érintetlen zöldellő rét mindenfelé. Odamegy arra a helyre, ahol az ő házuk volt, lehajol a földre, szaglászni kezd, mint egy kutya, és egyszerre megérzi a házuk szagát. Annyira megőrül ennek, hogy még el is kiáltja magát. Erre aztán felébredt, és sokáig feküdt ébren, orrában a házuk illatával, furcsa volt, tudta, hogy ez már nem álom, s mégis annyira tisztán érezte, hogy nem mert elaludni, el ne illanjon. Sajnos reggelre mégis eltűnt, s hiába próbálta visszacsalni, csupán az emléke maradt.

A vöröskatonák állandó vendégek lettek. Egyszer foglyokat hoztak, a magyarokat ezért összeköltöztették, tele lett újra minden barakk. Az új foglyok oroszok voltak, a nép ellenségei, magyarázta Szemjon, burzsujok. Ezeket a szavakat végképp nem értették, így csak óvatosan, messziről nézegették, mi történik velük. Azt látták, hogy a parancsnok velük még kegyetlenebb. Nem lehetnek olyan rossz emberek, ha így utálja őket, döntötte el Józsi. József pedig egyenesen sajnálta ezeket a szomorú arcú, hallgatólag embereket, jobban, mint saját magukat. A parancsnok figyelme végképp az oroszok felé fordult, állandóan ellenőriztette őket, volt úgy, hogy éjjel kergették ki szegényeket a térre, folyton kikötöttek néhányat közülük, olykor hoztak pár újat csak azért, hogy a többiek előtt felkössék és napokig hagyják lengedezni a hideg szélben. Ha nagyon hideg volt, a holttestek csonttá fagytak, és éjszaka hallani lehetett, hogy hozzáütődnek az akasztófához. Egy reggel a halottaknak valami állat lerágta a lábait, ameddig fel bírt ugrálni, addig tépte a fagyott húst. Akkor a parancsnok elrendelte, hogy akasztás után dobják a tetemeiket azonnal a gödörbe. Árulók voltak, mondta röviden Szemjon, és nem is mertek kérdezni tőle többet.

Az oroszok nem ismerkedtek senkivel, Józseféket még csak pillantásra sem méltatták, ha néha mégis összeakadt a tekintetük, József olyan vadságot, dühöt látott meg a szemükben, amitől összerándult a gyomra. Nem is sejtette, hogy pont ezek a haragos, büszke férfiak nyitnak nekik majd utat a menekülés felé.

Az ötödik tavaszt aztán egy igazi nagy változás tette emlékezetessé. Dolgozni már addig is dolgoztak a táborban, sepregettek, takarítottak, konyháztak, de ez most más volt. A parancsnok kiállt eléjük, és azt mondta, vége lesz ennek az ingyenélő életnek, ő a maga részéről nem is érti, minek kellett eddig is etetni, itatni, ruházni ennyi semmirekellőt, de most már végre legfelsőbb helyen is rájöttek. Holnaptól kezdve itt mindenki megdolgozik ezentúl az ételért, s még többért is, mert hasznot kell hajtani az országnak, amit a háború és a rohadt fehérek tönkretettek. Vasutat fognak építeni, de jól vigyázzon mindenki, aki nem dolgozik, vagy szökésen töri a fejét, annak vége. Nekem csak darabra kell elszámolnom veletek, mondta vigyorgva, hogy élve vagy holtan, az teljesen mindegy. No, én már nem bánom, hogy csinálunk valamit végre, örült meg Józsi, a munkától sose féltem, jót tesz majd a mozgás, és az idő is gyorsabban telik. Márton úgy nézett ekkor Józsi, ahogy már nagyon régen nem. Azért az valami nagyon érdekes, hogy Józsi olyan tud lenni még mindig, mintha nem lenne mögöttünk ez a háború, meg a fogság, mondta Márton Józsefnek. Olyan lesz ez fiam, mint a kényszer-munka a fegyenctelepeken, ha nem rosszabb. Többen beledöglünk ebbe, mint a vérhasba, jósolta, majd meglátod. József hitte is, meg nem is, úgy volt vele, hogy inkább középen állott. Nyilván nagyon kell dolgozni, de agyon miért hajszolnák őket, hát akkor ki dolgozna. Hamar kiderült, hogy Mártonnak lett mégis igaza. Először is, egyikük sem vette észre, mennyire elgyengültek a fogságban. Iszonyú munka várt rájuk, a föld kemény volt, tele kövekkel, meg hatalmas farönkökkel, és egy szusszanásnyi időt nem hagytak a pihenésre. A parancsnok csupa olyan őrt rendelt melléjük, akik szívesen kegyetlenkedtek csak úgy, a maguk örömére. A munka elég messze volt a tábortól, és egyre messzebb lett, ahogy haladtak. Mindennapos volt, hogy a munkából visszajövet valaki összeesett, hiszen csupán kétszer kaptak enni, egyszer valamikor dél felé, aztán meg a táborban este. Aki lerogyott, azt gyorsan föl kellett emelni, és vonszolni néha az egész úton, különben agyonlőtték, és otthagyták a földön. Másnap pedig biztosak lehettek benne, hogy már nem találják ott, a vadállatok behurcolták magukkal az erdőbe. Még szerencse, hogy szegény Tóninak ezt már nem kell végigcsinálni, mert beledöglene, mondta Márton, és József is ezt gondolta, bizony Tóni belepusztulna, akkor meg minek kínlódott volna annyit feleslegesen. És mi, morgott Józsi, hát ez nem felesleges? Honnan tudjuk, egy hét vagy egy hónap múlva élünk-e még? Haza akarunk jutni, nem igaz, felelte Márton, de sehonnan nem jött erre válasz. Haza, mondta jóval később Józsi, én már azt se tudom... azt se tudom, mi az. Olyan régen volt, és olyan messze van, hát nem, nem tudom. Tanácstalanul nézett maga elé, s József nem tudott rajta segíteni. Ő is csak úgy volt már vele, nem nagyon hitte, hogy megtörténhet velük egy olyan csoda, hogy viszik őket visszafelé. Most, hogy vége a háborúnak, mondogatta Márton, majd meglátjátok, de senki nem kezdett ettől már reménykedni. Azt gondolom, mondta ki a legijesztőbbet, de a leghihetőbbet is Józsi, hogy minket teljesen elfelejtettek, hogy rólunk senki se tud, az otthoniaknak pedig fogalmuk sincs hol keressenek. Eltűntünk ebben az istenverte országban, és a kutya se fog megtalálni, mert keresni se keres minket senki. Márton, te azért jobban értesz az ilyesmihez, hát mondd csak, elképzeled, hogy egy ekkora világban, egy nagy háborúban pont egy marék katonát fognak meglelni? Hm? Márton nem válaszolt, és Józsi szomorú diadallal nézett körül.

Hiába hajszolták őket annyira, mégis igen lassan haladtak, bár még mindig jobban, mint az oroszok. Józsinak meg is volt a véleménye róluk. Ezen aztán elvitatkoztak Mártonnal, mármint, hogy lusták-e az oroszok, vagy inkább csak az van, hogy nem akarnak ezeknek dolgozni. József inkább az utóbbit hitte el, emlékezett a szemükre, konok nézésükre, leszegett fejükre. Nem messze dolgoztak egymástól, mégis külön csapatban, s ha beérték az előttük haladót, összeszedelőzködtek és előrementek. Így kerülgették egymást, s közeledtek egyre az erdőhöz, ami fölött madarak keringtek, hangjukat el-elhozta a szél, és még mást is, víznek, meg füstnek a szagát. József sokat kérdezgette akkoriban Szemjont, milyen vidék ez, miféle népek élnek errefelé. Szemjon szívesen válaszolt. Elmondta, hogy van a közelben egy hatal-

mas tó, nagy víz, érted? Igyekezett úgy magyarázni, hogy József megértse. József egyébként egész sokat tudott már oroszul, meg a többiek is mind, csupán Józsi nem volt hajlandó egy szót sem megérteni. Én ugyan nem, majd ha megbolondultam, ismételtette, nekem aztán nem fontos, nem én akartam idejönni, már miért akarnám megérteni őket, így beszélt. Ott a tónál, mondta Szemjon, van pár falu, oroszok élnek benne leginkább. Szegények nagyon, éhesek, bizony. Aztán végesvéig, amerre látsz erdő, erdő, erdő. Máskor Szemjon azt mondta, ti nem is tudjátok, milyen jó dolgokat van. Elképedve néztek rá. Zörgött a csontjuk, fájt a gyomruk, az ételről már sosem tudták mi az valójában, hol sárga volt a színe, hol lila, erejük meg egyre fogyóban, aztán erre ilyet hallanak! Bizony, bizony, erősködött Szemjon, ti kaptok enni minden nap kétszer is, van kenyér, van leves, de kint a népek éheznek, éheznek, és meghalnak bele. Másnap Józsi a földet vizsgálgatta, morzsolta a kezében, s megszagolta többször is. Nemigen hiszem én ezt az éhezést, jó föld ez, megtermi, ami kell. Más a színe, más a szaga, de azért jó, ismerte el. Látszott rajta, nehezére esett elismerni, hogy van máshol is jó föld, nemcsak az ő tanyáján. A többiek se nagyon hitték Szemjon meséjét, hát, ha annak, aki rabságban van is jut valamennyi, ne jutna annál több a kinti embereknek?! Aztán egyszer egy szekérútnál dolgoztak éppen. Az erdőből futott ki az út, és beleszaladt a nagy végtelenségbe. Nagyon erősen nézték azt az utat, József úgy érezte, magához rántja rögtön a két keréknyom ott a földön, szédülni kezdett és remegni, alig bírt uralkodni magán. De jó lenne csak úgy elindulni rajta, suttogta Márton, és József látta, mindenki megbűvölve nézi ugyanazt a két keréknyomot, a szabadság keskeny nyomát, ami ingerkedve kanyargott tova a magas fűben. Nem nézhették soká, ám annál többet gondoltak rá, miközben ott görnyedtek a kemény föld fölött. Amikor visszaindultak, késő délután, a nap már csak egy óriási vörös golyónak látszott, és ott lebegett a végtelen síkság felett. Az úthoz érve meg kellett állniuk. Öt-hat szekér vonszolódott nagy nyikorgással rajta, csak az elsőt húzta egy csupa csont ökör, a többi elé asszonyok fogták be magukat, lehajtott fejű, fakó ruhás asszonyok. Szörnyűséges menet volt, József azt hitte nem jól lát, csak az imént volt, hogy sokáig nézte a vöröslő napot, így azt hihette káprázik a szeme. A szentségit, súgta Józsi, Szemjonnak igaza volt, Úristen, mondta Márton is, ez nem lehet igaz. A szekereken néhány rossz bútor, meg kisebb-nagyobb batyu billegett, és a batyukba kapaszkodva meztelen vagy félig csupasz gyerekek ültek. Ahogy a csontra ráfeszült a bőr, olyan volt, mintha bármelyik rázkódásnál átlukadhatna a vékony hártya, ami a gyerekeket összetartotta. A vékonyka nyakon óriásinak tűnt a fej, még óriásibbnak a két hatalmas szem. Ült még egy-két hófehér szakállas vénység is a kocsikon, ők ugyanolyan üres tekintettel néztek lefelé a szekérről, mint a gyerekek. A kísértetmenet néma csendben haladt, s ők is ugyanilyen némasággal várták, hogy elmenjen. Az örök is csendben voltak, nagyon is csendben, még utána is sokáig, noszogatni, lökdösni is elfelejtették a botladozókat. Na hisztek-e már Szemjonnak, nézte őket elégtétellel Szemjon, a közelben már három falu pusztult ki teljesen, tette még hozzá, hát mondom én, hogy ne szóljatok egy szót se. Nem szóltak. Erről legalább nem, de nem lehetett elfelejteni azokat a nyomorult gyerekeket az átlátszó bőrükkel, fénytelen szemükkel. Nekem volt egy fiam, mondta Márton egy délután, amikor az eső miatt nem mentek dolgozni, mert akkora víz zúdult le hirtelen, hogy a téren még az esti sorakozónál is bokáig álltak benne. Volt egy fiam, de meghalt mielőtt a bajusza serkenhetett volna. Lenne akkora, mint te, méregette Józsefet. Nem tudtuk, mi baja, az orvos azt mondta elsorvad, ezt a szót használta, elsorvad. Hát ő nézett így ki szegény a végén, csak csont és bőr, semmi más, pedig volt étel bőven, hordtunk mi neki mindent, hiába, egy falatot nem bírt megenni. Az asszony az majd belepusztult, mert ahányszor teherbe esett, mindannyiszor elment a gyerek, aztán hogy egy végre megmaradt, és így járt... Sokáig csendben nézték az esőt, aztán Márton legyintett, úgy látszott magában folytatta a beszédet, és mostanra ért a végére. Aztán mire nőtt volna fel? Itt senyvedne, mint mi, vagy elpusztult volna előbb a

háborúban? Az is bolond, aki gyereket akar, keserves aggodalom onnantól az élet, hogy először belesír a világba, mondta még utoljára, azután soha többet nem beszélt a régi életéről.

A munkába egyre többen pusztultak bele. A gödröt, amibe a halottakat dobálták már be sem temették, csak mésszel leszórták alaposan, így nem kellett folyton kiásni. Volt úgy, hogy két-három ember is meghalt egy nap, aztán egy darabig senki. Utánpótlás azonban mindig volt, időről időre új foglyok érkeztek, ezek is mind a nép ellenségei, Szemjon legalább is ezt mondta, és úgy beszélt, mintha ijesztgetni akarna. Józsefeket azonban nem érdekelték az új emberek, mert különösebben nem érdekelte már őket semmi. A munka kiszívta minden erejüket, elpusztította vágyaikat, emlékeiket, de még az álmaikat is elvette. József jó ideje már, hogy semmit nem álmodott, pedig szívesen járt éjjelente abban a színes világban, ahol megtörténhet minden, ami kimaradt az életéből. Ahogy az idő telt, úgy lett egyre kevesebb szavuk és féltő volt, hogy végképp elfogy, még azelőtt, hogy ők is odakerülnek a fehérülő halom tetejére.

Eljött a tél, mire elérték az erdőt, és ettől kezdve még nehezebb lett. Fát kellett ugyanis vágni, erdőt irtani, és nem számított a hatalmas hó, a rettenetes hideg, hacsak vihar nem volt, indulniuk kellett a terepre. A bőrük csupa repedés lett, volt úgy, hogy csak magától felhasadt, és csurgott belőle a vér. Ha faggyút tudtak kunyerálni a konyhán azzal kenték be jó vastagon az arcukat meg a kezüket. Épphogy valamit használt. Sokszor észrevették, hogy nem messze a fák közt vadállatok lesnek rájuk, farkasok, vagy mik lehettek, az éhség vakmerővé tette őket, hiába volt a nagy fejszecsattogás, fűrészelés, olykor csak egy-egy puska lövés ugrasztotta meg őket rövid időre. Ezt nem lehet kibírni, fakadt ki idegesen Józsi, nem bírom ki, hogy csurgó nyálú vadak bámulnak, lesnek rám, nem bírom ki! Végül mégis kibírta, és kibírták a telet is, úgy látszott már egy ideje, hogy ők hárman mindent kibírnak. Egy tél végi napon azután József megkérdezte Mártont, talán csak hogy tudja mihez tartani magát. Mondd csak, kérdezte, most akkor megpróbáljuk, vagy nem? Márton rögtön értette, miről kérdezi. Amint lesz rá mód, felelte, akkor igen. De nem kéne már túl soká várni, mondta József, itt lenne a jó alkalom, benne vagyunk szépen az erdőben, azért. Márton bólogatott, de aztán megint nem ejtett szót róla, ismét Józsefnek kellett szóba hozni. Akkor már Józssal együtt sürgették Mártont. Hát jó, mondta ki végül József, mert úgy érezte, mintha Márton húzódozna, én mindenesetre az első adandó alkalommal megpróbálom, eldöntöttem. Lehet, hogy lelőnek, mondta Márton, és nem nézett rájuk. Na és, csattant fel Józsi, bánjuk mi azt? Milyen élet vár így ránk, egészen, amíg úgyis megdöglünk, mi? Akkor inkább már szabadon, hogy ott legyen az emberben, azért csak megpróbáltam. Márton nehezen adta meg magát. József arra gondolt, talán fél, megint az a kényelmetlen érzése támadt, hogy többet tud náluk, de nem akarja elmondani. Nekem csak rossz érzéseim vannak, ismerte be Márton végül, nem is az, hogy félek, hanem hát, merre is mennénk? Körbekerüljük a földet, vagy hogyan lesz? Haza nyilván nem jutunk, akkor meg érdemes végigcsinálni? Ezen sokáig tépelődtek megint, mindenki a maga vérmérséklete szerint. Józsi abból indult ki, bárhol jobb, mint itt. József meg abból, hogy biztos lesz valahogy. Nem félt a haláltól, nem félt az ismeretlentől. Amióta az erdőben dolgoztak újból vágyott arra a rég elfeledett nyugalomra, amit egyedül az erdő adott neki, hát hogyan is lehetett volna maradása? A tavaszi erdő különben is gyönyörű volt. Más, mint az otthoni, de gyönyörű. Józsefet nem is annyira a látvány, mint inkább az illat nyűgözte le, ezt Józsi is észrevette, pedig ő nem volt erdei gyerek. Falni való szagok ezek, komám, mondta, csak megéhezik tőlük az ember. Tényleg, jutott erről eszébe, mit fogunk enni majd a bujkálás alatt? Józsefnek már megvolt erre is a terve, még Márton is elismerően bólogatott, ez igen, mondta, ez jól ki van találva. Ettől kezdve rendszeresen csempészték ki a táborból apróságokat, amikre feltétlenül szükség lehet majd. Kést loptak a konyháról, onnan szereztek apránként pár szem, elfagyott krumplit, répát, avas szalonnát is. Ruhaneműt is kivittek teljesen észre-

vétlenül. Az elrejtésük azonban iszonyú nehéz volt. Vagy elásni kellett, vagy valami nehezen mozdítható kő alá tenni, nehogy az örök vagy a vadállatok észrevegyék. Az élelem volt a legnagyobb veszélyben, azt akármilyen mélyről is kikotorhatta egy jó orrú, éhes állat, ezért alaposan becsomagolták. Ebben Szemjon is segítségükre volt, teljesen akaratlanul persze. A vörösök egy alkalommal egy csomó szivart hagytak a táborban, rablott holmit nyilván, így mindenki szivarozott, a parancsnoktól az utolsó segédőrig. A szivarok egy része különleges fémdobozokban volt, a többi hosszúka papírdobozban. Ha elfogyott a szivar, dobálták ki sorban a szemétre, már ami papírból volt. Onnan Szemjon engedélyével Józsefék összeszedték. Mindig is gyűjtöttem az ilyet, mondta Szemjonnak Márton, ugyan hadd szedjem már föl, hátha egyszer mégis hazakerülünk. Hátha, biztatta Szemjon vállát veregetve, hátha, és hagyta, hogy Márton összeszedje a keskeny illatos dobozokat, sőt egyszer egy fémdobozt is adott. Legyen ilyen is, mondta nagylelkűen. Hetekig eltartott ez az idegfeszítő hurcolkodás, rejtegetés. Állandó fejtörésben voltak, hogyan tudják megjegyezni, hová ásták, vagy dugták az apró csomagokat. Azt tervelte ki József, hogy az első éjszakán vissza kell menni értük, s aztán végképp eltűnni az erdőben. Amit megtalálunk jó, amit nem, ott nincs mit tenni. Teliholdkor kéne meglépni, mert akkor látnánk valamit éjszaka, mondta Márton, és ezt jó ötletnek tartották, annak meg méginkább örültek, hogy Márton egyre élénkebben vett részt az előkészületekben. Ő javasolta azt is, hogy először visszafelé kéne menekülni, hátha a tábor közelében nem keresnék őket. Kuttyák már nem voltak, mind kimúltak az éhezéstől, az örök pedig megnyúlták, és megették az alig kihúlt állatokat. Amikor már nem keresnek, elindulunk délnek, vagy dél-keletnek, tervezgette Márton, az is lehet, hogy elérjük a nagy vasutat, aztán azt követjük, vagy jobban délnek fordulunk. Szemjon azt mondta, arrafelé van egy másik ország, hátha átjuthatunk. József szeretett volna többet tudni arról a másik országról, de nem merte Szemjont faggatni. Attól félt, hátha gyanút fog, s onnantól figyelni kezdi őket, akkor pedig nem tudnak észrevétlenül készülődni. Ferde szemű emberek laknak ott, ilyenek ni, húzta meg kétoldalt a szemét nevetve Szemjon, amikor Józsi egyszer mégiscsak kérdezősködött. Ferde szeműek, csodálkozott Józsi, talán tatárok, vagy mi? Tudom is én, vonta meg a vállát Szemjon, én ugyan nem láttam egyet se, csak úgy hallottam. Messze van ez, benn a magas hegyekben, ki a fene járt ott?

Egy napon aztán azt mondta Józsi, telihold van, már az éjjel is akár olvasni lehetett volna... Márton azonban kesergett, nem jó ez így, kéne valami, valami rendkívüli dolog, ami elvonja az örök figyelmét, de semmit nem tudtak kitalálni. No és ekkor történt végre, hogy az a régi imádság úgy látszik meghallgatásra talált, mert másnapra olyan jól elrendeződött minden, hogy azt csakis az Úristen rendezhette az összes angyalaival.

Amikor kihajtották őket, még semmit sejteni nem lehetett. Mégis, József elgondolta, mi lenne, ha utoljára menne ki ezen a kapun, és összerándult a gyomra az izgatottságtól. Ahogy végig haladtak az elrejtett holmik mellett, újból felsorolt minden helyet, pedig annyiszor megtette már, hogy képes volt azonnal odanézni, nem is kellett számolgatnia a fákat, kőhalmokat. Mellette Józsi sorolta csak úgy magának a rejtekek számát. Aztán megérkeztek, és nekiláttak a munkának. Fát kellett vágni megint, mint napok óta már. Az örök csőre töltött fegyverrel álldogáltak, járkáltak közöttük, olykor taszítottak egyet-egyet rajtuk, ez mindenkinek kijárt, akár jól dolgozott, akár nem. Márton és József egymás mellett dolgozott, Józsi kicsit távolabb került, egy tüskés bozótot kellett kiirtania. Olyan dühödten esett neki, mint aki az egész erdőt képes elpusztítani egy fejszezsapással. Az a rész, ahol éppen dolgoztak ritkás kis ligetnek látszott ahhoz a rengeteghez képest, ami tőlük jobbra sötétlett. Jó is, meg nem is, morogta Márton, hamar el lehet benne tűnni, de alig lehet majd haladni. Remélem beljebb megváltozik. Na igen, gondolta József, ismerte ő ezt, voltak ilyen erdőségek arrafelé is, ahol ő élt. Embermarasztaló erdőnek nevezték, mert beleakaszkodott ott folyondár, bokor, lehajló ág, minden

az emberbe, csak hogy ne eresse. József inkább a fenyveserdőket szerette, a kopár vöröses földet, az égre nyúló karcsú törzseket, a messzi magasban ringó koronák suhogását, a csorgó gyanta illatát. Fejszét vinni kell, súgta Mártonnak, anélkül nem boldogulunk. Az oroszok most éppen mögöttük voltak, még az előző napi munkát fejezték be, mielőtt előre kísérik őket. Józseféknek már rég kiosztották a kevéske ennivalót, az oroszoknál még mindig munka volt, s egyre közelebb kerültek hozzájuk, úgy száz méterre, ha lehetek. Már tisztán hallották a hangjukat, fel-felcsattantak, majd elhalkultak. Valami baj van amott, intett feléjük Józsi, s ebben a pillanatban hangos ordibálás kezdődött. Józsefék elszörnyedve látták, hogy egyre több ór esik neki az egyik orosznak, és teljes erejükből ütik, ahol érik. Egy pillanat alatt ordítással, jajgatással lett tele az erdő, az oroszok odarohantak az örökhöz, és rájuk ugráltak. Elvágta a torkát, mondta valaki, nézzétek, ez elvágta, és nézték, hogy egy ór üvöltve ide-oda szaladgál, a torkából meg sugárban spriccel a vér, végül megperdül, és elvágódik. Ez, mintha jeladás lett volna, az oroszok mind az öröknek estek, egy-két fegyvert is szereztek, a többiek pedig a fejszéket fogták marokra. A magyarok bénultan nézték a verekedést, nemkülönben az őreik, csak akkor kaptak észbe, mikor az első lövések eldőrdültek. Ekkor végre felpattantak, és a társaik segítségére siettek. József nézte a hátukat, a felcsapódó csizmatalpakat, és tudta, hogy eljött a pillanat, az egyetlen és soha meg nem ismétlődő. A pillanat, amiért annyi éjszakán imádkozott, a szabadulásnak az egyetlen esélye, de nem bírt megmozdulni. Ekkor Józsi odaugrott, és beleordította a fülébe, most, na most, mire várunk, és látta, hogy Márton is felpattan, s az ő lába még mindig, mintha kővé vált volna, nehéz volt és mozdíthatatlan. Márton és Józsi akkor fölrántották, és úgy húzták, hogy fájdalom nyilallt a karjába. Ettől, vagy talán Józsi kétségbeesett szemétől végre magához tért, és megindultak a lábai. Megbotlott, elesett, majd felállt, és hátranézett. Az örök most ért oda csetepatéhoz, ami már láthatóan kifúlóban volt. Lövöldöztek párat, s már fordultak is vissza éppen eléggé időben ahhoz, hogy meglássák Józsefeket. Fegyvereikkel hadonászva futottak visszafelé, és ordítottak, ahogy a torkukon kifért. Alig volt mindez egy pillanat, de még az is belefért, hogy József meglássa fogolytársai arcát, s magával vigye sóvár, beesett arcuk emlékét örökre. Gyere már, ordítottak Mártonék, és ordítottak az örök is. József úgy zuhant át a bozóton, mintha egy láthatatlan erő hajította volna ilyen magasra. Hatalmas ugrásokkal ide-oda kanyarogva szaladt, arcát véresre szaggtatták a tüskés ágak, lihegését hangosabbnak érezte a puskalövéseknél. Nem szabad lassítani, nem szabad megállni, gondolta, és kétségbeesetten próbált levegőhöz jutni. Tüdeje majd szét-pattant, a szíve a torkában dobogott. Még mindig lőnek, állapította meg, s erejét megfeszítve futott tovább, már nem is érezte a lábát, valami mégis vitte. Már jó ideje nem is az erdőt látta, hanem egy halálra üzőt vad habzó testét, vadászaton volt, véres vadászaton, szeme kidülledt, és a levegő már hörögve hagyta el tüdejét. Amikor a földre zuhant még akkor is azt ismételtette, nem megállni, nem lassítani, de mielőtt teljesen elsötétült előtte a világ már biztosan tudta, sikerült, és lehet, hogy most vége mindennek, hogy most elpusztul, de szabad lett, végre szabad.

A MÁSIK OTTHON

Amikor József magához tért a legelső gondolata az volt, mekkora csend van, a második meg, hogy hol vannak a többiek. Amikor még csak tervezgették a szökést, megbeszélték, ha elveszítenék egymást, éjszaka mindenki megkeresi az első rejtekhelyet, és ott várnak egymásra. Most úgy érezte, nem várhat sötétedésig. Azon töprengett, vajon mennyit futhatott, de elég kevés támpontja akadt. Úgy ölelte őt körül az erdő, hogy azon sem csodálkozott volna, ha kiderül, hogy a kellős közepéig szaladt. Hallgatózott, de nem hallott mást, csak az erdő hangjait. Figyelt nagyon, mert ahhoz hogy életben tudjanak maradni hamar meg kell tanulni a hangokat is, és minden apró jelet, amit az erdő küld feléjük. Micsoda nagy szerencse, hogy erdőben nőttem fel, gondolta. Hiába került ilyen irdatlan messzeségbe, most mégis az volt az érzése, hogy ugyanott van, ahonnan elindult. Eszébe jutott, hogy egyszer gyerekkorában ott kellett maradni egyedül az erdőn. Keresztapjával már napok óta kint éltek, mert keresztapja szívesen égetett abban az időben. Ő meg ha tehetett, mindig ott forgolódott körülötte. Nagyon szép dolognak gondolta az égetést, a legjobban azt szerette, amikor a fát betapasztották, azt ő is csinálhatta, és az is izgalmas volt, amikor levegőztették az izzó hasábokat, ilyenkor bekukucskálhatott a dombocska belsejébe. Azt hitte, ilyenek lehetnek azok a tüzet hányó hegyek, amikről a tanító képet is mutatott, de a poklot is pont ilyennek képzelte. Egyszer a keresztapjának valamilyen ügyben vissza kellett menni a faluba, s őrá bízta a kalyibát, meg az őrködést. Tíz éves lehetett akkor, s majdnem kiugrott a szíve a helyéről örömeiben. Egész nap fel s alá járkált, őrködött, kezével többször végigtapogatta a dombocskát, még rá is hajolt, mintha meghallhatna bármit is a belsejéből. Amikor azonban eljött az éjszaka, ijedelmesre fordult minden. Olyan hangokat hallott, amiket eddig még sosem, olyan árnyakat látott, amelyek csak a rémmesékben fordulnak elő. Hiába retesztelte magára a kalyiba ajtaját, úgy érezte valami folyton be akar menni, ha kinézett az ablakon izzó szempárokat látott, hol felbukkantak, hol eltűntek ezek a szempárok, a vér megfagyott az ereiben ettől. Hajnalodott, mire el mert aludni, keresztapja ott találta meg összekucorodva az ajtó előtt. Hát, mondta neki, amikor megértette miről van szó, az erdő hangjait meg kell tanulni, ez másként bizony nem megy. Most majd ki fog derülni mennyit ér, amit tudok, gondolta József. Nézte az eget, fehér felhők rohantak rajta, arrafelé tartottak, amerre ők is menni fognak, addig nézte, míg maga is suhanni kezdett velük. Ott fenn, a magasban hatalmas szél lehetett, az kergette így a felhőket, de lent levél se rezdült. Keresni fognak, jutott eszébe, nem azért mert hiányzunk, hanem mert a parancsnok meg akar büntetni, méghozzá kegyetlenül. Bármi legyen, ez nem történhet meg. Inkább vesszenek éhen itt az erdőben, vagy fálják fel őket a vadállatok, vagy bolyongjanak ítélet napig! Talán rosszul beszélték meg, nem is kellene a tábor körül maradni, hisz minden perc számít, minden perccel távolabb lehetnének. Arra gondolt, hogy nemrég, akár előző este is milyen egyszerűnek látszott minden onnantól, hogy megszöknek. Aztán tessék, most jön a neheze! Nem félt, de azért nem nagyon akart belegondolni, mi vár rájuk. Fejében össze-vissza szaladgáltak a gondolatok, mintha eddig azok is rabságban lettek volna, s most kiszabadulva azt se tudják, hogy mit csináljanak. Hol szerencsétlen Tóni jutott eszébe, hol a keresztapja, aztán a hosszú utazás a táborba, a szemüveges fiú ott az első vonaton, amikor még semmit nem tudott a jövőről, ott szaladgált a fejében az anyja is, meg a szép erdészné. Szeretett volna valahogy megálljt parancsolni ezeknek a gondolatoknak, de nem ment. Még a végén gyengébb vagyok, mint hittem, jutott eszébe, és erőszakkal talpra állította magát. Érezte, hogy most kell elindulnia, amíg van benne elég erő, s meg kell találnia a társait, mert nélkük nem lesz képes semmire, csupán erőtlen ábrándozásra ebben az idegen erdőben.

Úgy ment, hogy néhány lépés után mindig megállt hallgatózni, de csupán apró neszeket hallott, ágak reccsentek, kis állatok futottak előle, semmi más. Csak remélni tudta, hogy egyre közelebb kerül ahhoz a rejtekhelyhez, ahol a találkozót megbeszélték. Azon töprengett, vajon mennyit futhatott befelé az erdőbe, de nem volt képes rájönni. Csak azt tudta, hogy egyenesen, előre szaladt, tehát kicsit rézsút kell haladni balra, akkor mindenképpen eljut a vasútig. Úgy is történt, nemsokára meglátta az irtást. Ekkor már lépésről lépésre haladt, akár egy ág reccsenése is elárulhatta volna. Óvatosan ment, de egyre nyugodtabban, már biztos volt benne, hogy visszatereltek mindenkit a táborba. Balra fordult, és elindult az irtás mellett a tábor felé. Egy mélyedésben haladt, vízmosás lehetett, itt még nem olvadt el a hó mindenütt, ahol meg elolvadt, puha, ruganyos volt a föld, rengett a talpa alatt. Ide kellett hogy érjenek, mondogatta magában, vagy jönnek nemsokára. Itt lesznek, ismételte, itt, és olyan erősen akarta ezt, mint még soha semmit ebben az életben. Nemsokára meglátta azt a ferdén nőtt fenyőt, ami olyan volt, mintha éppen zuhanni készülne. Ennél a fánál volt a találkozó, ezt nem lehetett elvéteni, magasabb is volt a többinél, s az irtás fölé hajlott. József lekucorodott a vízmosás alá, hátát nekidöntötte egy fának, szemét lehunyta, száját összeszorította, és várt.

Elbóbiskoltál komám, rázta meg a vállát Józsi, és szélesen vigyorgott Józsefre. No, megcsináltuk, hát mit szólsz, noszogatta őt fene nagy örömmel. József a szemét meresztgette, hogy a fenébe aludhatott el, mérgelődött. Már sötétedett, a hold fenn volt az égen, és két cimborája meg ott állt mellette. Úgy nézett végig rajtuk, mintha először látná őket. Na, mi van, nem ismersz tán meg komám, rázta meg újból Józsi, s akkor végre képes volt megmozdulni.

Arra jutottunk, mondta Márton, hogy nem kéne itt maradni egy csepp időt se, szedjük össze, amit tudunk, és menjünk innen minél messzebb. József megörült, nem lesz itt semmi baj, hiszen mindent egyformán gondolnak, szó nélkül is megértik egymást. Hogy legyen, kérdezte. Én figyelek, ti meg összeszeditek, ami előkerül, rendelkezett Márton, aztán már nem is beszéltek többet.

Amikor újból megszólaltak, már ott feküdt előttük egy halomban mindaz, amit elrejtettek. Úgy számoltam, mindent megtaláltunk, mondta Józsi, és akkor még itt van ez, mutatta nagy diadallal a derekára kötött fejszét. Gondolhatod öcsém, ezzel futni, vigyorgott, és nagyon büszke volt magára. Eddig szerencsénk van, mondta Márton is, aztán szépen három csomagot csináltak, és egymás hátára kötözték. A zsákokat Márton szerezte a konyháról, kettőt tudott csak, a harmadik csomagot kapcának való rongyokba tették. Naponta csak egyszer ehetünk, mondta Márton, vizet meg remélem találunk, ha elfogyna. Szerencsére leszoktunk már az evésről, morogta Józsi, víz meg van itt mindenütt, csak erősebben megnyomod a lábad, és már ihatsz is a nyomból. József azt gondolta, fölösleges most tervezgetni, mert úgyis minden másképp lesz, de nem szólt erről semmit. Én megyek elől, mondta inkább, induljunk meg, mert nem jó itt ez a hely.

Úgy indultak el, hogy eszükbe sem jutott hátra nézni. A holdvilágnál eléggé jól lehetett látni, a zaj, amit csaptak pedig elijeszti majd talán az állatokat. József remélte, hogy így lesz, mert ez az egy dolog igazán aggasztotta. Az igaz, hogy nincs már tél, de azért nem érezte magát biztonságban. Alvásnál egyvalakinek mindig örködni kell, szólt hátra, Józsi meg visszaszólt, ne beszélj már alvásról, én úgy érzem, hogy a világ végéig el tudnék gyalogolni, félni pedig csak az emberektől kell, semmi mástól. Azért nem árt az óvatosság, védte meg Józsefet Márton. József elhallgatott, de aggodalma nem múlt el, sőt, hirtelen valami igen rossz érzése támadt, amit alig tudott elhessegetni. Délnek tartottak, s így is szándékoztak haladni, hacsak nem állja útjukat valami, ami kelet felé fordítja őket. Az erdőt semmi esetre nem szabad elhagyni, töprengett József, kérdés meddig tart, s meddig engedi, hogy haladjunk benne, mert tud ám csapdát állítani az erdő is, nekem elhihetitek, és el is hitték neki, csupán arról nem

lehetett fogalmuk, hogy ebben az erdőben olyan csapdák is rejlenek, amelyekről még Józsefnek sincs tudomása. Mentek szorosan egymás után, lábuk meg-megbicsaklott, az ágak pedig arcukba csaptak, ruhájukba kapaszkodtak, de ez nem érdekelte őket. Hosszú évek óta először csinálhatták azt, amit akartak, és ők menni akartak ebben a végtelennek látszó erdőben, menni, amíg valahová meg nem érkeznek, valahová, ahol majd úgy érzik, nem kell tovább menniük. De hogy ez a hely hol lesz, azt egyikük sem tudta.

Már hajnalodott, mire megálljt parancsoltak maguknak, és elhatározták, hogy alusznak egy keveset. Én azért még bírtam volna, bizonygatta Józsi, aztán oly hirtelen elaludt, hogy egy szót már végig sem tudott mondani. Én kezdem az örködést, vállalta el József, és Márton hálásan nézett rá, láthatóan iszonyú álmosággal küszködött. Egy hatalmas fa alatt heverték el, József pedig kedvet kapott, hogy felmásszon a fára. Amerre nézett, köröskörül csak erdőt látott. Nem látszott sem az irtás, sem semmiféle épület, egyetlen egy vékony füstcsíkot látott messze a távolban, arra, amerről jöttek. Úgy gondolta, csak a tábor lehet, s igen meglepődött, hogy ennyire messze van. Előttük, ugyancsak messze magas hegyeket látott. Lehetséges lenne, hogy az már a másik ország, hiszen úgy mondta Szemjon, hogy arra más népek élnek. Lehet, hogy csak addig kéne eljutni, reménykedett József, de aztán lehűtötte magát. Egyszer, még a régi parancsnok idejében látott az irodában egy térképet, azon a parancsnok megmutatta hol vannak éppen, s merre van a hazájuk. Aztán azt is megmutatta, körbekerítve kezével a hatalmas térképet, mekkora az ő országa. Hát ilyen gyorsan biztosan nem lehet kijutni belőle. A nézelődés felfrissítette, úgy érezte magát, mint otthon, a magaslesen. Menni kell és kész, vigasztalta magát, és minden nappal távolabb leszünk a tábortól és az egész szörnyűségtől. Ez a legfontosabb. Lemászott a fáról, és leült Mártonék mellé. Az éjjel eléggé hideg volt, de csak most borzongott meg a hajnali szélről. Nézte Mártont, úgy aludt, félig nyitott szájjal, mintha már nem is élne. Nem költöm még fel, kegyelmezett meg neki, majd legközelebb én alszom. Egy botot vett föl, azzal kotorászt a avart. Az összepréselődött leveleket alulról már emelgették a friss hajtások. Micsoda erő van ezekben a hajtásokban, gondolta József, amiket pedig egy csizmasarokkal szét lehet taposni. Kifűrik magukat a fagyos földből, aztán ezeket a száraz leveleket is átdöfik, olyanok, mint apró lándzsák, lassan, de megállás nélkül törnek előre, és végül ők győznek. Eszébe jutott mennyit nézte a sarjadó növényeket gyerekkorában. Annyira kíváncsi volt, hogy egyszer felemelgette a kis rögöket, alájuk lesett, mi történik ott. Amikor látta, hogy már bújik a hajtás, óvatosan visszatette a földet, de előbb szétmorzsolta, sajnálta azt a gyenge növényt, hogy egy ökölnyi görönggyel kell megbirkóznia. Össze is szidta az anyja, hagyd már békén őket, kiáltott rá, még nem kelnek ki a végén, és ő szégyenkezve kullogott el, mintha tiltott, illetlen dolgot művelt volna. Mindennek megvan a maga törvénye, magyarázta a keresztapja, amikor erről kérdezte, és nem szabad belezavarni. Az anya hasába se néz bele senki, meg a tojásba se. Bizony az élet különös dolog, mondta még, és sokáig bólogatott, meg hümmögetett hozzá, mint aki éppen most jött erre rá. József szerette volna még faggatni az élet dolgairól, de akkor nem lehetett. Mindig ki kellett várni a megfelelő alkalmat, amikor keresztapján hajlandóságot érzett a beszédhez. Ha most itt lehetne, sóvárgott József, aztán rögtön belenyilallt, mennyire nem szabad ezt, az otthonról gondolkodni. Nem szabad, mert csak elgyengül tőle. Azt nem tudta, hogy a többiek mit éreznek, de az biztos, hogy igen ritkán beszéltek ők is arról, amit hátrahagytak. Arra is alig mertek gondolni, hogy hazajutnak egyszer. Legalább annyit lehetne, hogy valahogy üzeni, anyja a szemét kisírta már, mert úgy tudja, meghalt. De hát igaz is, nem halt-e meg valójában, s már itt van, és itt is marad a másvilágon örökre. Egyszerre nagyon gyengének érezte magát, el fogok aludni, pedig nem lenne szabad, vagy fel kéne költöni Mártont, gondolta még, de már a mozdulatot nem bírta megtenni.

Amikor felébredt már jócskán délután volt, társai éppen ették a napra való adagot. Nem akartam elaludni, mentegetőzött, Józsi meg nevetett, mondtam én, hogy nincs itt mitől félni, ha ember nincs a közelben, ha pedig jönnek, akkor úgyis mindegy. József is elrágta a kenyér-adagját, ivott egy keveset, aztán várta, mit határoznak. Nem sok erőt érzett magában az induláshoz, de Mártonék már szedelőzködtek is. Ha elhagyjuk magunkat, nem jutunk előbbre, mondta Márton, majd belejövünk a menetelésbe, nekünk most ez van minden napra kiszabva. Ha abbahagyjuk, nem bírjuk újrakezdeni. József tudta, hogy ez így igaz, és azt is tudta, hogy képtelen lenne elmondani, mi történt vele, hiszen ő se nagyon tudta. Összeszedte magát, és felállt. Mehetünk, mondta. Ha nem hisszük el, hogy meg tudjuk csinálni, akkor végünk, mondta még Márton, aztán elindultak. József elmesélte, mit látott a fáról, erről beszélgettek egy kicsit, aztán már senki sem szólt. Mentek csendben, gondolatok nélkül, csak az erdőre figyelve.

József később nagyon sokszor álmodott ezzel a vándorlással. Álmaiban minden gyönyörű volt, nem érezték a fáradtságot, olykor csak úgy suhantak a táj felett, hasuk érintette a fák koronáit, máskor pedig a vízen jártak, és átszökelltek egyik partról a másikra, vagy éppen selymes fűvű hegyoldalnak tapadtak, ilyenkor arcával, tenyerével érezte a fű puhaságát. Igen, álmaiban minden másként volt, minden. Soha, egyetlen egyszer nem álmodta vissza a borzalmakat. Álmaiban kegyelmet kapott, s jó volt ez így, ha már a valóság annyira meggyötörte. Az emlékeket úgysem tudta kitörölni, akárhogy szeretne volna. Amikor sok év után odáig jutott, hogy végre levelet írhatott anyjának abban a reményben, hogy talán el is jut hozzá, azzal kezdte a levelet, kedves anyám, most leírom magának, mit tett velem a háború, aztán egy időre abba is hagyta, mert nem tudta hogyan írja le, ami történt. Végül alig valami került a levélbe. Fogságban voltunk, aztán sikerült onnan megszabadulni, ilyenek, pár egyszerű mondat. Sajnos két jó cimborámat elvesztettem, írta még, akikkel együtt voltunk jóban, rosszban. Meg is írom a nevüket, lakhelyüket, hátha tudná valahogy értesíteni a hozzátartozókat, meg hogy nálam van néhány holmijuk, azokat én megőrzöm tisztességgel életem végéig. És ott voltak nála valóban azok a holmik, Józsi bicskája, Márton levéltárcája, benne kevéske pénz, meg egy fénykép a feleségéről, aztán egy szépen himzett kendő, Márton nevével, ennyi. Gyakran megnézegette őket, aztán visszatette abba a zsákba, amit a táborból hoztak, ahol a ruháit is tartotta, amiben hónapokon keresztül bujdosott az erdőben. Ilyenkor még szótlanabb lett, összeszorította a száját, és soha senki nem tudott egy szót sem kihúzni belőle arról, mi is történt velük a hosszú bolyongás alatt. Hát túléltem, mondta igen röviden, és sosem látszott rajta, hogy ezt örömmel mondja. Aztán meg, hogy éhezünk sokat, de ezzel megint semmit se mondott. Nem tudott beszélni a fakéregről, meg a levelekről, amiket jobb híján meettek, a halról, amit Józsi fogott nagyon ügyesen, aztán azon mód nyersen megették, és a véres húsról, amit ahogy lenyelt, már ki is hányt azonnal, de Józsi és Márton undorodva megbirkóztak vele. Valami nyúlféle állat lehetett, azt is Józsi fogta, teljes testével rávetette magát, amikor előbújt a föld alól. Később jutott eszébe valamelyiküknek, hogy meg kellett volna szárítani, de addigra már túl voltak rajta, újat fogni meg nem sikerült. Amiből sok volt, és ami talán életben tartotta őket, azok a madártojások, kisebb, nagyobb madarak tojásai, bokor alól, fáról szereztek, s öntötték magukba. A gombákkal vigyázni kellett, nem voltak ismerősek, hasmenésük lett az egyiktől, a másiktól pedig hánytak. De az éhezés csak az egyik dolog volt, ami kétségbeesetté tette őket. Volt valami más, valami sokkal szörnyűbb, ami Józsefet egyre inkább hatalmába kerítette, s elvette apránként az erejét. Ahogy múltak a napok, hetek, úgy lett egyre értelmetlenebb a bolyongásuk. Azt nem tudta, hogy Mártonék hogyan éreznek, de a viselkedésükből hasonlót olvasott ki. És az erdő, a gyönyörű erdő is lassan megváltozott. Nem tudta már József szeretni. Nem a szabadságot jelentette, hanem újabb rabságot, amitől meg kellene szabadulni, de nem tudta hogyan. Amikor rájött, hogy már egyáltalán nem várja a következő napot, megértette, mi történt. Elveszítette a reményt, s nem hitt már többé abban, hogy valahová

megérkeznek, de ha megérkeznek is, nem hitt abban, hogy ettől bármi jobb lesz, hogy tud majd még érezni bármilyen érzést egyáltalán. Ettől, jobban, mint az éhezéstől, lettek erőtlének a lábai, gyenge a teste. Pedig akkor még együtt voltak, még nem történt velük semmi különös azon kívül, hogy nem találtak rá a nagy vasútra, s hogy hatalmas kerülőket kellett tenniük, mert vagy egy mocsár, vagy egy teljesen átjárhatatlan erdőréssz állta útjukat. Sosem érünk így oda, fakadt ki ilyenkor Józsi, hová, kérdezett vissza Márton, és erre már nem volt mit visszaszólni. Akkor még előttük voltak a hegyek, a szakadékok, a vadállatok, s előttük az a szörnyű folyó, mégis, ha éjszakánként az eget nézte, nem segítettek csüggedt lelkén a csillagok, nem múlt el az a furcsa, egyenletes nyomás a melléről, amitől már régóta nem tudott egy rendeset lélegezni. Ha imádkozott, érezte nem jut el az imája semeddig, úgy visszahull rá, mint a fáradt pille, s nem bír többet felemelkedni. Istenem, fohászkodott, aztán nem tudta, hogyan folytassa, mit kérjen, kérjen-e valamit egyáltalán. Segíts rajtam, segíts, mondta végül, de olyan egykedvűen, mint akinek mindegy, teljesítik-e amit szeretne. Végül a Jóisten úgy látszik mégis meghallgatta a kérését, noha József addigra már nem gondolta így. Nem hitte, hogy jó neki, hogy életben maradt, nem látta értelmét, de nem lázadozott. Elfogadta, ahogy elfogadta a többi ajándékot is, de kérni már soha semmit nem kért többé. Azt gondolta, ez az ő sorsa, el kellett veszítenie mindent, a hazáját, a szabadságát, a társait, el egy egész életet, s ami újat kapott helyette, nem volt rossz, csak teljesen más. Egy másik élet, egy másik világban. És egy másik otthon. Olykor elgondolta, mi lett volna, ha Márton és Józsi is ott vannak vele, ha eljutottak volna odáig, mint ő. Talán visszajött volna valami vidámság, valami öröm, s nem érezné állandóan ezt az ürességet. Gyerekkorában volt egyszer egy betegsége, fene tudja mi, igen lassan gyógyult, aztán ahogy lábra tudott állni, még nagyon sokáig csak lézengett. Nem volt étvágya semmi, az étel ízét nem érezte, anyja kedvéért lenyelte ugyan az ennivalót, de végképp nem értette, miért kell ennie bármit is. Hát így volt most az életével, nem volt étvágya hozzá, s tudta, hogy ez már mindig így marad, így kell fogyasztania a napokat, ízetlenül, ki tudja kinek a kedvéért élete végéig. Józsi és Márton pedig nincsen, nincs mi lenne ha..., ők ott maradtak az erdőben, és már csak az emlékeiben és álmaiban léteznek tovább. Az álmok napközben aztán furcsán keveredtek az emlékekkel. Az egyik éjjel például ismét az erdőben volt, valamit nagyon keresett, és bár nem tudta mi az, nem lett ideges, türelmesen kotort az avarban, belesett a fák odvába. Egyszer hirtelen az egyik fában meglátott egy másik erdőt. Nagyon különös volt, akár egy ablak, olyan volt az odú, s egy másik erdőre nyílt. Benyúlt, mintha meg akarná tapintani azt az ablakot, de kiderült, hogy nincs is ablak, s keze már át is ért abba az erdőbe, a keze után meg ő is átjutott egy pillanat alatt. Ahogy átért, rögtön tudta, hogy ez az ő otthoni erdeje, s most odakerült vissza. Nem csodálkozott, teljesen természetesnek tűnt, hogy így van, örült, mert arra gondolt, hogy ezután így fog majd ki-be járni, s Mártonék is ezt teszik, milyen jó lesz akkor. Már indult volna visszafelé, amikor meglátta az őzeket. Ott feküdt mind a négy, fénytelen szemmel, lőtt sebbel az oldalán. Nagyot kiáltott József, hiszen ezek már nem lehetnek itt, ezt kiáltotta, közben az őzek szemét nézte, s látta, hogy egyszerre fényesek lettek és elevenek, és őt nézik, mintha könyörögnének, segíts! Akkor József hátrálni kezdett, vissza Mártonékhoz, hogy elmesélje, mi történt, de amikor visszaért, mintha elfelejtette volna mit is akart, csak állt tanácstalanul. Reggel ezzel az álommal ébredt, s elandalgott rajta egy darabig, olyan jó érzés volt csak úgy átmenni a fán, aztán az őzek jutottak eszébe, különösen a szemük, ahogy egyszerre megelevenedik, az annyira szép volt. Később, amikor már a felvágott fahasábokat rakta egymásra, megint látta ezeket a szemeket, de még mielőtt kellemes érzése támadhatott volna, egyszerre Márton szemeit látta, látta, ahogy elhagyja az élet. Márton volt az első ember, akit meghalni látott. A háborúban, a táborban látott sok halottat, s látott haldoklót is, de nem ült még senki mellett, aki elmenni készül, nem fogta a kezét, nem törülte a homlokát, s nem látta, milyen az, amikor az utolsó lélegzet elhagyja az embert. Márton szépen halt meg, szépen, csendesen. Ők meg

Józsival csendesen nézték. Utána sírtak mind a ketten, de nem beszéltek arról, ami történt. József nem vádaskodott, még magában sem, pedig megtehetette volna. Haragudhatott volna Józsira, hogy kinevette a folytonos örködhetnékjét, hogy azt hajtogatta, ha ember nem jön, mitől kéne félnünk. Magát okolta inkább, hagyta, hogy lebeszéljék, pedig neki jobban kellett volna tudni, dehát a reménnyel együtt az éberség is kialudt benne, meg aztán tényleg, alig találkoztak állatokkal, amit láttak, mind elfutottak rémülten, nagy vadakat aztán végképp nem láttak. Éjszakánként néha távoli vonyításokat olykor lehetett hallani, de annyira messziről, hogy József is elhitte, nincs mitől tartani. Aztán egy éjszakán, ami olyan sötét volt, mint a pokol, mert súlyos felhők terpeszkedtek el az égen, morgásra, acsarkodó, dühös morgásra ébredtek, s a következő pillanatban rájuk zuhant egy hatalmas feketeség, jaj, kiáltott Márton, de olyan hangon, amelyet még nem is hallottak, jaj, mondta még egyszer, aztán már csak hörögött. Józsi ugrott előbb, és a fejszével csapdosni kezdte azt az ide-oda mozgó valamit, addig csapdosta, amíg az állat abbahagyta a mozgást, közben végig azt kiabálta hol kétségbeesve, hol dühösen, hagyd békén, hagyd békén, hagyd békén! Aztán lehengerítették a dögöt Mártonról, kezük ragacsos lett a vértől, Márton, Márton, szolongatták, és Márton nyöszörgött, jól van, azt nyöszörögte. Egész éjjel fogták a kezét, mozdítani nem merték, ez volt a leghosszabb éjszaka, amit József megélt. Aztán jött a hajnal, és ők néztek bele a tünező sötétségbe, hogy mikor látják meg a valóságot, amitől jobban féltek, mint bármitől ebben az életben. Mártont úgy megszagatta az az állat, hogy nem lehetett rajta segíteni. Fejét furcsán félrebillentve tartotta, az egész teste vöröslött a vértől, az arca viszont áttetsző fehér volt, szemei körül fekete árnyék. Hol Józsit nézte, hol Józsefet, de az is óriási erőfeszítésbe tellett, amíg egyikről a másikra emelte tekintetét. József törülgette a homlokát, simogatta a kezét, és várta, mi lesz. Az lett, hogy egyszer már nem nézett el róla Márton, olyan lett a szeme, mint mikor felhő takarja el a napot, s akkor már tudni lehetett, hogy vége, nincs többé. Először Józsi kezdett zokogni, aztán együtt sírtak tovább. Utána kapartak egy gödröt nagy nehezen, s abba beletették. Amennyire lehet betakarták, köveket hordtak rá, nehogy az állatok kikotorják. Aztán megint sírtak egyet, mielőtt elindultak. Az állat egyébként furcsa egy jószág volt, nem látott még ilyet egyikük sem. Olyan volt, mint egy óriási macska, fehér, szürke és fekete foltos, holtában is vicsorított, s olyan nagy volt, hogy el sem hihették, képes volt Józsi agyonverni. Józsefnek napokig fülében csengett a vad morgása, Márton jajgatása, napokig látta a szemét, ahogy kialszik a fénye, s tompa ürességgel mered rá, és szörnyű fájdalmat érzett. Aztán sok idő múltán a farakásnál az őzekkel való álom után újból Márton szemei néztek rá, s újból ugyanazt a fájdalmas szorítást érezte a szíve tájékán. Csak állt egy nagy darab fával a kezében, állt és nem látott mást, mint Márton szemét, aztán asszonya odajött, kivette a fát a kezéből, őt meg bevezette a házba, leültette, és egy vizes kendővel törölgetni kezdte a homlokát. Így vezette be Józsefet legelőször is, amikor meglátta, hogy ott áll az udvaron üres tekintettel, nyomorúságosan, s mindig ezt csinálta valahányszor Józsefet elkapta ez a furcsa benutság. Szó nélkül, türelemmel terelte vissza az életbe. József nem tudta mi ez, akkor jött rá először, amikor Józsit elragadta a folyó. Ő már ott állt a parton, kapkodva szedte a levegőt, lába remegett, tenyeréből véres csíkokat hasítottak ki az ágak, és kábán nézett utána. Tudta, hogy talán el kéne indulni, lefelé a parton, vagy utána kéne ugrani a vízbe, de semmit nem tudott csinálni, nem volt képes egy tapodtat mozdítani a lábán, de még a szemét se tudta levenni a folyónak arról a pontjáról, ahol Józsi eltűnt a szeme elől. Fogalma sem volt mennyi ideig állt ott, s arról sem, hogyan indult tovább. Egy darabig azért még a folyó mentén haladt, hátha előkerül Józsi, de végül is tudta, hogy ez lehetetlen, egyszerűen érezte, teljesen egyedül maradt, Józsi nincs többé.

Ettől kezdve éjszakánként fára mászott, az ágakhoz kötözte magát, úgy aludt valami keveset, és bolyongásának semmilyen célja nem volt. Aztán egyszerre mégis eljutott valahová, oda, ahol most él, s élni is fog már élete végéig. Vándorlásának utolsó éjszakáján azt álmodta, hogy

kisgyerek, és az anyja megbünteti valamiért. Ott kell térdelnie a sarokban, homlokát a hideg falhoz nyomja, de olyan erősen, mintha el akarná tolni a falat a helyéről. Közben egyre sötétebb lesz körülötte, s ez még jobban arra biztatja, hogy erőlködjön. Végre a fal enged a nyomásnak, megmozdul, ő meg kizuhan egy gyönyörű rétre, arccal előre bukik a fűbe, és nem bír felemelkedni. Anyja jajgat a háta mögött, de nem érti miért, nem akarja elhinni, hogy rosszat tett volna, hiszen minden olyan jó. Lassan hátranéz, hát látja, hogy ott áll a házuk, egyik fala hiányzik, anyja a fejét fogja kétségbeesésében, és panaszos hangon hívja vissza, de ő egyre messzebb kerül, a házuk már olyan pici, mint egy skatulya, de anyját még mindig látni, és hallani a hangját. Szeretne megállni, de a rét repül vele tovább, aztán már nem az anyja hangját hallja, hanem valami más hangot, de nem ismeri föl. Erősen gondolkodik, mi lehet az, olyan erősen, hogy megfájdul a feje a gondolkodástól, míg végre rájön, hogy egy kecske mekeg valahol a közelében. Amikor felébredt tovább hallotta ezt a hangot, teljesen közelről. Hajnalodott, teste teljesen elgémberedett, fázott is, mert már vége volt a nyárnak, erőltette a szemét, de egyelőre semmit nem látott, a hangot azonban tisztán hallotta. Itt egy háznak kell lenni, biztatta magát, és úgy is volt, valami ötven méterre tőle egy ház állt az erdőben, akár a mesében, olyan elrejtve, csoda, hogy nem ment túl rajta este. Elhatározta, hogy néhány napig figyeli a házat, tudni akarta, kik élnek benne, de aztán egyszer füst szállt fel a kéményből, és a füst szagához kenyér illata keveredett, és Józsefet szédülés fogta el, olyat érzett, mint amikor hirtelen megrészegül az ember, s tovább nem tudott a fán maradni.

Az asszonyom, írta abban a levélben anyjának, nagyon jó teremtés. Már három fiút szült nekem, és útban van a következő. Hát láthatja anyám, letelepedtem, jól van így, ahogy van, innen haza már én nem jutok. Sajnálom, hogy nem látja az unokáit, de legyen elég, hogy élünk, megvagyunk. A gyerekek mind az anyjukat formázzák, olyan keskeny a szemük, meg széles az arcuk. A következő talán majd rámüt, különösen ha leány lesz. Ennyit írt a családjáról, pedig akart volna többet is, de nem bírta mégse leírni, hogy mennyit köszönhet bátor, ferdeszemű asszonyának, hogy hányszor mentette meg az életét, hogyan szerzett neki papírokat, hogyan kormányozta parányi hajójukat egyesegyedül szörnyű viharokon át, amíg végre lecsendesedett a világ körülöttük.

József Borkának nevezte el a feleségét, mert amikor először kérdezte a nevét, valami olyasmit mondott, ami erre a névre emlékeztette. Borka kevesebbet tudott oroszul, mint József, de azért jól megértették egymást. Nem, itt nincs még határ, az messze van, intett a lány maga mögé, aztán ahogy látta József csalódott arcát, azt mondta még, semmi baj, te nem félni, maradni. És József maradt. Erejéből többre már nem futotta, ettől kezdve tényleg a lány vezette, amerre éppen kellett. A lány különben hihetetlenül erős volt, József legalább is így látta. Anyjával élt az erdőben, nem messze a falutól. Apját elvitték a háborúba, nem hallottak azóta hírt felőle. Anyja apró, ráncos asszony volt, úgy járt, mintha kettétört volna derékban, és állandóan sápítozott, sírdogált. Szidta a lányát József miatt, csak bajnak van itt, ezt mondhatta el napjában százszor, s olyankor folyton József felé legyintett, mintha le akarná csapni. József akkor még nem értette a beszédüket, de megértette ami az öregasszony mozdulataiban volt. Megértette, és nem haragudott érte. A lány nem vitatkozott az anyjával, mindig végighallgatta, aztán mindig ugyanazt a két rövid szót mondta, s az anyja ilyenkor egy jó időre elhallgatott, a lány pedig végezte tovább a dolgát. Józsefnek ez tetszett aztán meg később, ez a fáradtság nélküli, állandó munkálkodás. A lány mindig csinált valamit, s ha otthon éppen nem volt munka, bejárt a faluba. Segíteni, magyarázta, ott sok öreg, meg gyerek. Ilyenek ni, mutatta egyszál ujját, gyengék, betegek. József sokáig nem látta a falut, kockázatos lett volna elmenni odáig, de amikor végül meglátta, csak csodálkozott, mert ház ugyan jócskán volt a faluban, de ember alig. Néhány öregember, asszonyok, gyerekek, mind csont és bőr. Meghaltak sokan, mondta Borka, éheztek, meghaltak sokan, ismételte, és Józsefnek eszébe jutottak azok a

szerencsétlenek a kocsin, akiket a táborban látott. Nem igazán értette miért nincs elég enni-
való, amíg Borka meg nem magyarázta. A paraszt dolgozik, a katonák meg jönnek, és elvi-
szik. A katonák tényleg jöttek, hol ilyenek, hol olyanok, vörösek, fehérek, megint vörösek.
József nem sokat értett az egészből, s bizonyára Borka sem, mert nem igyekezett megmagya-
rázni. Ha jött valaki, hol a veremben bújtatta el Józsefet, hol a széna közt, ravasz volt Borka
nagyon, mindig túljárt a katonák eszén. Valahányszor megjelentek, trágyalével összekente
magát, és fertelmes büzt árasztott, közben úgy köhögött, köpködött jobbra-balra, a levegőt
meg hörögve szedte, hogy a katonák messze elkerülték. Veremből pedig kettő volt, az egyik
könnyen megtalálható, és Borka folyton azt mutatta, mennyire félti azt a vermet, térdre esett
előtte, összetett kézzel könyörgött, ne vigyék el, ami benne van, úgy kellett mindig félrelök-
dödni őt, aztán nagy diadallal hozták ki a fél zsák gabonát, krumplit, répát, és hatalmasakat
röhögtek a lány jajveszékelésén. Amikor elmentek, akkor alaposan lemosdott, tiszta ruhát vett,
aztán lement a másik verembe Józsefhez, élvezettel számlálgatta a zsákokat, átvitt vala-
mennyit a csaliverembe, és elégedetten mosolygott. Ez a másik verem a trágyadomb alatt volt,
József egy-egy ilyen bujkálás után napokig orrában érezte a trágyaszagot, s még ha evett is,
mintha olyasfélét rágott volna. Enni különben mindig volt mit, Borka egy kis szekéren járta a
környéket, cserélt mindenfélét, közvetített is, néha napokra eltűnt, József olyankor dermedten
várta, aztán megjött, és tele volt ennivalóval. Egy ilyen útjáról hozta Józsefnek a papírokat is,
ettől kezdve Joszif Fedorovnak hívták Józsefet, hadirokkant katona lett, akinek még
kitüntetése is volt és felmentése minden harc alól. Két igazi mankót is kapott a papírok mellé,
s ezentúl nem kellett elbújni, sőt, kint ült egy széken a ház előtt, vagy fel-alá szökdécselt,
egyik lábát élettelenül lóbálva. Addigra már Borka a papírokhoz újabb papírokat is szerzett a
legközelebbi parancsnoktól, amik megerősítették, hogy aki Joszif Fedorov az egyik papíron,
az valóban az, így aztán teljes biztonságot szerzett Józsefnek, s néhány zsák krumplit, meg
répát adott csupán érte. Állatból három volt, egy öreg szamár és két kecske. A szamarat
valahogy mindig meg tudta menteni, a kecskék azonban el-eltűntek, de Borka hamarosan
kerített újakat, tudja isten, honnan. Lassan József is nekiállt a munkának, csinált mindent,
ahogy kell, és az öregasszony már nem nézett rá olyan csúnyán, azt is eltűrte szó nélkül,
amikor az ura ruhái sorban Józsefre kerültek. Így éltek.

Lassan csendesebb lett az élet, úgy tűnt valahol messze a nagyok, akik a világ sorsát irányítják
megnyugodtak végre. A faluba is visszajött néhány család, megalakult a hivatal, intézni
kezdtek az ügyeket, s már nem kellett attól félni, hogy végigrabolják a falut éjszakánként.
Beszolgáltatás azért továbbra is volt, aztán meg Borkának mindenféle gyűlésekre kellett járni,
és sokat hallották azt a szót, kommunizmus, de nemigen tudták mit jelent. Azt, hogy József
mikor kezdett másként nézni Borkára nem lehet pontosan tudni. Egyszer azt vette észre, hogy
különös melegség önti el, amikor ott dolgoznak szótlanul egymás mellett, s ettől kezdve foly-
ton figyelte a lányt, úgy figyelte, ahogy addig még sosem. Szeretett volna valamit kiolvasni a
szeméből, de Borka szeme nem olyan volt, mint a lányoké otthon, ő nem üzent semmit a
szemével, s mondani sem mondott semmit. Ő csak gondoskodott Józsefről, akár a gyerekéről
szokott az ember, örömmel, és semmit nem várt el cserébe. Azt nem gondolta József, hogy
szép lány lenne Borka, de szépek voltak hófehér fogai, és szép a nevetése. Amikor mosoly-
gott, két gödröcske lett az arcán, és József nagyon gondolkozott, ugyan hol látott már ilyen
gödröcskéket, míg végre eszébe jutott, hogy az erdésznének voltak ilyenek, s ettől kezdve még
kedvesebbnek látta Borkát. Egy este az udvaron állt, és az eget bámulta, keresgélte az ismerős
csillagokat, csak úgy gondolatok nélkül, megszokásból, amikor Borka meglátta, és azt hitte,
rosszul van megint. Odament hozzá, kézenfogta, és bevezette a házba. Leültette, és vizes
kendővel törölgetni kezdte a homlokát. Akkor József megfogta a lány kezét, és odaszorította a
homlokához. Sokáig voltak így, és József nem is tudta volna, mit tegyen ezután, ennyire
futotta a bátorságából. Borka azonban tudta. Kézenfogta Józsefet, és szépen a szobájába

vezette. Ettől az időtől kezdve úgy éltek, mint férj és feleség, és Józsefnek tetszett, ahogy éltek. Csendesen, dolgoosan. Talán otthon se csinált volna egyebet, mégis más élet volt ez, mert más lett József. Ha néha meglátta magát a tükörben hátrahőkölt attól, amit látott. Egy idegen ember nézett vissza rá. Anyám nem ismerne meg, ha látna, gondolta, sem ő, sem más, annyi szent. Haja szinte teljesen ősz lett, szeme beesett, mély barázdák a homlokán, a szája meg mint a penge, de a legidegenebb a tekintete volt, ettől ijedt meg annyira, hogy el kellett fordulnia magától. Aztán, ahogy születtek sorban a gyerekek már nem nézte magát töprengve a tükörben, szépen elfeledkezett arról az emberről, akit Józsefnek hívtak egykor. Felesége is Joszifnak szólította, s az ismerősök mind, Joszif gyere már, mondták neki, segíts házat építeni, ő pedig ment szó nélkül. Csak az erdőbe nem ment szívesen. Nem bánta volna azt sem, ha beköltöznek a faluba, de nem tudta, hogyan hozza szóba. Időnként, főleg ha a bolyongásukkal álmodott, s ettől fájdalmas emlékek lepték meg, úgy nézte az erdőt, olyan haragosan, mintha legnagyobb ellenségével állna szemben. Pedig mindenért, ami vele történt a háború volt a bűnös, s mégis, az erdőnek nem tudott megbocsájtani. Egyszer eltűnt a kisebbik fia, lehetett úgy két éves. Az egyik pillanatban ott játszadozott mellette az udvaron, a következőben meg már nem volt sehol. József eszét veszítve szaladgált a ház körül, nézte az erdőt, hol is vesse be magát a fák közé. Véresre rágta száját, s alig tudott uralkodni magán, hogy ne ordítson kétségbeesve. A gyerek a közelben egy vékonyka pataknál játszogatózott, amikor József rátalált. Csodálkozva nézte apját, mert József felkapta, magához szorította, és hangosan zokogott, soha többet nem jöhetsz ide megértetted, ordította a gyerekek, és az ijedten bólogatótt, majd ő is sírni kezdett. Még otthon is ezt kiabálta, közben hagyta, hogy a felesége elvegye tőle a gyereket, és őt az ágyhoz vezesse. Később igen szégyellte magát, pedig Borka soha nem szólt erről, s nem is nézett rá máshogy, mint eddig, mégis nagyon rossz volt arra gondolni, hogy van valami, ami erősebb nála, s bármikor fölébe kerekedhet, pedig azt hitte egyszer régen, hogy örökre megszabadult tőle. Ha lehet még csendesebb lett, s megpróbált minél kevesebbet gondolkozni, úgy élte az életét. Éjszakánként pedig rábízta magát álmaira, amelyekben ide-oda járkált régi és új otthona között könnyedén és fájdalom nélkül. Édes Anyám, írta a levél végére, ne bánkódjon utánam, fogadja el, ahogy van, mert én elfogadtam, és tartson meg jó emlékezetében.

Mennyiért viszik ezt a levelet el, kérdezte az előljáróságon, de nem tudták megmondani. Hol van ez, attól függ, mondták, és ő felelte, hogy nagyon messze. Rátették akkor a legdrágább bélyeget, ami volt, aztán sokáig nézték a furcsa betűket, amiket József rótt a borítékra. Eljut-e vajon, firtatta József, erre úgy néztek rá, mintha nem értenék, miről beszél. Eljut hát persze, nyugtatták, Moszkvában csak tudják merre küldjék tovább, és bedobták egy kosárba a többi levél közé. Csak életben találja még anyámat, gondolta József hazafelé menet, mert csak most jutott eszébe, hogy a világnak azon a táján is telt közben az idő. Egészen idáig olyan volt, mintha ott messze minden mozdulatlanul állna, kívül az időn, s örökké ugyanúgy, míg világ a világ.

.oOo.